

**Науково-дослідний центр правової інформатики
Національної академії правових наук України
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
Національної академії наук України
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”**

ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 17541-6291Р від 18.03.11 р.)

№ 2(2)

2011

м. Київ

УДК 002:34

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Пилипчук Володимир Григорович, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії, головний редактор*);

Брижко Валерій Михайлович, кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*), с.н.с. (*заступник голови редакційної колегії, заступник головного редактора*);

Бєбик Валерій Михайлович, доктор політичних наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*);

Попик Володимир Іванович, кандидат історичних наук, с.н.с. (*заступник голови редакційної колегії*);

а) юридичні науки:

Арістова Ірина Василівна, доктор юридичних наук, с.н.с.;

Бєляков Костянтин Іванович, доктор юридичних наук, с.н.с.;

Копан Олексій Володимирович, доктор юридичних наук, професор;

Коноплев В'ячеслав В'ячеславович, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Марущак Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, доцент;

Настюк Василь Якович, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Нор Василь Тимофійович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Петришин Олександр Віталійович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Погрібний Олексій Олексійович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Скулиш Євген Деонізієвич, доктор юридичних наук, доцент;

Сєреда Григорій Порфирєвич, доктор юридичних наук, доцент;

Тихий Володимир Павлович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Шемшученко Юрій Сергійович, академік НАН України, доктор юридичних наук, професор;

б) соціальні комунікації:

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор;

Дмитренко Микола Андрійович, доктор політичних наук, доцент;

Куйбіда Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор;

Литвиненко Олександр Віталійович, доктор політичних наук, доцент;

Оніщенко Олексій Семенович, академік НАН України, доктор філософських наук, професор;

Різун Володимир Володимирович, доктор філологічних наук, професор;

Сєражим Катєрина Степанівна, доктор філологічних наук, професор;

Соснін Олександр Васильович, доктор політичних наук, професор;

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор;

Циба Віталій Трохимович, доктор філософських наук, професор;

в) технічні науки:

Бондаренко Володимир Михайлович, доктор технічних наук, професор;

Богданович Володимир Юрійович, доктор технічних наук, професор;

Бутвін Борис Леонідович, доктор технічних наук, професор;

Гладківська Оксана Василівна, кандидат фізико-математичних наук; с.н.с.;

Забара Станіслав Сергійович, доктор технічних наук, професор;

Зайцев Володимир Григорович, доктор технічних наук, професор;

Ландє Дмитро Володимирович, доктор технічних наук, с.н.с.;

Таланчук Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор;

Фурашев Володимир Миколайович, кандидат технічних наук, доцент;

Шєвченко Віктор Леонідович, доктор технічних наук, с.н.с.

З М І С Т

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

БЕЛЯКОВ К.І. Інформаційно-правові дослідження: походження, становлення, стан та перспективи розвитку	4
БРИЖКО В.М. До гносеології категорії “інформація”	13
МАРУЩАК А.І. Визначення поняття “інформаційні права людини”	21
НАСТЮК В.Я. Формування системи інформаційного законодавства в Україні	27
БАРАНОВ О.А. Правове регулювання доступу на ринок телекомунікацій	32
ЯРЕМЕНКО О.І. Публічна інформація як об’єкт правових відносин в Україні	39

С о ц і а л ь н і к о м у н і к а ц і ї

ДЗЬОБАНЬ О.П. Комунікація: до питання про концептуалізацію дефініції в соціальній філософії	46
БЕБИК В.М. Соціально-комунікаційна праксеологія: поняття і методи	53
МАХІНОВ В.М. Теоретичні підходи до визначення соціокультурного комунікаційного простору у парадигмі формування мовної особистості	61
ПОЛЯРУШ О.О. “Мережеві” революції як засіб геополітичного протиборства: близькосхідний досвід	66
УХАНОВА Н.С., БОЙКО О.В. Проблеми інформаційного протиборства і додержання прав людини в контексті розбудови інформаційного суспільства	71

І н ф о р м а т и з а ц і я т а б е з п е к а

ЗУБОК В.Ю., ГОЛОВІН А.Ю. Огляд і порівняльний аналіз методик та засобів дослідження топології Інтернету	78
ФУРАШЕВ О.В. Про особливості роботи з електронними інформаційними ресурсами	85
БРАЙЧЕВСЬКИЙ С.М. Дезінформація як нелінійний ефект взаємодії інформаційних тематичних потоків	91
БАЄВ О.О. Доступ до електронно-інформаційної інфраструктури та технологій в Україні	98
САРАНЮК В.І. До порядку автоматизованого документообігу у розподілі судових справ	103
ЗОЛОТАР О.О. Класифікація інформаційної безпеки	109
КІСЛОВ Д. Трансформаційні процеси медіа-безпеки та медіа-тероризму	114

І н ф о р м а ц і й н е п р а в о

УДК УДК 351.810:340.11:340.12

БЄЛЯКОВ К.І., доктор юридичних наук, с.н.с.**ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ПОХОДЖЕННЯ,
СТАНОВЛЕННЯ, СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

***Анотація.** Історико-порівняльний аналіз впровадження досягнень науково-технічного прогресу в юриспруденцію, етапи становлення та розвитку інформаційно-правових досліджень – правової кібернетики, правової інформатики та інформаційного права, їх місця та ролі в сучасній структурі юридичних наукових знань.*

***Аннотация.** Историко-сравнительный анализ внедрения достижений научно-технического прогресса в юриспруденцию, рассмотрение этапов становления и развития информационно-правовых исследований – правовой кибернетики, правовой информатики и информационного права, их места и роли в современной структуре юридических научных знаний.*

***Summeri.** The historical and comparative analysis of implementing the achievements of scientific and technical progress to jurisprudence, the consideration of stages of formation and development of information-legal researches – legal cybernetics, legal informatics and data protection law, their place and a role in modern structure of legal scientific knowledge.*

***Ключові слова:** інформаційно-правові дослідження, правова кібернетика, правова інформатика, інформаційне право, правова інформаціологія.*

Наш час породжує дедалі більше суспільних проблем, для успішного вирішення яких необхідне проведення досліджень на стику різних наук, що взаємодоповнюють і взаємозбагачують одна одну. Саме таким міждисциплінарним “перехрестям” стала сфера інформаційно-правових досліджень, у яких, з одного боку, вивчаються інформаційні аспекти юриспруденції, а з іншого, – проблеми удосконалення сфери юридичної практики в час інформатизації. За цим новітнім напрямом з’являється чимало новаторських ідей, формуються нові концепції й програми державного регулювання процесу інформатизації та реформування законодавства у сфері відповідних відносин. Проте аналіз сучасних наукових досліджень стану та структури наукових знань, що покликані вивчати інформацію та пов’язані з її феноменом процесу, засвідчив цілковиту відсутність єдиного підходу до їх структуризації в сучасній системі наукових знань.

Нині науки вступають у фазу розвитку, коли взаємозв’язки між ними все більше міцніють, відбувається активне взаємопроникнення і взаємодія. І в цьому, на нашу думку, немає нічого дивного. Така ситуація обумовлена інтенсивним переходом суспільства від індустріального до інформаційного – процесами інформатизації, інтеграції й диференціації наукових знань, змінами в існуючій загальній системі уявлень про інформацію і, як наслідок, формуванням нової інформаційної парадигми.

Однак сучасні фахівці, принаймні вітчизняні, які займаються проблемами визначення місця інформації в юриспруденції, інформаційної сутності правової діяльності, впливу інформаційних процесів на існування людини та суспільства в цілому і, зрештою, правовим регулюванням сфери інформаційних відносин, чомусь рідко звертаються до проблем класифікації та структури наукових знань “про інформацію” в

правознавстві, що хоча й носять суто теоретико-методологічний (загальнонауковий) характер, але мають велике значення для подальшого розвитку правничої науки та практики.

Сьогодні превалюють практичні підходи – чи то в законодавчому регулюванні сфери інформаційних відносин (формування інформаційного законодавства), чи то в упровадженні й використанні сучасних здобутків науково-технічного прогресу в правовій діяльності, створенні спеціалізованих інформаційно-телекомунікаційних систем правової інформації (правової інформатизації), чи то питаннях проведення організаційно-правових та технологічних заходів протидії негативним явищам, що відбуваються у суспільстві через неправомірне використання інформаційних технологій та ресурсів (протидія “комп’ютерній” злочинності), захисту інформаційних ресурсів (інформаційної безпеки).

Однак розвиток сучасної правничої науки є неможливим без повного, комплексного вивчення проблем інформатизації з використанням інформаційного та системного підходів. Тому логічно постає питання про те, в межах якої саме науки (чи наук) повинні вивчатися та розвиватися правові проблеми формування нової, інформаційної цивілізації.

Історія науки може розглядатися як історія постійно флюктуючих, віртуальних теоретичних і експериментальних практик, що з’являються й зникають. Певну історію використання досягнень науково-технічного прогресу та проведення інформаційно-правових досліджень має й правознавство.

Відомо, що розвиток будь-якої науки значною мірою залежить від двох умов. По-перше, необхідно, щоб науково-теоретичні дослідження в даній галузі знань носили безупинний характер, розвивалися по наростаючій, а по-друге, щоб її досягнення впроваджувалися в реальну соціальну практику, в ту чи іншу сферу людської діяльності. Проте все це можливо лише за наявності певного масиву знань у науковій галузі. Щодо процесу розвитку “інформаційних” наук у правознавстві, то такими на сьогодні є математика, кібернетика, інформатика, а також ряд інших знань, основу яких складають зазначені науки.

Вивчення походження інформаційно-правових досліджень в юриспруденції, результатом яких є її нинішній стан, свідчить про те, що свого часу правнича наука та практика не залишилися осторонь досягнень науково-технічного прогресу. Проте незважаючи на те, що перші роботи Н. Вінера і К. Шеннона з’явилися ще у 1948 році, юристи звернулися до них лише наприкінці 60-х років минулого століття, коли з’явилися електронно-обчислювальні машини (далі – ЕОМ).

На той час у колишньому СРСР юридична наука та освіта традиційно будувалися так, що правові наукові дослідження й навчальні плани вузів не передбачали не тільки вивчення, але навіть побіжного ознайомлення із зазначеними вище галузями знань.

Певним виходом зі становища, що склалося в галузі розробки та впровадження новітніх (на той час кібернетичних) засобів, методів та технологій у правничу сферу соціальної діяльності, було об’єднання зусиль юристів і фахівців в галузі кібернетики. Тому до штатів юридичних науково-дослідних інститутів та лабораторій, починаючи з другої половини 60-х років, стали входити математики, програмісти й фахівці з обчислювальної техніки. Як наслідок, засоби вирішення правових та управлінських завдань з використанням математичних методів та ЕОМ, які ґрунтувалися на досягненнях кібернетики та обчислювальної техніки, незважаючи на їхні безумовні переваги, практично не впроваджувалися (і не могли впроваджуватися) у практику, передовсім через те, що їх потенційні користувачі виявилися до цього не

підготовленими через відсутність елементарних навичок роботи з комп'ютерною технікою та обмеженість уявлень про коло можливостей нових технологій. У свою чергу, фахівці математики та “кібернетики” не мали юридичної підготовки, а отже, не могли самостійно формулювати завдання, які можна було вирішувати за допомогою ЕОМ. Стало очевидним, що єдиним виходом подолання цієї ситуації було запровадження в юридичних вузах нової дисципліни, вивчення якої дозволило б одержати хоча б елементарні знання за зазначеними і пов'язаними з ними питаннями.

Спроби “залучення” фахівців-юристів, як науковців, так і практиків, до опрацювання досягнень наук кібернетичного циклу в правничій діяльності, як ми зазначали вище, розпочалися ще наприкінці 60-х років ХХ ст. Проте такі інновації вводилися лише в “столичних” вищих навчальних закладах країни, що в цілому не могло призвести до очікуваного ефекту. Одним із перших кроків у цьому напрямі було введення факультативних дисциплін “Використання кібернетики в праві” (Київський державний університет, 1968 рік), “Основи правової кібернетики” (Тартуський державний університет, 1968 рік), “Деякі проблеми правової кібернетики” (Московський державний університет, 1969 рік). З'явилися перші наукові та навчально-методичні розробки в цій галузі [1].

Однак ні юридичний факультет Московського державного університету (далі – МДУ), ні інші зазначені вище заклади освіти не мали належної матеріально-технічної бази, зокрема власних ЕОМ, що обмежувало навчальний процес самим лише викладом лекційного матеріалу. Тому вивчення предмета носило такий собі ознайомлювальний характер із сутністю та завданнями правової кібернетики й теоретичними основами використання її засобів і методів, напрямами їх використання у сфері правничої діяльності.

Водночас, незважаючи на наявні недоліки, такі кроки вже самі по собі мали велике значення. Упровадження “технічних” навчальних спецкурсів дозволило, з одного боку, виявити різне розуміння сутності нового наукового напрямку та цілей його впровадження в гуманітарних навчальних закладах, а з іншого – визначити комплекс заходів, необхідних для забезпечення його викладання, а отже, і подальшого розвитку. Навіть у такій постановці це сприяло розумінню слухачами – майбутніми практичними юристами та науковцями, можливостей та значення математико-кібернетичних методів вирішення правових завдань, правильному оцінюванню отриманих за їх допомогою даних та відомостей і, врешті-решт, з'ясуванню тенденцій розвитку правової науки та юридичної діяльності.

Поява нового напрямку міжгалузевих знань у вітчизняному правознавстві зумовила розвиток прикладних юридичних дисциплін, таких, наприклад, як криміналістика. Так, формування криміналістичної, а надалі й правової кібернетики прийнято пов'язувати з ім'ям видатного вченого-криміналіста Миколи Степановича Польового. Причому не дивно, що ідея використання сучасних науково-технічних досягнень набула найбільшого розвитку у криміналістиці. Адже історично склалося так, що саме в цій галузі наукових знань в юридичній науці частіше від інших застосовувалися технічні знаряддя, а серед вчених-криміналістів було немало фахівців з різних технічних наук – математиків, хіміків, металознавців та ін. Саме в цю галузь прийшли перші “кібернетики”. У криміналістиці й до сьогодні спостерігається найвищий рівень використання й вивчення інформаційних процесів, технологій та систем.

Наприкінці 70-х років минулого століття побачили світ праці М.С. Польового та інших вчених, які лягли в основу спецкурсу “Криміналістична кібернетика” [2].

30 березня 1975 року розроблена М.С. Польовим програма курсу “Основи правової кібернетики” була схвалена Методичною радою Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР та вперше введена в навчальний план МДУ як обов’язкова для студентів юридичного факультету. Структурно курс був поділений на дві частини – загальну і спеціальну. До загальної частини були віднесені такі питання, як система основних понять та ідей кібернетики, її роль у формуванні правової кібернетики, методологічні, інформаційні та логіко-математичні основи правової кібернетики, система її технічних засобів та інші. Спеціальна частина курсу відображала основні напрями використання засобів і методів правової кібернетики для вирішення конкретних організаційно-правових завдань і перспективи їх розвитку.

Відповідно до зазначеної програми у 1977 році вийшов друком перший навчальний посібник за цим курсом [3] і монографія, присвячена питанням теорії і практики застосування кібернетики в правознавстві [4].

Тільки наприкінці 80-х років ХХ ст. в юридичних вузах країни почали з’являтися комп’ютерні класи і локальні мережі. Однак незважаючи на свої гучні назви, навчальні курси зводилися до викладання основ комп’ютерної грамотності. Так, починаючи з 1 вересня 1985 року, підготовку і перепідготовку студентів та викладачів вузів – слухачів факультету підвищення кваліфікації (далі – ФПК) в МДУ почали проводити вже за новою програмою. Структурно вона складалася з двох частин. До першої частини входили питання, об’єднані загальною назвою “Основи кібернетики та обчислювальної техніки”. У ній розглядалися такі фундаментальні поняття сучасної науки, як інформація, алгоритм, ЕОМ і пов’язані з ними поняття інформаційних процесів і систем, алгоритмізація завдання і можливості автоматизації виконання алгоритму, програмування й алгоритмізація мови, сутність і різновиди ЕОМ та ін. До завдання цієї частини курсу входило не тільки одержання теоретичних знань, але й набуття практичних навичок з програмування та роботи на ЕОМ. У другій частині курсу під назвою “Основи правової кібернетики” містилися питання, що характеризують специфіку застосування інформатики й обчислювальної техніки для вирішення правових завдань, умови, межі і напрями її застосування в сфері юридичної діяльності, правові й організаційні питання використання та інші проблеми.

З’явилися праці Е.С. Бернштейна, Ю.О. Шрейдера, В.С. Міхалевича, Ю.М. Канигіна, В.Г. Афанасьєва [5] та інших, у яких уже розглядався семантичний аспект поняття інформації, співвідношення понять “інформація” й “знання”, їх функції в суспільних системах.

Незважаючи на значний різнобій у розумінні предмета інформатики, відсутність оригінальних понять, яких не підмінюють поняття інших наук, можна говорити про те, що ця галузь науки нині переживає етап акумулювання й осмислення емпіричного матеріалу. Сьогодні вона набула статусу однієї з галузей наукового знання, яка формує системно-інформаційний підхід до аналізу навколишнього світу, вивчає інформаційні процеси, методи й засоби одержання, перетворення, передачі, зберігання й використання інформаційних ресурсів (інформаційної діяльності), фундаментальної науки про інформаційні процеси в системах різної природи.

Мабуть, усе зазначене вище й зумовило зміну загальнонаукових поглядів на предмет інформатики як окремої галузі наукових знань та появу на початку 1990-х років праць вчених-юристів, у яких йшлося вже про правову кібернетику-інформатику, а згодом правову інформатику [6].

Тут, на наш погляд, доречно повернутися до питання розподілу кібернетики за сферами діяльності, що трапляється й сьогодні, незважаючи на те, що інформатика

повною мірою усталилася як галузь наукових знань. Ми поділяємо думку Ю.М. Канигіна, який цілком аргументовано стверджував, що такий розподіл “ґрунтується на нерозумінні того, що кібернетика – формально-математична наука, яка абстрагується від фізичної природи об’єктів” [7; с. 82]. Не може бути технічної, правової або економічної кібернетики, як не може бути технічної, правової або економічної математики, тому що остання може використовуватися лише в *змістовному* аналізі. Вивчаючи ізоморфні (структурні) подібності різних систем, кібернетика заміняє інформатику, яка, будучи змістовною наукою, покликана враховувати специфіку різних галузей людської практики, у тому числі правознавства, з огляду на змістовне трактування досліджуваного об’єкта. При цьому, залежно від різних соціальних підсистем, інформатика неминуче розгалужується, на підставі чого дійсно можна говорити про її поділ на економічну, технічну, медичну, правову, криміналістичну та ін. При цьому слід особливо наголосити на тому, що ведучи мову про розподіл за різними соціальними підсистемами та відповідними напрямками діяльності, можна говорити про теоретичну інформатику, тоді як існуюче розгалуження за різними інформаційними сферами передбачає виокремлення прикладної інформатики, яка обслуговує створення інформаційних технологій та систем у цих сферах.

З огляду на наведене вище, важко погодитися з деякими визначеннями, що зустрічаються сьогодні навіть у Інтернеті. Так, правова кібернетика визначається як “...наукові дослідження в сфері закономірностей оптимального функціонування державно-правових систем. Правова кібернетика вирішує завдання, пов’язані з автоматизацією юридичної діяльності (як у цілому, так й її окремих видів). Одним з розділів правової кібернетики є правова інформатика”. При цьому правова інформатика розглядається як “...прикладна наука, що вивчає проблеми збору, реєстрації, зберігання, сприйняття, обробки й використання правової інформації (нормативної, довідкової, криміналістичної, статистичної та ін.)” [8]. Видається, що погляд на правову інформатику як на розділ правової кібернетики є не повною мірою обґрунтованим. Більше того, він суперечить сучасній парадигмі “наук про інформацію” в правничих знаннях та “інформаційно-правових досліджень”.

Визначення, надане вітчизняними фахівцями в інформаційній сфері, є більш вдалим, але, на наш погляд, теж не ідеальним, з урахуванням сучасної наукової термінології. Так, автори пропонують таке визначення: “Правова інформатика... – комплексна галузь науки і навчальна дисципліна в юридичних вузах, яка вивчає структуру, зміст і загальні властивості інформації правової та закономірності юридично-інформаційних процесів. Предметом дослідження правової інформатики є також вирішення проблем: а) створення, впровадження і використання сучасних засобів обчислювальної та інформаційної техніки, засобів зв’язку і технічних носіїв запису в галузі юриспруденції; б) ефективне функціонування комп’ютерних систем обробки правової інформації, передусім систематизації і комплексної інформатизації правотворчої, правозастосовчої та правоосвітнянської діяльності. До важливих завдань правової інформатики, крім того, належать пошук, накопичення, обробка, збереження та передача відповідної правової інформації для наук, навчальних і практичних потреб” [9, с. 37].

Нині проблеми інформаційної сфери сучасного суспільства можна розглядати, як мінімум, у п’яти аспектах, а саме: адміністративному, правовому, соціальному, економічному і, нарешті, технічному. Очевидно, що саме це зумовлює гостру необхідність мобілізації зусиль фахівців у різних галузях наукових знань та становлення

нових міжгалузевих і міждисциплінарних наукових напрямів, якими й є інформаційне право та правова інформатика.

Щодо “інформаційного права”, то, незважаючи на дискусії, що точаться серед вчених-юристів, йому вже належить чільне місце в системі сучасних наукових знань передових країн світу як міжгалузевого інституту права. Проте в Україні інформаційне право як галузь права та напрям наукових досліджень, незважаючи на численні пропозиції з боку вітчизняних науковців, почало формуватися лише після вольового рішення парламентарів, а приводом для цього стала необхідність правового регулювання діяльності засобів масової інформації (далі – ЗМІ) [10]. Не ставлячи під сумнів важливість цієї проблеми, необхідно все ж таки зазначити, що інформаційне право має на меті не лише регулювання діяльності ЗМІ, а й соціальних відносин у сфері інформаційної діяльності взагалі – інформаційних відносин.

Практично така сама ситуація склалася за напрямом соціальної інформатики – “правової інформатики”. Однак незважаючи на відсутність єдності в трактуванні її сутності, завдань і місця в загальній системі наукового знання, правова інформатика повноправно визнана й широко використовується правниками для визначення окремого напрямку в правовій науці та практичній діяльності як міжгалузева область знань, наукова база інформатизації організаційно-правової сфери. В Україні також існує наукова школа, яку очолюють М.Я. Швець та Р.А. Калюжний. Крім того, при Національній академії правових наук України майже десять років існує Науково-дослідний центр правової інформатики. Таким чином, ми бачимо, що є соціальна діяльність, пов’язана з інформатизацією організаційно-правової сфери, певні проблеми в цій галузі, наукова організаційна структура, що покликана їх вивчати та вирішувати, наукова школа і нарешті визнане в науковому світі наукове знання.

Дискусії, що виникають, на наш погляд, зумовлені низкою об’єктивних і суб’єктивних причин, а саме:

- складнощами розуміння соціальних процесів, пов’язаних з історичною фазою перехідного періоду від індустріального до інформаційного (постіндустріального) суспільства – періодом протогенезу;
- неадекватним сприйняттям розглянутих наукових знань, а часом недостатнім рівнем “інформаційної культури” широкого кола юристів, зазвичай, консервативних;
- відсутністю популяризації інформаційної сутності правознавства та соціального управління й пов’язаних з ними основних положень тощо.

Однак з кожним днем ситуація змінюється на краще. За існуючої динаміки національного законодавства нині важко уявити собі діяльність сучасного юриста чи адміністратора без використання можливостей інформаційних технологій. Все, що так чи інакше стосується становлення сучасної світової цивілізації та нової культури, – поняття “інформація”, “інформаційні технології”, “знання”, “інформаційний ресурс”, “комп’ютер”, “програма”, “штучний інтелект”, “експертна система”, “когнітивний процес” і т. ін. – підлягає ретельному і зваженому науковому аналізу на міжгалузевому рівні. Такий аналіз має поширитися на пізнання суспільства, історію, соціальні наслідки інформатизації, вплив на людську діяльність, економічне і, зрештою, правове регулювання галузі інформаційних відносин у суспільстві. Мабуть, тому інтуїтивні пророкування науковців кінця ХХ ст. набувають нового звучання саме сьогодні, коли постала необхідність у інтеграції наукових знань, зумовлених темпами соціального розвитку, процесами інформатизації суспільства, рівнем сучасних інформаційних технологій, які є похідними від науково-технічного процесу.

При цьому для інтеграції множини наукових знань в одне системне утворення необхідна спільна “наукова платформа”, якою є інформаційні ресурси. Невипадковим є й те, що саме в наш час виникла інформаціологія – “...вчення, теорія, фундаментальна наука про інформацію як універсальне явище Всесвіту ...генералізаційна наука про усі інформаційні процеси і явища мікро- і макросвіту природи та суспільства; вона народилася на стику фізики, хімії, математики, біології, астрономії, геології, космології, історії, технічних, суспільних і гуманітарних наук... єдина теорія на єдиній фундаментальній інформаційній основі; це загальна методологія та загальний інформаційна метамова для вчених, фахівців, державних і громадських діячів” [11, с. 487-492].

Сутність інформаціології становить явище інформаціологізму, який “...припускає як найактивніше співробітництво на єдиній інформаціологічній основі з будь-якою наукою, будь-якою сферою діяльності, із будь-якими позитивними прямуваннями, що сповідають людинолюбство та визнають загальнолюдські ідеали або заповіді. Поширення та розвиток такого співробітництва на базі інформаціологічної інтеграції, відповідності, сумісності, об’єднанні суспільства на загальсвітоглядній інформаціологічній основі є одним із центральних завдань інформаціологізму” [11, с. 490].

На базі концепції інформаціології набули розвитку такі її напрями як соціальна інформаціологія, яка трактується сьогодні як “...наука про інформаційно-комунікативні процеси, явища, відносини, що відбивають життя й особистості соціуму; наука, яка вивчає закони, закономірності, тенденції розвитку інформаційного суспільства” [12, с. 20].

У рамках соціальної інформаціології розглядаються конкретні прикладні проблеми соціальної практики, наприклад дипломатії, журналістики, історії та економіки. У межах останньої розвивається теорія інформаціологічної економіки та інформаціогенна модель економіки яка, за визначенням її засновника, вітчизняного вченого-економіста В.І. Мунтіяна, дозволяє переосмислити економічні процеси й тенденції згідно з новими позиціями світогляду й змінити уявлення й розуміння явищ оточуючого нас світу, поєднавши їх в єдиний процес.

Щодо юриспруденції, то роботи, присвячені використанню інформаціологічної методології, зустрічаються в окремих дослідженнях російських вчених-юристів. Так, певний інтерес становить дисертаційне дослідження П.Б. Музиченка “Адміністративно-правова інформаціологія паспортно-візової роботи при регулюванні міграційних процесів в Російській Федерації”, що має суто прикладний характер. А.С. Автономок досліджує системність категорій конституційного права. Найбільш вагомим теоретичною працею за напрямом використання інформаціологічних знань для вирішення окремих проблем держави і права, на нашу думку, є робота А.В. Птушенка “Системна парадигма права”. Проте про формування інформаціологій права чи правничої інформаціології як наукового напрямку вперше йдеться в нашому дослідженні [13].

Під правничою інформаціологією ми розуміємо міжгалузевий напрям наукових знань про інформаційно-комунікативні процеси та соціально-правові відносини, які при цьому виникають, роль та місце юридичної діяльності і соціального управління інформатизацією суспільства, інноваційні зміни у правових процесах, предметах та явищах, що відбуваються під час формування інформаційного суспільства, удосконалювання засобів і методів адміністративної діяльності та юриспруденції за допомогою інформаційних технологій та ресурсів.

Відправним пунктом, базою правничої інформаціології є гіпотеза про те, що сучасні суспільно-правові відносини мають інформаційно-комунікативний характер, а будь-які відносини, у тому числі й інформаційні, здійснювалися, здійснюються й будуть

здійснюватися як комунікація. Тому основним об'єктом уваги правничої інформаціології є інформаційно-комунікативні зв'язки в правничій діяльності та соціальному управлінні, тобто інформаційно-правова реальність [14].

В основу правничої (юридичної) діяльності, відповідно до концептуальних поглядів правничої інформаціології, покладено штучні інформаційні ресурси, що характеризуються як інформаційно-інтелектуальна, інформаційно-логічна модель природної інформації, як продукт інформаційно-логічних процесів та відносин, тобто знання. Тому “правнича інформаціологія” (чи “інформаціологія права”) є “право + інформація + логіка”, сфера введення логіки, логічного мислення, логічних засобів (методологій, технологій) до правових предметів, процесів, явищ та знань.

Очевидно, аби знайти вірні розв'язання цих і пов'язаних з ними питань в межах правничої інформаціології, необхідно, насамперед, визначити її предмет та природу. Проте наукове визначення предмета будь-якої науки, звичайно, не може бути вихідним пунктом її дійсного історичного розвитку: воно стає можливим на порівняно високому щаблі розвитку науки, а також є підсумком узагальнення пройденого шляху й досягнутих результатів. І тому правнича інформаціологія як наукова теорія, джерело й засіб одержання нових знань потребує певної первинної формалізації, яка стосується, зокрема, визначення:

– її структури як інтегрованого наукового утворення, системи міжнаукових та міжпредметних відносин та знань;

– побудови її галузей, сфер призначення та застосування; її об'єктних і предметних ділянок;

– складу та структури інформаціологічного ресурсу адміністративної та юридичної діяльності як основного предмета дослідження інформаціології права;

– конструкції процесів систематизації інформаційних масивів та сукупності їх значень як узагальненої універсальної системи суспільно-правових та науково-правових знань;

– структури процесу інформатизації суспільства взагалі та інформатизації юриспруденції й соціального управління (правової інформатизації) зокрема як галузей дослідження правничої інформаціології;

– системи засобів та методології дослідження багаторівневої множини принципів правничої інформаціології, їх взаємозв'язок, взаємовплив, суперечності й поєднання;

– термінології та мови правничої інформаціології, метамови надання і форм вираження соціально-правового інформаційного ресурсу, у тому числі в сфері інформаційного законодавства тощо.

Інформаціологічна теорія права робить лише “перші кроки” як напрям наукових досліджень не тільки в межах вітчизняної науки, а й наукових знань ХХІ століття взагалі. Тому, мабуть, як і для будь-якого наукового напрямку, на початковій стадії розвитку видається можливим сьогодні говорити лише про основи правничої інформаціології, як засіб і платформу для наступних досліджень, які проводитимуться за принципами диференціації, інтеграції, становлення та розвитку.

Використана література

1. Рандалу Х.А. Основы правовой кибернетики : спецкурс для юристов / Х.А. Рандалу // Применение математических методов и вычислительной техники в праве, криминалистике и судебной экспертизе. – М. : Право, 1970. – С. 105–122; Витрук Н.В. О преподавании курса “Основы правовой кибернетики” / Н.В. Витрук, М. И. Земляной // Правоведение. – 1972. – № 4. – С. 89–93; Шляхов А.Р. Правовая кибернетика / А.Р. Шляхов. – М. : Наука, 1973. – 253 с.

2. Полевой Н.С. Криминалистическая кибернетика / Н.С. Полевой. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 208 с.
3. Основы правовой кибернетики / [под ред. Н.С. Полевого и А.Р. Шляхова]. – М. : Юристъ, 1977. – 353 с.
4. Основы применения кибернетики в правоведении / [под ред. Н. С. Полевого и Н. В. Витрука]. – М. : Юридическая литература, 1977. – 272 с.
5. Бернштейн Э.С. Информация управления научно-техническим прогрессом и новая информационная технология / Э.С. Бернштейн // Актуальные проблемы развития и внедрения новой информационной технологии. – М. : Наука, 1989. – С. 21-23; Шрейдер Ю.А. Социальные аспекты информатики / Ю.А. Шрейдер // НТИ. Сер. 2 / ВИНТИ. – 1989. – № 1. – С. 3-8; Михалевич В.С. Информатика: Общие положения / Михалевич В.С., Каныгин Ю.М., Грищенко В.И. – К. : Украинская академия информатики, 1983. – 45 с.; Афанасьев В.Г. Социальная информация и управление обществом / Афанасьев В.Г. – М. : Политиздат, 1975. – 408 с.
6. Правовая информатика и кибернетика : учебник / [Атанесян Г., Гаврилов О., Дари П. и др.] ; под ред. Н.С. Полевого. – М. : Юрид. лит., 1993. – 528 с. ; Правовая информатика : учеб. пособие / [Беляева Т.М., Ефремкина О.В., Лаптева А.Н., Осадчиев А.А., Рассолов М.М., Соковых Ю.Ю., Элькин В.Д.] ; под ред. М.М. Рассолова. – М. : Юрист, 1993. – 288 с. ; Гаврилов О.А. Основы правовой информатики : учеб. пособие / Гаврилов О.А. – М. : Ин-т государства и права РАН, 1998. – 42 с.
7. Каныгин Ю.М. Основы теоретической информатики / Ю.М. Каныгин, Г.И. Калитич. – К. : Наукова думка, 1990. – 232 с.
8. Словари, прочие полезности. Большой юридический словарь. – Режим доступа : [//www.5-ka.ru/jurd/4618.html](http://www.5-ka.ru/jurd/4618.html)
9. Юридична енциклопедія / [ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 1998–2004. – Т. 2 : Д - Й. – 1999. – 741 с.
10. Про підсумки парламентських слухань “Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 7 червня 2001 р. № 2498-III // Голос України. – 2001. – 26 червня. – № 112. – С. 15-17.
11. Юзвизин И.И. Основы информациологии : учебник / И.И. Юзвизин – [3-е изд., исп. и доп.]. – М. : Изд-во “Высшая школа”, 2001. – 600 с.
12. Попов В.Д. Социальная информациология и журналистика : учеб. пособие / В.Д. Попов. – М. : Изд-во РАГС, 2007. – 335 с.
13. Беляков К.І. Інформатизація в Україні : проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення : монографія / К.І. Беляков. – К. : КВІЦ, 2008. – 576 с.
14. Беляков К.І. Правова інформація як складова правової реальності / К.І. Беляков // Часопис Київського університету права. – К., 2005. – № 1. – С. 22-27.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 383:681.3

БРИЖКО В.М., кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*),
Заслужений винахідник республіки

ДО ГНОСЕОЛОГІЇ КАТЕГОРІЇ “ІНФОРМАЦІЯ”

Анотація. Про поняття “інформація” та застосування його в правовій сфері у зв'язку з розвитком електронно-комунікаційного середовища.

Аннотация. О понятии “информация” и применении его в правовой сфере в связи с развитием электронно-коммуникационной среды

Summary. On a concept “information” and its application in a legal sphere taking into account the development of electronic-communication environment.

Ключові слова: інформація, дані, відомості, закон, право.

Альберт Ейнштейн, після того як Нільс Бор довів, що все у Всесвіті підпорядковане законам випадковості, саркастично зазначив: “*Как только математики взялись за дело, я сам перестал понимать теорию относительности. Вы полагаете, что Бог играет в кости?*” [1].

Сьогодні загально визнано, що в основі усіх процесів Всесвіту (природи) лежать речовина (матерія), енергія та інформація. Якщо з енергією начебто усе ясно – вона, як вважається, не може бути знищена і нікуди не зникає, тільки переходить чи трансформується то в речовину, то в інші види енергії, з інформацією відбуваються дивні речі. Незрозумілою, наприклад, є властивість інформації не зменшуватися від її споживання, а навпаки – збільшуватися, “розмножуватися”. Одночасно, відомо, що все у Всесвіті має свою енергоструктуру, енергополе (у людини – так звана аура). Це поле – не просто згусток енергетики (вона складається на 75 % з “темної” енергоречовинної маси, якій протистоїть гравітація), а енергоінформаційна субстанція, яка, як сьогодні говорять, має своє функціональне призначення згідно із закладеною в неї кимось або чимось програмою існування, діяльності та трансформації щодо переходу від одного “стану” до іншого. Зазначимо при цьому, що мова не йде про вчення Піфагора щодо переселення душ з одного тіла до іншого.

Інформація у зазначеному вище аспекті – це програма стану та поведінки будь-чого або будь-кого, що підтверджує слова Н. Вінера: “*Все действует согласно полученной информации*” [2]. Всесвіт – це процес у матеріальних структурах, які зазнають енергоінформаційних змін. У природі в результаті зміни інформації відбуваються зміни в енергетиці того чи іншого поля, що визначається, наприклад, у тому, що вона може не тільки надавати відомості, а й давати або забирати енергію людини. І все це відбувається у часі безперервно.

Метою статті є аналіз визначень та сутності поняття “інформація” в контексті її застосування у правовій сфері.

Спроби зрозуміти те, що вкладається в поняття “інформація”, відомі з часів Платона. Він є родоначальником ідеї інформації – “*бесцветная, бесформенная и неосязаемая сущность, в сущности своей существующая, зримая только для кормчего души – разума*”. За Платоном, інформація присутня у світі об'єктивно, поза волею і бажанням людей [3].

За В. Бехтеревим – “*информация нематериальная субстанция в отличии от вещества и энергии. Но она от них неотделима, как от своих носителей. Она вырабатывается, передается, воспринимается, теряется в результате материальных процессов*”.

Для Н. Вінера – *“інформація – форма організації живого суцтва, которое не зависит от материи и энергии”*.

Для А. Моля – *“інформація – это количество непредсказуемого, которое содержится в сообщении”* [4] (на наш погляд, вказане стосується “нової інформації” – від автора).

Академік В. Глушков зазначав: *“Информация в самом широком ее понимании является мерой неоднородности распределения материи и энергии в пространстве и во времени, мерой изменений, которые сопровождают все процессы, протекающие в мире. ...Информацию несут в себе не только наполненные буквами страницы книг или человеческий язык, но и солнечный свет, складки гор, шум водопада, шелест листьев и т.д.”* [5].

І. Кочових, заступник Голови Ради Міністрів УРСР із науково-технічного прогресу в 1977 р., писав, що *“Фиксированная информация является памятью о прошлом для использования в будущем, и ею обладают все системы мироздания. ...Информация является такой же субстанцией, как Материя и Энергия. Они триедины и вместе составляют все мироздание. ...Информация является отношением Материи к Энергии. ...то есть, Информация является Временем (но не календарным), а Время является Информацией. ...Все системы, живые и неживые, образуют вокруг себя энергетические и информационные полюса, причем, информационные полюса являются средством связи всех систем в едином информационном поле Вселенной. Эти полюса, которые сейчас называют аурой или наносферой, в действительности являются информационным полем”* [6].

Виходячи з того, що людина (суспільство) та природа знаходяться у взаємодії, яка виявляється у взаємному обміні енергією, речовиною та інформацією, та застосувавши формулу з фізики, яку пам’ятаємо зі школи, зазначене вище, як вважаємо, можна відобразити так:

$$\text{Час (t)} = \frac{\text{шлях (S)}}{\text{швидкість (V)}} = \frac{\text{простір}}{\text{рух}} = \frac{\text{Матерія}}{\text{Енергія}} = \text{Інформація}$$

Проте, незрозуміло, який сенс вкладати у поняття “інформація” стосовно його рівності “часу”, за виключенням того, що ця так звана сутність або субстанція якимось пов’язана зі зміною (рухом) часу. Мабуть, у цьому аспекті можна згадати слова академіка В. Глушкова – *“Смерть стирає інформацію, відкидає в знаннях назад”*.

Дефініція поняття “інформація” походить від латинського “informatio”, що передбачає семантично близькі визначення: “пояснення”, “виклад”, “тлумачення”.

З філософської точки зору “інформація” розглядається як віддзеркалення об’єктів матеріального світу.

Українська юридична енциклопедія перекладає це слово як “роз’яснення, уявлення” [7] щодо *“документованих або публічно оголошених відомостей про події та явища, що відбуваються у суспільстві й державі та навколишньому природному середовищі”*, яке відповідає визначенню, наданому у Законі України “Про інформацію” від 02.10.92 р. [8]. Що таке “документовані відомості” – Закон визначення не дає. Виходячи з подальшого його змісту можна вважати, що термін має пряме відношення тільки до “офіційного документа” – паперу, на якому розміщені відомості.

Відомий російський словник С.І. Ожегова надає таке визначення інформації: *“сведения об окружающем мире и протекающих в нем процессах, воспринимаемые человеком или специальным устройством”* [9, с. 253]. Там же надано поняття “відомості” (рос. – “сведения”): *“познания в какой-либо области, известия, сообщения, знания, представление о чем-либо”* [9, с. 698] та поняття “познание” – *приобретение знаний, постижение закономерностей объективного мира”* [9, с. 546].

За доктором юридичних наук, професором О. Гавриловим – *“информацией являются используемые данные, представленные в форме, пригодной для передачи и обработки”* [10, с. 2]. Російський учений помічає, що до 1970-х років термін “інформація” ані в загальній теорії права, ані в галузевих юридичних науках, ані в законодавстві не застосовувався; вживали такі еквіваленти, як “дані”, “матеріали”, “відомості” та ін. [10, с. 13].

Доктор юридичних наук, професор В. Копилов у монографії “Информационное право” [11] посилаючись на визначення “інформації”, яке відповідає визначенню, наданому у Федеральному законі Російської Федерації “Об информации, информатизации и защите информации” від 20.02.95 р. [12] та ДСТ 51141-98. “Деловодство и архивное дело. Термины и определения”: *“Информация – сведения о лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах независимо от формы их представления”*, зауважує: *“Учитывая социальный аспект рассматриваемого предмета, добавим: в виде, понятном для восприятия человеком. Такое определение дает возможность “вывести” из понятия “информация” программы для электронных вычислительных машин (ЭВМ), отнесенные названным Законом к средствам обеспечения ЭВМ”* [11, с. 41].

Доктор філософських наук з інституту філософії АН Білорусі А. Манєєв у глибокому дослідженні інформаційної сутності наносфери пише: *“Любые процессы индуцирования, переработки и преобразования продуктов отображения являются информационными, а информация оказывается упорядоченной структурой”* [13].

У наш час доктор технічних наук, професор, президент Міжнародної академії інформатизації І. Юзвішин пише: *“Информация – это фундаментальный генерализационно единый безначально-безконечный процесс резонансно-сотового, частотно-квантового и волнового отношения, взаимодействия, взаимопроникновения и взаимосохранности (в пространстве и времени) энергии, движения, массы и антимассы на основе материализации и дематериализации в микро- и макроструктурах Вселенной. ...В третьем тысячелетии информация как абсолютная истина познания явлений и процессов Природы станет глобальным ресурсом научно-технического прогресса, владея которым можно обойтись без тонн угля, цистерн нефти, вагонов железной руды, других материальных, трудовых и финансовых ресурсов. Расшифровав информационно-кодовые структуры информации, люди научатся управлять процессами термоядерного синтеза, гравитации, электромагнитных явлений, самообразования и самораспада в глубинных недрах Земли...”* [14].

Звичайним явищем у людському спілкуванні є використання поняття “дані” як синоніма поняття “інформація”. За словником С. Ожегова – *“данные – это сведения, необходимые для какого-нибудь вывода, решения”* [9, с. 155].

У Законі України “Про телекомунікації” від 18.11.03 р. № 1280-IV [15] та у Правилах надання та отримання телекомунікаційних послуг, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 09.08.05 р. № 720, – *“дані – інформація у формі, придатній для автоматизованої обробки її засобами обчислювальної техніки”*. В українських стандартах, які пристосовані до міжнародних стандартів (ISO), поняття “дані” визначене як *“інформація, подана у формалізованому вигляді, придатному для передачі, інтерпретування чи оброблення за участю людини або автоматичними засобами”* [16 – 18].

Тобто у вказаних актах поняття “інформація” та “дані” ототожнюються.

З огляду на загальносистемне уявлення поняття “інформація” має два аспекти:

- гносеологічний аспект: інформація розглядається як відомості, як якісне значення змісту повідомлення (семантичний, якісний аспект інформації). Звідси можна говорити про те, що інформація – це відомості про дійсність на основі мислення і висновків людей або вирішення задач засобами, що наділені “інтелектуальними”

можливостями. Безпосередньо цим питанням у 1960-х роках займалися співробітники Всесоюзного інституту наукової та технічної інформації, які вперше в країні видали монографію під назвою “Основы научной информации”, у якій підведено підсумок на той час світового та особистого досвіду [19];

- онтологічний аспект: “інформація” розглядається як кількісне значення міри пропускної здатності каналу зв’язку як інтенсивності та упорядкованості потоку повідомлення в мережах передачі даних, що зветься “трафік”, завдяки організації процесу кодування/декодування і передачі/прийому даних. “Трафік” розглядається як упорядкована субстанція, яку можна описати математично. Під системою упорядкування розуміється система з об’єктивно заданим алгоритмом, що може бути розпізнаний. Мова йде не про змістовний аспект “інформації”, а про можливість її неспотвореного перетворення-кодування для обробки в автоматизованих системах і переміщення по лініях зв’язку. Цим питанням, що отримало назву “математична теорія інформації”, з 1948 року займалися К. Шеннон [20], академік А. Колмогоров та ін. [19, с. 67].

Існує багато визначень “інформації”, які умовно можна розділити на чотири групи: життєве розуміння інформації; поняття, що використовують формалізовані моделі реальних об’єктів і процесів; підхід з позицій теорії відображення і пізнання; урахування зв’язку інформації з властивостями матерії [21]. Як ілюстрацію того, наскільки різноманітні підходи до визначення “інформації” залежно від тих або інших цілей, наведемо деякі з них (наприклад, дещо детально про це йдеться у [22]). Отже, “інформацією” називають: повідомлення, відомості про події; віддзеркалення дійсності, а знання – достовірне віддзеркалення дійсності; форма представлення знань, те, що змінює наші знання, відображення реальності у свідомості людини, представленої на її мові; зміст відображення, сигналу, повідомлення; змістовний опис об’єкта або явища; семантику або прагматику синтаксису мови представлення даних; результат вибору; відбиту розмаїтість або її міру; зменшувану невизначеність; міру складності структур або організації; продукт наукового пізнання, засіб вивчення реальної дійсності; обов’язкову субстанцію живої матерії, психіки, свідомості; вічну категорію, що наявна в усіх без винятку елементах і системах матеріального світу та проникає в усі сфери життя людей і суспільства; негативну ентропію; відбиту розмаїтість; властивості матерії, її атрибут, якусь реалію, що існує поряд з матеріальними речами або в самих речах; нескінченний процес триєдності енергії, руху і маси з різною густиною кодових структур безмежного Всесвіту тощо.

Урешті-решт, як впливає із наведеного, універсального визначення інформації не існує. Кожне з визначень вірно для певної галузі застосування, і кожне стає неконструктивним, якщо воно застосовується не за призначенням або не сприймається людиною. Дефініції у законах та їх проектах використовують семантичний аспект інформації, тобто змістовний опис об’єкта, предмета. Тобто “інформація” інтерпретується як відомості, знання та ін. Подібне трактування орієнтовано на застосування документа в реальному (аналоговому) середовищі існування, утвореному мислячими суб’єктами, людьми. Лише людина може мати знання, і тільки для неї різноманітні сукупності графічних символів можуть бути “відомостями”. Сьогодні тільки для людини певна сукупність символів, знаків, сигналів може інтерпретуватися як “відомості про будь-що”, а сам суб’єкт обов’язково має володіти деякою вихідною системою знань, наприклад, вміння читати. Для технічного об’єкта “інформація” не “відомості” і, тим більше, не “знання”. У неживій природі об’єкти взаємодіють з інформаційним кодом, але не зі “знанням” і “відомостями”.

Варто розрізняти знання і відомості. *Знання – це відображення дійсності у свідомості людей, що є продуктом їх духовної, матеріальної і суспільної діяльності на основі ідей, досвіду і достовірних фактів.* Образно кажучи, знання = ідеї + факти + закони

логічного мислення. Люди мають різні знання, які накопичуються та можуть змінюватися в обсязі інформації залежно від їх природних якостей. Якщо знання не сприймаються, то це проблема конкретного суб'єкта, але не інформації. Текст іноземною мовою має сенс для тих, хто знає відповідну мову, але не має значення для інших.

Структура знань може бути описана як тезаурус (від грец. “thesaurus” – скарбниця, комора, склад) одержувача, фактично його запас ключових слів – дескрипторів, зумовлений попереднім досвідом накопичення, осмислення фактів та їх взаємовідносин. По суті, тезаурус – це словник ключових слів, у якому вказані зв'язки слів за їх змістом. Він усуває синонімію, багатозначність слів, вказує базисні відношення між дескрипторами, які існують між ними незалежно від контексту, визначає здатність витягати з відомостей нові знання. Його застосовують при автоматизованому перекладі, інформаційному пошуку та інших видах автоматизованої обробки даних.

Відомості лише відносно об'єктивні. Вони цінні для одержувача тоді, коли змінюють його попередні знання про об'єкти і їх співвідношення, зв'язки з іншими об'єктами. Це положення не залежить від того, у чому ці попередні знання закладені – в апіорних ймовірностях, у деяких фактах, у конкретній формі змістовного опису і т.п.

Цитовані вище юридичні визначення характеризують відомості з позицій сприйняття їх людиною. Їх визначення досить умовні, суб'єктивні, а конструктивне використання в сфері електронної взаємодії проблематичне. Навіть є можливість отримати парадоксальний висновок. Наприклад, комп'ютер не може сприймати відомості, тим більше знання, отже – комп'ютер не може обробляти відомості. Парадокс означає, що в такому вигляді визначення інформації відображають незначні її властивості з позицій електронної взаємодії. Тут треба виходити з інваріантних (незмінних) властивостей інформаційного сигналу, але не з семантики (сміслу) відомостей.

Машина не вміє мислити (“усвідомлювати”, “уявляти”, “роз'яснювати”) як людина. Вона вміє тільки перетворювати виділену тим або іншим засобом множину кодів (сигналів, електронних структур) на основі однозначно заданої послідовності фіксованих операцій. Приміром, оцінімо два документи зі зміненою послідовністю слів: “двічі по два – чотири” і “чотири є двічі по два”. Якщо це традиційні документи, то вони містять ті самі відомості. Але якщо це е-документи, то машина розцінить їх як різні. Для традиційного документа захист інформації є захистом відомостей, для е-документа захистом інформації є захист даних, тобто кодів (сигналів, структур). Самі відомості не мають значення, нехай це навіть безглуздий з позицій людини їх набір. Для машини важливе чергування кодів, до яких “прикріплені” відомості, і захист даних є збереженням порядку їх черги. У неживій природі об'єкти взаємодіють із кодами (сигналами, структурами – тобто формами), але не зі “знанням” і “відомостями” (тобто – змістом повідомлень). Аристотель говорив: *“Платон мне друг, но истина дороже”*. Він вважав, що “форма” первинна та створив закони формальної логіки. Тобто, Платон, як учень та послідовник Сократа, наполягав на первинності “душі-ідеї” (моралі), а Аристотель, учень Платона, “приземляв” його та стверджував, що світом правлять форми, а не мораль. Іншими словами, якщо говорити мовою сучасності, – за Платоном первинним є “інформація”, за Аристотелем – “дані”. Сьогодні ця, так звана, “форма” визначається, так званим, “трафіком” та є основою комунікації у електронно-інформаційній сфері.

Ще одне. Не тільки на побутовому рівні, а й у юридичній практиці зустрічається застосування поняття “характер” до категорії “інформація” [24]. Тобто вважають, що інформація може мати характер. “Інформація” не має ніякого “характеру”, тим більше в електронному середовищі. Згідно зі словником С. Ожегова [9, с. 857] – *“характер – это совокупность разных качеств человека, которые проявляются в его поведении”*

(сильний, вольовий, твердий, смирний тощо). Вказане стосується лише біологічних істот вищого порядку, які наділені хоч яким інтелектом (людина, тварина).

В електронному середовищі інформація не є об'єктом, не є предметом, який можна брати, давати чи регулювати. Тобто, можна сказати, що у Інтернеті ніякої інформації немає, а є лише коди та електронні структури. Не інформація як така, а структура інформації, тобто “дані”, що представляють інформацію, є умовою комп'ютерно-мережних комунікацій. Тому ототожнювати поняття “дані” та “інформація” у юридичних документах, а тим більше писати про якийсь їх “характер” – це є логічний викрут у підміні понять, який свідчить про порушення закону формальної логіки – “закону тотожності”.

Деякі висновки

1. Універсального визначення поняття “інформація” не існує. Інформація як філософсько-наукова категорія разом з поняттями матерії (речовини) і енергії не підлягає науковому визначенню.

За гіпотетичним допущенням, інформація – це не “повідомлення”, не “відомості”, не “віддзеркалення дійсності”, не “результат вибору”, не “засіб вивчення реальної дійсності”, не “те, що змінює наші знання” тощо, а – це так званий “двигитель” (рушійна сила, за Платоном – “ідеальний початок”) появи, протікання та припинення процесів роботи так званого “двигуна” (“приймача”), який надає рух у часі та визначає усі зміни, перетворення, знищення тощо у Всесвіті. Вказані раніше визначення є наслідком проміжного впливу на будь-який “приймач” зазначеного “двигателя” та уявлення людини про те, що він надає. Якщо, для прикладу, біологічний організм розглядати умовно як “двигун” життя, то кров як форма “двигателю” містить в собі те, що підтримує його роботу. І це щось є не тільки випадкова, а й слухна компіляція біоатомів-генів, на якій записана генетична інформація, що визначає вроджені якості. Головне те, що інформаційне наповнення та інформаційна взаємодія завдяки відповідному розташуванню генів один біля одного надають можливість для подальшого життя у відповідній формі. За аналогією те ж саме стосується й будь яких об'єктів Всесвіту. При отриманні або втраті (зміні) його інформаційного наповнення відповідний об'єкт (їх сукупність) може змінюватися, трансформуватися або зникати тощо.

У загальнотеоретичному аспектах категорія “інформація” знаходиться за межами фізичних уявлень (метафізики), екзистенціалізму (пошуки, що пов'язані з правом та законом, свободою та свавіллям) та відноситься до понять трансцедентності, яка оперує неможливістю пізнання, для прикладу, Бога, души, смерті, часу тощо.

2. “Інформація” властива мислячому суб'єктові, тим самим під інформацією мають на увазі не тільки зміст відомостей, але й їх інтерпретацію, що у наступному забезпечує, за необхідності, комунікаційну взаємодію. Думка в голові людини ще не є інформацією – це прояв начитаності й інтелектуальності (творчості), що для відповідного суб'єкта в цей час є його абсолютною монополією. Те, що розуміється під інформацією, тільки починає виступати як предмет комунікаційної передачі. Вимовляючи слова (користуючись папером, хвилями звуку, комп'ютером, радіохвилями тощо), людина висловлює “ідею”, трансформуючи її у відомості. При цьому, людина вимовляє, доводить не думку як таку, а її копію, яка виражена у відповідній формі. Виникає матеріалізація думки. Ця матеріалізація у е-просторі вже не “інформація”, а – “дані” (про що йдеться у [23]), до яких інформація прикріплена, пристосована. Тільки при поєднанні ідеального і матеріального з'являються “дані”. За відсутністю одного із зазначених елементів “дані”, а разом й “інформація”, – зникають.

Що ж стосується комп'ютера (“спеціального устройства” – за С.І. Ожеговим) – він не має можливості осягти або осягнути (рос. – постичь, постигнуть) відомості, тобто

зрозуміти їх. Це можливо лише для високоорганізованої матерії, що має складну динамічну систему управління, якою є мозок людини.

3. Оскільки сучасні визначення характеризують інформацію з позицій сприйняття її людиною, то їх конструктивне використання у сфері електронної (віртуальної) взаємодії апріорі проблематичне. Якщо комп'ютер не може сприймати знання, то можна зробити висновок, що він не може обробляти інформацію. Навіть з цієї суперечливої реальності випливає, що зазначені в роботі юридичні визначення інформації відображають незначні її властивості з позицій е-середовища, що є складовою частиною майбутнього інформаційного суспільства.

Неможливість застосувати відомі визначення не означає їх невірність. У силу системної відмінності реального світу від е-середовища потрібні більш прийнятні для останнього базові поняття. При їх розробці і формуванні є необхідність виходити з вимоги ефективності визначень саме для сфери електронної взаємодії, у якій здійснюється формування, обробка, збереження, передача сигналів і е-структур. В е-середовищі поняття інформації має спиратися на властивості кодів (сигналів, структур), але не на семантичні характеристики. Машина не вміє мислити, вона вміє тільки перетворювати виділену тим або іншим чином множину кодів на основі однозначно заданої детермінованої послідовності логічних операцій.

4. В е-середовищі функціонує не “інформація” як така, а “дані”, до яких вона “пристосована”, “прикріплена” і т.д. *Дані можна розглядати як формалізовані знаково-кодові комбінації, що надають інформацію та призначені для їх автоматичної обробки; цифрові дані – це закодовані електричні сигнали й електронні структури.* Коли торкнутися до дроту, який під напругою (йде електричний струм), то отримаємо електричний удар “даних” – інформаційно-фізичне повідомлення, яке не має інтелектуального змісту. Але якщо цей удар розшифрувати, то переконаємося, що в мережі мають місце синусоїдальні коливання електроенергії частотою ~50 Гц. Останнє, у нашому випадку, і є “інформація”. Тому, з точки зору обсягу понять та пракселогічного аспекту, ототожнювати у юриспруденції поняття “дані” та “інформація” щодо е-середовища нераціонально та неправомірно.

По суті, “дані” – це закодовані та зафіксовані явища та події, вони статичні, й в цьому їх важливий суттєвий атрибут (ознака). Умовно, “інформація” – це уявлення про відомості та факти, вона динамічна, і це суттєва ознака її відмінності від поняття “дані”. При цьому визначення інформації, що дається, зокрема, у Законі України “Про інформацію” від 02.10.92 р., має статичний зміст. Однак закон тотожності вимагає, щоб поняття та судження мали однозначний зміст, який виключає двозначність і невизначеність. Звідси можна зробити висновок про наявність семантичного протиріччя та логічної помилки – підміну понять, що у юриспруденції неприпустимо, бо може провокувати термінологічні конфлікти.

5. В якості об'єктів інформаційних відносин реального світу виступають предмети, явища та процеси щодо різних форм існування та руху матерії, оскільки вони задіяні в повсякденному житті, уявляються та використовуються людиною та суспільством.

Взагалі, об'єктом інформаційних прав є інформація, яка “пристосована”, “прикріплена” до будь-якого її носія. Наприклад, документована інформація чи документ, де вона зафіксована на матеріальному носії (звичайно – паперовому) з реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати.

Якщо ж говорити про упорядкування інформаційних відносин у віртуальному світі (е-середовищі), то об'єктом інформаційних прав є дані, бази даних, інформаційні ресурси, засоби забезпечення автоматизованих систем даних, у яких інформація “пристосована”, “прикріплена” до електромагнітного (цифрового, світлового тощо) носія завдяки техніці та технологіям слабких струмів (електроніки, зв'язку та радіотехніки).

6. “Батько” кібернетики Н. Вінер якось зауважив: *“Єдинство термінології виникає завдяки сговору спеціалістів”*. На жаль, у свідомості людини не рідко не спрацьовують закони формальної та діалектичної логіки, звичайно переважають традиції та суб’єктивні інтереси.

Прагнучи до термінологічної чистоти щодо правотворчості для е-середовища, коректніше вживати термін “дані” як родове поняття. Його видовим поняттям, у цьому випадку, буде термін “інформація”. Це може визначати необхідність внесення відповідних змін до нормативно-правової бази щодо упорядкування відносин у інформаційній сфері та кодифікації усього інформаційного законодавства України.

Використана література

1. Френкель В.Я. Эйнштейн – изобретатель / В.Я. Френкель, Б.Е. Явелов. – М. : Наука, 1982. – 160 с. – (Академия наук СССР. Серия “История науки и техники”).
2. Винер Н. Кибернетика и общество / Н. Винер. – М., 1958.
3. Платон : соч. в 3-х т. ; [пер. с древнегреч. ; под ред. А.Ф. Лосева и В.М. Асмуса]. – М. : “Мысль”, 1968.
4. Моль А. Теория информации и эстетическое восприятие / А. Моль. – М., 1966.
5. Глушков В.М. Мышление и кибернетика / В.М. Глушков // Вопросы философии. – 1963. – № 1. – С. 34.
6. Кочових І. Головний Закон Всесвіту / І. Кочових. – Вінниця : “Антекс”, 2001. – 48 с.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. ; редкол. Ю.С. Шемчученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1998. Т. 2: Д–И. – С. 717.
8. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М. : Изд. “Русский язык”, 1989.
10. Гаврилов О.А. Курс правовой информатики : учебник для вузов / О.А. Гаврилов. – М. : Издательство “НОРМА”, 2000. – 432 с.
11. Копылов В.А. Информационное право : учебник / В.А. Копылов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрист, 2002. – 512 с.
12. Об информации, информатизации и защите информации : Федеральный закон Российской Федерации від 20.02.95 р. – Режим доступу : [//www.duma.gov.ru](http://www.duma.gov.ru).
13. Манеев А.К. Философский анализ антиномий науки / А.К. Манеев. – Минск, 1972.
14. Юзвшин И.И. Информациология или закономерности информационных процессов и технологий в микро- и макромирах Вселенной / И.И. Юзвшин. – [4-е изд.]. – М., 1996. – С. 15.
15. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV. – (Із змінами, внесеними згідно із законами від 24.06.04 р. № 1876-IV). – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
16. ДСТУ 2873-94. Програмування. Терміни та визначення (ISO/IES 2382-7:1989).
17. ДСТУ 2874-94. Бази даних. Терміни та визначення (ISO/IES 2382-17:1996).
18. ДСТУ 2938-94. Основні поняття. Терміни та визначення (ISO/IES 2382-13:1996).
19. А.И. Михайлов. Основы научной информации / А.И. Михайлов, А.И. Черный, Р.С. Гиляревский. – М. : “Наука”, 1965. – 655 с.
20. Шеннон К. Работы по статистической теории связи / К. Шеннон. – М., 1960.
21. – Режим доступу : [//www.pvti.ru/doc1/part3.htm#31](http://www.pvti.ru/doc1/part3.htm#31)
22. Беляков К. Інформація в праві: теорія і практика / К. Беляков. – К. : КВІЦ, 2006. – 118 с.; 1 іл.
23. Брижко В. До питання застосування у правотворчості понять “інформація” та “дані” // Правова інформатика. – 2005. – № 4(8). – С. 31-37.
24. Брижко В. Про зняття з розгляду Верховною Радою України законопроекту “Про інформацію персонального характеру” // Правова інформатика. – 2005. – № 2(6). – С. 52-64.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 341.231.14

МАРУЩАК А.І., доктор юридичних наук, доцент

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ”*Анотація.* Про закріплення права людини на інформаційну безпеку.*Аннотация.* О закреплении права человека на информационную безопасность.*Summary.* On fixing of human right on informative security.*Ключові слова:* інформаційне право, право на інформацію, інформаційна безпека.

Класичні напрями досліджень галузевих юридичних наук, пов'язані з розкриттям об'єктів правового регулювання, правового статусу основних учасників відповідних відносин тощо, для інформаційного права як науки є актуальними, але не виключними. Специфіка інформаційного права зумовлює необхідність поглиблених пошуків з проблематики методів правового регулювання інформаційного права, доцільності правового регулювання Інтернет-відносин, техніко-правових ознак виникнення, зміни, припинення юридичних фактів (дій чи подій), пов'язаних з використанням новітніх інформаційних технологій у різноманітних сферах суспільної діяльності. Саме такі напрями досліджень можна визначити пріоритетними для науки інформаційного права України. Однак жоден із зазначених напрямів досліджень неможливо повноцінно дослідити без урахування сутності та перспектив розвитку інформаційних прав людини. Адже процес розбудови правової держави в Україні безпосередньо пов'язаний з додержанням та належною реалізацією гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина, у тому числі таких, що пов'язані з інформаційними відносинами. Зокрема, гарантоване Конституцією України право на інформацію стає усе більш важливим елементом існування демократичного суспільства. Але не варто ототожнювати право на інформацію й інформаційні права людини.

Проблематика інформаційних прав людини набуває практичного значення у зв'язку зі зміною чинного інформаційного законодавства, зокрема набранням чинності з 1 січня 2011 року Закону України “Про захист персональних даних” [1], а з 9-го травня 2011 року – Законів України “Про доступ до публічної інформації” [2] і “Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” [3], яким вводиться нова редакція базового інформаційного закону.

Ступінь розробленості проблеми. У науці інформаційного права провідні дослідники аналізують проблеми інформаційних правовідносин, зокрема змісту та ознак поняття “право на інформацію”, практичної реалізації суб'єктивних інформаційних прав різними категоріями суб'єктів тощо. У своїх наукових працях зазначені і суміжні питання розкривають такі вітчизняні та зарубіжні науковці: І.В. Арістова, О.А. Баранов, І.Л. Бачило, В.М. Брижко, В.М. Бутузов, В.Д. Гавловський, Герберт Террі, О.А.Зверева, Р.А. Калюжний, Д.В. Колобанов, Б.А. Кормич, Т.А. Костецька, О.В. Кохановська, Л.В. Кузенко, О.В. Олійник, Є.В. Петров, А.А. Тадеєв, Т. Мендел, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець та інші.

Серед досліджень інформаційно-правової науки, які стосуються проблем захисту інформації з обмеженим доступом про людину виділяємо роботи Ю.О. Гелич, Д.О. Гетманцева, О.В. Олійника, І.В. Шатковської та інших науковців [4 – 7].

Однак у зазначених та інших дослідженнях не розкривається сутність поняття “інформаційні права людини”, а відтак розрізненими і безсистемними залишаються наукові пошуки теоретичних проблем нормативного закріплення і практики забезпечення відповідних прав людини в Україні та й в інших країнах.

Метою статті є розкриття сутності інформаційних прав людини у сучасному суспільстві. Задля досягнення мети дослідження *завданнями* цієї статті визначаємо:

розробити визначення поняття “інформаційні права людини” з урахуванням його сутності; розкрити в контексті розвитку сучасного інформаційного суспільства перспективи подальшого нормативно-правового закріплення інформаційних прав громадян.

Насамперед, проаналізуємо чинне законодавство України стосовно закріплення прав людини і *громадянина* (свідомо розширюємо обсяг пошуку), пов’язаних з інформацією.

Відповідно до Конституції України “кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір” [8, ст. 34]. Конкретизують цю конституційну норму положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), законів України “Про інформацію”, “Про звернення громадян”. Так, ЦК України визначає правоможливості фізичної особи вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [9, ст. 302].

Чинна до 9 травня 2011 року редакція Закону України “Про інформацію” закріплює право особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України [10, ст. 2]. Зазначається, що всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій [10, ст. 9]. Нова редакція Закону України “Про інформацію” звужує суб’єктний склад права на інформацію, визначаючи: “Кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси *інших* громадян, права та інтереси юридичних осіб” [3, ст. 5]. Логічним висновком щодо тлумачення цієї норми є те, що із переліку суб’єктів права на інформацію виключено юридичних осіб і державні органи. З огляду на предмет цього дослідження зазначена проблематика буде аналізуватися у подальшому.

Чинне законодавство України визначає систему гарантій, якими забезпечується право на інформацію [10, ст. 10]. Слід зазначити, що право на інформацію не є абсолютним і необмеженим. По-перше, реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами і державою не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [10, ст. 9]. Однією із меж реалізації цього права є принцип, згідно з яким не допускається збирання інформації, що є державною таємницею або конфіденційною інформацією юридичної особи [9, ст. 302]. Іншими словами, перефразовуючи стародавній принцип, право особи на інформацію закінчується там, де починається право іншої особи.

Провідні дослідники Інституту держави і права ім. Корецького визначають суб’єктивне право як “відповідну правову можливість, яка є багатоплановою і містить як мінімум чотири елементи: можливість позитивної поведінки самого правомочного, тобто право на власні дії; можливість вимагати відповідної поведінки від правозобов’язаної особи, тобто право на чужі дії; можливість удаватися до державного примусу у випадку невиконання противною стороною свого обов’язку; можливість користуватися на основі даного права відповідним соціальним благом” [11, с. 287]. Подібні правоможливості притаманні і для учасників суспільних інформаційних відносин, зокрема для людини.

Для суб'єктивного права на інформацію можливість дії, на думку провідних дослідників конституційного права, означає те, що “правомочний не зобов'язується на здійснення дій, тобто збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір, на охорону та захист інформації, йому належить свобода вибору у їх здійсненні; правомочному не приписується... вид поведінки при збиранні, зберіганні, використанні і поширенні інформації...” [11, с. 287-288]. Таким чином, право на інформацію є можливістю, а не зобов'язанням людини. І вона на власний розсуд визначає обсяг і міру реалізації свого права.

Російські науковці відзначають існування певної правової прогалини у розумінні “права на інформацію”. У більшості випадків під цим поняттям “розуміють право на доступ до інформації, хоча... це право містить у собі низку інших аспектів. Серед них: пошук, одержання, виготовлення й поширення інформації” [12]. Цілком погоджуємося з такою структурою права на інформацію і вважаємо, що подібна позиція є основою для визначення права на отримання (доступу до) інформації складовою права на інформацію.

Обґрунтовують структуру права на інформацію і провідні дослідники Інституту держави і права ім. Корецького, які зазначають, що конституційне право громадян України на інформацію за своєю структурою є складним правом, основними елементами якого є: право на вільне збирання інформації; право на вільне зберігання інформації; право на вільне використання інформації; право на вільне поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір; право на охорону та захист інформації [11, с. 294]. Зазначимо, що будь-яка із зазначених складових права на інформацію не може бути реалізована без реалізації права на доступ до інформації, оскільки без отримання інформації неможливо здійснювати будь-які дії з нею. Саме тому вважаємо право доступу до інформації основоположною складовою права на інформацію.

Нове інформаційне законодавство також визначає гарантії права на інформацію, зокрема створення механізму реалізації права на інформацію; створення можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів; обов'язку суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення; обов'язку суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації; здійснення державного і громадського контролю за додержанням законодавства про інформацію; встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію [3, ст. 6]. Як бачимо, гарантуються усебічні можливості людини на доступ до інформації

Таким чином, основою інформаційних прав людини визначаємо право на інформацію, яке включає право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Основою права на інформацію є право людини на доступ (отримання) до інформації. Свободу вираження поглядів і переконань, свободу обміну інформацією [3, ст. 2] включаємо до обсягу поняття “право на інформацію”.

Проаналізуємо погляди науковців стосовно права людини на інформацію як ключового інформаційного права людини. Для суб'єктивного права на інформацію можливість дії, на думку провідних дослідників конституційного права, означає те, що “правомочний не зобов'язується на здійснення дій, тобто збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір, на охорону та захист інформації, йому належить свобода вибору у їх здійсненні; правомочному не приписується... вид поведінки при збиранні, зберіганні, використанні і поширенні інформації...” [11, с. 287-288]. Таким чином, право на інформацію є

можливістю, а не зобов'язанням людини. І вона на власний розсуд визначає обсяг і міру реалізації свого права.

Російські науковці відзначають існування певної правової прогалини у розумінні “права на інформацію”. У більшості випадків під цим поняттям “розуміють право на доступ до інформації, хоча... це право містить у собі низку інших аспектів. Серед них: пошук, одержання, виготовлення й поширення інформації” [12]. Цілком погоджуємося з такою структурою права на інформацію і вважаємо, що подібна позиція є основою для визначення права на отримання (доступу до) інформації складовою права на інформацію.

У цьому контексті обґрунтованою також є думка Є.В. Петрова про два підходи до трактування права на інформацію, що сформовані у правовій науці та в законодавстві: право на інформацію трактується тільки як право на одержання (доступ до) інформації, тобто як відносне право (вужкий підхід); до права на інформацію віднесено усі види суб'єктивних прав, спрямованих на інформацію чи на здійснення дій з нею (широкий підхід) [13]. Російський науковець О.А. Зверева правом на інформацію вважає “право на одержання інформації, право на обмеження одержання інформації іншими суб'єктами, а також право на спростування інформації, що ганьбить особу” [14]. Запропонована структура суб'єктивного права на інформацію більше стосується інформаційних прав людини, а тому потребує деякого уточнення. На нашу думку, право власності на інформацію (повне або в окремих його змістових складових), право обмеження доступу до інформації, право на спростування недостовірної інформації доцільно включати до інформаційних прав людини, а не вважати їх складовою права на інформацію.

Звернемо увагу і на інші права людини, пов'язані з обігом інформації. Так, Конституція України передбачає, що людина має право на життя, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на свободу та особисту недоторканність, право на повагу до гідності та честі, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування [8, ст. 27 – 33]. Законодавством також закріплено, що збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [9, ст. 302]. З прийняттям Закону України “Про захист персональних даних” актуалізується проблема обігу та захисту персональних даних і, насамперед, відповідного інформаційного права людини.

Маємо наступне інформаційне право людини – право на таємницю особистого життя людини. Відповідно це право встановлює ще одну межу реалізації права людини на інформацію – таємницю особистого життя людини. Це право закріплено в новому інформаційному законодавстві у частині гарантування захищеності особи від втручання в її особисте та сімейне життя [3, ст. 2].

У новій редакції Закону України “Про інформацію” до предмета правового регулювання включено також відносини щодо охорони і захисту інформації. Розуміння цих двох понять як в законодавстві, так і серед науковців неоднозначне. Однак однозначно варто включати до інформаційних прав людини її право на охорону і захист інформації, яка їй належить. Відповідну сферу суспільних відносин формують відносини, пов'язані з охороною і захистом інформації з обмеженим доступом (ІзОД), у контексті цього дослідження – інформації про людину, тобто з персональними даними, конфіденційною інформацією про особу, таємницею приватного життя (множинність визначень передбачена чинним законодавством).

Інформаційне законодавство (як чинне, так і перспективне) передбачає можливість поширення суспільно необхідної інформації: ІзОД може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення [3, п. 1 ст. 29].

Предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо [3, п. 2 ст. 29].

Аналіз норм щодо суспільно необхідної інформації дає підстави виокремити наступне інформаційне право людини – право на суспільно необхідну інформацію. Причому таке право у встановлених випадках переважає право на захист і охорону ІзОД. Тобто відмінність права людини на суспільно необхідну інформацію від права на інформацію загалом полягає у предметі відповідних прав: у першому випадку – це ІзОД, у другому – відкрита інформація.

Сучасне суспільство характеризується розвитком засобів створення, обробки, передачі інформації. При цьому, поряд із позитивними тенденціями пришвидшення темпів впровадження нових технологій, передачі і поширення знань тощо виникають загрози для життя і навіть здоров'я людини, пов'язані з новітніми інформаційними технологіями, розвитком Інтернету. Кожен відчуває необхідність захисту від інформації, яка йому не потрібна, в силу неправдивості таких відомостей або поширення їх з неправомірною метою. Виникає необхідність забезпечення інформаційної безпеки людини.

Однак положення законодавства у цій сфері потребують удосконалення і систематизації. Хоча Конституція України і передбачає, що забезпечення інформаційної безпеки – це одна з найважливіших функцій держави, справа всього народу [8, ст. 17], а в Основних засадах розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки, затверджених Законом України від 9 січня 2007 року, інформаційну безпеку визначено як “стан захищеності життєво важливих інтересів *людини*, суспільства, держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації” [15, п. 13, розділ III]. При цьому, Доктрина інформаційної безпеки України визначає життєво важливими інтересами особи в інформаційній сфері забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, а також недопущення несанкціонованого втручання у зміст, процеси обробки, передачі та використання персональних даних [16, розділ 3], що дещо звужує зміст інформаційної безпеки. Адже Доктрина інформаційної безпеки України не передбачає інтереси особи щодо захисту від неповноти, невчасності та невірогідності інформації, що використовується, від негативних інформаційних впливів. Причиною такої прогалини видається відсутність нормативно закріпленого відповідного права людини. І на сьогодні таке право набуває характеру природного, оскільки від захищеності людини від неповноти, невчасності та невірогідності інформації, що використовується, від негативних інформаційних впливів нерідко залежить стан здоров'я людини.

Частково таке інформаційне право людини (щодо захисту від невірогідності інформації) реалізується через цивільно-правовий інститут спростування інформації, що ганьбить особу, а також гарантується законодавством про захист суспільної моралі.

Однак уже настала необхідність нормативного закріплення права людини на інформаційну безпеку в цілому.

У якості **висновку** зазначимо, що інформаційні права людини – це гарантовані державою можливості людини задовольняти її потреби в отриманні, використанні, поширенні, охороні і захисті необхідного для життєдіяльності обсягу інформації. Перспективами розвитку нормативно-правового закріплення інформаційних прав громадян вважаємо закріплення права людини на інформаційну безпеку, зокрема в частині захищеності людини від неповноти, невчасності та невірогідності інформації, що використовується, від негативних інформаційних впливів.

Використана література

1. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.
2. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10.
3. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” : Закон України від 13.01.11 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10.
4. Гетманцев Д.О. Банківська таємниця : особливості її нормативно-правового регулювання в Україні та в законодавстві зарубіжних країн : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Гетманцев Д.О. – К., 2003. – 23 с.
5. Олійник О.В. Організаційно-правові засади захисту інформаційних ресурсів України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Олійник О.В. – К., 2006. – 201 с.
6. Шатковська І.В. Лікарська таємниця як об’єкт правового регулювання / І.В. Шатковська // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12. – С. 109-111.
7. Гелич Ю.О. Про поняття “інформаційно-правових гарантій таємниці особистого життя людини” / Ю.О. Гелич // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2 (170). – С. 27- 30.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Офіційний Вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
10. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
11. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні ; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. – К.: ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2006.
12. Анализ законотворчества в Российской Федерации в контексте права человека на информацию. – Режим доступа : [//www.medialaw.ru/publications/books/inf_right/1.html#6](http://www.medialaw.ru/publications/books/inf_right/1.html#6)
13. Петров С.В. Інформація як об’єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / Петров С.В. – Х., 2003. – 20 с.
14. Зверева Е.А. Информация как объект неимущественных гражданских прав. – Режим доступа : [//www.eyenews.ru/medpravob.htm](http://www.eyenews.ru/medpravob.htm)
15. Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
16. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 52. – Ст. 1783.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.9(075.8):37.0

НАСТЮК В.Я., член-кореспондент Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного права
Національного університету “Юридична академія України ім. Яр. Мудрого”

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Щодо законодавчого регулювання інформаційних відносин в Україні. Наведені недоліки чинного вітчизняного законодавства в інформаційній сфері та напрями його удосконалення.

Аннотация. О законодательном регулировании информационных отношений в Украине. Приведены недостатки действующего украинского законодательства в информационной сфере и пути его совершенствования.

Summery. In relation to the legislative adjusting of informative relations in Ukraine. The lacks of current domestic legislation in an informative sphere and directions of his improvement are resulted.

Ключові слова: інформаційне законодавство; інформаційне суспільство; інформаційна сфера; інформаційні відносини.

Входження України в інформаційне суспільство потребує розробки науково-теоретичних засад концепції формування і розвитку інформаційного законодавства. Використання положень теорії гіперсистем з метою дослідження і систематизації українського права, дозволяє зробити висновок, що сучасне українське інформаційне законодавство існує сьогодні як міжгалузевий, міждисциплінарний комплексний інститут в загальній структурі національного законодавства.

Динамічне формування системи інформаційного законодавства висунуло проблему гармонізації його на міждержавному рівні, з урахуванням засад міжнародного права (його провідних складових: публічного і приватного). Сьогодні можна констатувати, що у міжнародному праві активно формується його інституція – міжнародне інформаційне право світової інформаційної цивілізації. За оцінками експертів на міжнародному рівні існує близько 50 міждержавних угод (глобальних, універсальних, регіональних та субрегіональних), у яких визначені правові основи регулювання міжнародних інформаційних відносин.

Глобальна комп'ютеризація через мережу Інтернет породила необхідність пошуку засобів і методів гармонізації національних правових систем у сфері міжнародних інформаційних відносин, співвідношення цих систем на рівні колізійного та універсального міжнародного права. У багатьох регіонах світу (Європі, Америці, Азії) формуються міжнародні стандарти правових норм переважно на рівні типових законів, багатосторонніх конвенцій, угод тощо.

Окремі фахівці з питань правового регулювання суспільних інформаційних відносин пропонують механічно імплементувати (ввести) ці норми в національне інформаційне законодавство України без глибокого вивчення і порівняльного аналізу чинного законодавства [1 – 3]. Звісно, що при розробці і формуванні національного законодавства недопустиме необґрунтоване копіювання зарубіжного досвіду. Гармонізацію можна проводити також шляхом внесення нового змісту в існуючі форми правових норм. До речі, саме така практика існує у цивілізованих країнах, які раніше від нас стали на шлях формування правового інформаційного суспільства, у складі глобальної інформаційної цивілізації.

Міжнародний досвід свідчить, що у сфері суспільно інформаційних відносин, при їх законодавчій легалізації в першу чергу враховуються такі загальнолюдські принципи, як повага та гуманне ставлення до людини, її честі, гідності, репутації; презумпція невинності громадянина, приватної особи на засадах співвідношення потреб та інтересів окремих людей, їх корпорацій (об'єднань), націй, держав та світового співтовариства.

Якісно новий підхід щодо правового регулювання в сфері суспільних інформаційних відносин, у тому числі на міжнародному рівні запропонований вітчизняною наукою. В її складі сьогодні набирають сили нові наукові дисципліни – правова кібернетика та правова інформатика, правова нейробіоніка і правова нейрокібернетика, адміністративна інформатика та цивільна інформатика, трудова інформатика і криміналістична інформатика, застосування принципів, підходів і методів кібернетики та інформатики до вирішення проблем права, зокрема процесів правотворення і правозастосування.

З часу проголошення незалежності України вже створено значний масив законодавчих та підзаконних нормативних актів, які є базою нормативно-правового регулювання суспільних інформаційних відносин. Сукупність юридичних норм в цій сфері вже досягла критичної маси, що дозволяє на науковому рівні умовно виділити їх в автономну галузь законодавства (інформаційне законодавство) та юридичну наукову інституцію (інформаційне право).

Сьогодні національне (державне і публічне) право має значний масив нормативних актів (законів та підзаконних правових документів – наказів, інструкцій, положень, статутів), які прямо чи опосередковано регулюють суспільні інформаційні відносини в Україні. Підрахунки кількісного складу нормативних актів, які підготовлені органами державної влади, є чинними і регулюють інформаційні відносини [3].

У той же час необхідно зазначити про наявні недоліки законодавства України в інформаційній сфері, зокрема:

- велика кількість законів та підзаконних нормативних актів у сфері інформаційних відносин ускладнює їх пошук, аналіз та узгодження для практичного застосування;
- відсутність легальної чіткої ієрархічної єдності законів, що викликає суперечливе тлумачення при застосуванні правових норм у практиці;
- різні закони та підзаконні акти, що регулюють суспільні відносини, об'єктом яких є інформація, приймалися у різні часи розвитку, становлення, і удосконалення державності без узгодження понятійного апарату, тому вони мають низку термінів, які недостатньо коректні, або взагалі позбавлені чіткого визначення свого конкретного змісту.

Існують розбіжності щодо розуміння структури і складу системи законодавства в сфері інформаційних відносин та підходи до їх формування. Нерідко в окремих законах у систему законодавства включають норми, що виражені в підзаконних нормативних актах. Це створює в практиці правозастосування деякими учасниками суспільних відносин колізію норм, ігнорування конституційних положень, норм закону на користь норм підзаконного акта окремих міністерств, комітетів, відомств і організацій.

В наукових колах активно обговорюється питання, що існуюча сукупність правових норм у сфері інформації і комп'ютеризації досягли за кількістю такої критичної маси, що зумовлює можливість і реальну необхідність виділення, систематизації і кодифікації їх в окрему правову інституцію. Це потребує наукового її дослідження, узагальнення наявного історичного досвіду, визначення тенденцій, проблем та шляхів їх практичного вирішення.

Однак, при великій кількості нормативно-правової бази інформаційної сфери,

розвиток та ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні слід вважати недостатнім.

Причини цього є: неефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, спрямованих на інформатизацію, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) у соціально-економічну сферу; низький рівень інформатизації окремих галузей економіки та деяких регіонів держави; повільне створення інфраструктури для надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам інформаційних послуг з використанням мережі Інтернет; недостатній рівень державної підтримки виробництва засобів інформатизації.

Формування сучасного інформаційно-правового середовища в Україні повинно відбуватися за стратегічним напрямом, а саме :

- удосконалення законодавства з регулювання інформаційних відносин, створення програмного забезпечення, діяльності постачальників інформації та послуг зв'язку, режиму діяльності систем електронної торгівлі й оплати, реклами, публікацій, функціонування глобальних комп'ютерних мереж, запобігання поширенню шкідливої та незаконної інформації глобальними комп'ютерними мережами;

- захист інформаційних прав громадян, насамперед щодо доступності інформації, захисту приватної інформації про особу, підтримку демократичних інститутів, удосконалення правового урегулювання питань інтелектуальної власності та мінімізації ризику інформаційної нерівності.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства законотворча правозастосовна діяльність не може розвиватись ізольовано, не використовуючи теоретичних та практичних здобутків світової системи правової інформації. Це зумовлюється практичною потребою швидкого доступу до законодавства країн світу, що вже сьогодні значною мірою забезпечується стрімким розвитком електронних засобів телекомунікацій.

Державні й недержавні структури отримують велику користь від усе ширшого використання глобальних електронних мереж, що у свою чергу створює потребу володіння якомога більшою інформацією один про одного для того, щоб рішення про взаємовідносини приймалися на основі повної інформації.

Українські дослідники в галузі права часто вже не можуть спиратися у своїх дослідженнях тільки на вітчизняне законодавство. Сьогодні не викликає подиву потреба знати нормативні акти інших країн для вирішення окремого питання.

Створення у 1976 р. Міжнародної правової бази даних у Правничій бібліотеці Конгресу США було чітко вмотивоване бажанням задовольнити такі потреби. Як виявилось, ця база виправдала себе як простий та ефективний засіб швидкого і точного доступу до складових правового середовища різних країн і з часом видозмінилась у Світову електронну мережу правової інформації (GLIN).

Згідно з технічною ідеологією та технологією виконаних робіт, прийнятою у GLIN, Секретаріат Верховної Ради України здійснив аналітико-синтетичне опрацювання інформаційних бюлетенів “Відомості Верховної Ради України”; з використанням тезауруса GLIN готуються англійською мовою реферати законів України та постанов Верховної Ради України, які у вигляді архіву разом зі сканованими повними текстами цих документів надсилаються мережею Інтернет до Бібліотеки Конгресу США. Триває робота з підготовки нових термінів до тезауруса GLIN, пропозиції щодо яких надсилаються до Правничої бібліотеки Конгресу США.

Функціонування інформаційної системи GLIN у Верховній Раді України розглядається як важлива складова інформаційно-аналітичного забезпечення

законодавчої та правозастосовної діяльності, розширення інформаційного забезпечення парламенту України, реалізації міжпарламентських інформаційних обмінів, гармонізації законодавства України з міжнародним законодавством.

У діяльності органів влади по розробці і реалізації державної політики в області розвитку інформаційного суспільства в Україні можна виділити кілька етапів. На першому (1991-1994 р.) формувалися основи в сфері інформатизації. Другий етап (1994-1998 р.) характеризувався зміною пріоритетів від інформатизації до вироблення інформаційної політики. Третій етап, що триває і понині, – етап формування політики у сфері побудови інформаційного суспільства. У 2007 році було прийнято Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” № 537-V, що дало могутній поштовх розвитку інформаційного суспільства в російських регіонах та було закріплено пріоритети розвитку інформаційного суспільства в Україні [4].

Одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя.

На даний час сформовано певні правові засади побудови інформаційного суспільства: прийнято ряд нормативно-правових актів, які, зокрема, регулюють суспільні відносини щодо створення інформаційних електронних ресурсів, захисту прав інтелектуальної власності на ці ресурси, впровадження електронного документообігу, захисту інформації.

Україна готує і має значну кількість висококваліфікованих фахівців з ІКТ, математики, кібернетики; у країні постійно зростає та поновлюється парк комп’ютерної техніки, сучасних систем та засобів телекомунікації, зв’язку; високою є ступінь інформатизації банківської сфери.

Вітчизняний ринок різноманітних ІКТ перебуває у стані активного становлення та у майбутньому стане фундаментом розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Досягнення сучасних інформаційних технологій вимагають прискореного розвитку інформаційного суспільства в Україні. Насамперед це пов’язано із соціально-економічною нерівністю, яка виникає між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, внаслідок суттєвої різниці в темпах зростання обсягів та номенклатури товарів і послуг, які виробляються та надаються за допомогою ІКТ. Така нерівність негативно впливає на конкурентоспроможність країн і життєвий рівень людей.

Тому, державна інформаційна політика як комплекс політичних, правових, економічних, соціально культурних і організаційних заходів держави, має бути спрямована на забезпечення конституційного права громадян на доступ до інформації.

Подальша розбудова інформаційного суспільства передбачає захист інформаційних прав громадян, насамперед щодо доступності інформації, захисту інформації про особу, підтримки демократичних інститутів. Це можливо здійснити тільки при становленні відкритого демократичного суспільства, яке гарантуватиме дотримання конституційних прав громадян щодо участі у суспільному житті, прийнятті відповідних рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування в інформаційній сфері.

Основним завданням розвитку інформаційного суспільства в Україні є сприяння кожній людині на засадах широкого використання сучасних ІКТ можливостей створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, повною мірою реалізовуючи свій потенціал, підвищуючи якість свого життя.

Основним напрямом у розвитку інформаційного законодавства в Україні є формування та впровадження правових, організаційних, науково-технічних, економічних, фінансових, технологічних, методичних умов розвитку інформаційного суспільства в Україні з урахуванням світових тенденцій перспектив розвитку інформаційного суспільства.

Слід зазначити, що в якості індивідуальних суб'єктів інформаційних відносин виступають такі фізичні особи як громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства. Іншими словами практично всі люди. Крім того окремі видові нормативно-правові акти називають індивідуальних суб'єктів інформаційних відносин за сферами правового регулювання. Наприклад, у сфері діяльності засобів масової інформації це редактори, оператори журналісти. При цьому використовується фаховий критерій. У сфері правового регулювання статистичною діяльністю встановлюються такі назви індивідуальних та колективних суб'єктів як респонденти, замовники статистичної інформації. У сфері регулювання відносин щодо обороту інформації в автоматизованих системах нормативно визначається існування, операторів, користувачів інформаційних систем. Окремими нормативно-правовими актами визначаються й інші види індивідуальних суб'єктів, які утворюють загальну категорію фізичні особи.

В якості колективних суб'єктів інформаційно-правових відносин, юридичних осіб виступають наприклад, засоби масової інформації, органи держави, провайдери інформаційних автоматизованих мереж, статистичні установи, архівні установи, органи місцевого самоврядування та інші структури різної форми власності.

Держава, особливо в міжнародно-правових стосунках виступає в якості спеціального суб'єкту інформаційно-правових відносин, що визначається завдяки поширеним інформаційно-правовим можливостям у стосунках з іншими державами. Зокрема це може проявлятися у формі офіційних дипломатичних звернень та запитів.

Поряд з традиційною системою суб'єктів, що є поширеною в більшості відносин, регульованих нормами права, в інформаційно-правових відносинах приймають активну участь й спеціальні суб'єкти.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про необхідність внесення змін до чинного інформаційного законодавства України, що сприятимуть формуванню ефективного правового регулювання інформаційної сфери на рівні усіх суб'єктів. А це, у свою чергу, сприятиме заінтересованості національних та іноземних користувачів у створенні результатів інформаційного моніторингу, повноцінному використанню прав і обов'язків, що виливаються з інформаційних відносин.

Використана література

1. е-майбутнє та інформаційне право / [В. Брижко, В. Цимбалюк, М. Швець, Ю. Базанов] ; за ред. члена-кореспондента НАПрН України М. Швеця. – [2-е вид., доп.]. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2006. – 234 с. – ISBN 966-96456-8-9.
2. е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право : монографія / [В.М. Брижко, М. Я. Швець, В. С. Цимбалюк]. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2007 р. – 234 с. – ISBN 978-966-96731-6-9.
3. Дзьобань О.П., Пилипчук В.Г. Інформаційне насильство та безпека: світоглядні аспекти : монографія / О.П. Дзьобань, В.Г. Пилипчук ; за заг. ред. проф. В.Г. Пилипчука. – Зарків : Майдан, 2011. – 244 с.
4. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С. 511. – Ст. 102.

УДК 007: 339.13.025

БАРАНОВ О.А., кандидат технічних наук,
лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОСТУПУ НА РИНОК ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

Анотація. Про удосконалення правових механізмів доступу на ринок телекомунікацій в умовах становлення європейського правового простору.

Аннотація. Об усовершенствовании правовых механизмов доступа на рынок телекоммуникаций в условиях становления европейского правового пространства.

Summary. On the improvement of legal mechanisms of access to the telecommunication market in conditions of European legal space establishing.

Ключові слова: телекомунікаційний ринок, правовий механізм регулювання, розвиток конкуренції.

Постановка проблеми. Держави завжди контролювали питання доступу до діяльності в сфері зв'язку (електрозов'язку, радіозв'язку, телекомунікацій). Причини необхідності введення такого контролю були різними: від потреби забезпечення державної безпеки до забезпечення конкуренції на ринку та захисту прав споживачів. Історично першим законом, що заклав правові основи для ліцензування, можна вважати закон США “Про радіо” 1912 року [1]. Юридичним механізмом, який регулює доступ до діяльності на ринку телекомунікацій, є дозвіл, що давав уповноважений державою орган. При цьому “дозвіл” є узагальненим терміном, що визначає будь-які юридичні документи (ліцензії, угоди, угоди щодо концесії тощо) [2], які видаються від імені держави та дозволяють почати діяльність на ринку телекомунікацій.

У 80-х роках минулого сторіччя Євросоюз, встановивши факт значного відставання від США в масштабах використання сучасних телекомунікацій, дійшов висновку про необхідність проведення реформ у телекомунікаційному сегменті інформаційної інфраструктури. Тому основним лейтмотивом запропонованих реформ була лібералізація європейського телекомунікаційного ринку, що, на відміну від американського, був жорстко зарегульований завдяки широкому використанню правового механізму “дозволу” допуску до ринку.

Проведені в країнах Євросоюзу регуляторні реформи телекомунікаційного ринку призвели до того, що за багатьма показниками він став одним із найбільш передових у світі. Немаловажну роль у цьому зіграла послідовна ліберальна політика надання дозволів на діяльність у телекомунікаціях.

Сучасний стан українського ринку телекомунікацій свідчить про вповільнення його росту, що зумовлює необхідність дослідження можливих напрямів його реформування, насамперед мова йде про механізми доступу. Актуальність проведення досліджень реформування механізмів правового регулювання доступу на ринок телекомунікацій підтверджується висновками ряду авторів про те, що безперервна лібералізація ринку, зокрема в країнах, що розвиваються, включаючи більш широку конкуренцію, участь приватного сектора та ліцензування нових учасників ринку мали істотні та широкомасштабні наслідки [3, 4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням правових аспектів ліцензування у сфері телекомунікацій присвячено багато робіт закордонних авторів [1, 3 – 7, 9]. Волков Ю.В. відзначає, що телекомунікаційне законодавство має комплексний

характер та сформовано сукупністю норм, що регулюють суспільні відносини із приводу: ліцензування та державного контролю; створення телекомунікаційних об'єктів і використання ресурсів; надання телекомунікаційних послуг [5]. В той же час, він вважає, що телекомунікаційне законодавство не має глибокого теоретичного обґрунтування, єдиної логічно пов'язаної структури та має потребу в систематизації й удосконаленні. Зенкін І.І. у своїй роботі особливу увагу приділив процесам і процедурам ліцензування діяльності в сфері телекомунікацій у контексті зобов'язань держав щодо телекомунікаційних послуг у рамках СОР [6]. Правові проблеми вітчизняного ринку телекомунікацій досліджувала невелика кількість авторів. Найбільш близька за суттю обговорюваних проблем робота Невядовського В.О. [7]. Але у нормативній частині, на жаль, він спирається тільки на застарілу директиву Євросоюзу 1997 року “Про структуру видачі загальних дозволів і індивідуальних ліцензій у сфері телекомунікаційних послуг” (скасована в 2003 році).

Метою статті є формування пропозицій щодо подальшого розвитку правового регулювання доступу на ринок телекомунікацій України.

Виклад основного матеріалу. В історичному контексті процес ліцензування мав декілька етапів розвитку. На підставі вивчення та узагальнення оглядових робіт [2, 8 – 10] можна запропонувати наступну класифікацію процесу ліцензування в телекомунікаціях.

Спочатку дозволи на діяльність в галузі зв'язку з'явилися як акти індивідуальної дії, у яких описувалися цілі функціонування суб'єкта інформаційної діяльності, його права та обов'язки. Тобто для кожного суб'єкта видавався свій нормативний акт. Умовно таку модель регулювання можна назвати “індивідуальним” регулюванням.

Потім – з нагромадженням правового та професійного досвіду, розширенням телекомунікаційного ринку модель регулювання стала трансформуватися. Почали з'являтися нормативно-правові акти загальної дії, у яких викладалися найзагальніші (рамкові) вимоги системи дозволів (ліцензування) до бажаючих провадити діяльність на ринку телекомунікацій. А вже в індивідуальних ліцензійних документах докладно описувалися вимоги до ліцензіатів щодо кваліфікації персоналу, використовуваних технологій, порядку та етапності впровадження технологій, вимог до показників якості послуг і багато чого іншого. Таку модель ліцензування можна назвати “індивідуально-загальним” регулюванням з урахуванням того, що основна частина регламентуючих правил була зосереджена в індивідуальних ліцензіях.

Із виникненням необхідності розвитку конкуренції індивідуальні вимоги скорочуються, спрощуються та максимально конкретизуються. Інші ж “індивідуальні” вимоги одержують характер загальних і є однаковими для всіх. Таку модель регулювання можна назвати “загально-індивідуальним”.

Конвергенція технологій, пристроїв, послуг обумовлює необхідність перегляду стратегії ліцензування телекомунікаційної діяльності. Стратегії, що була б максимально нейтральною як до інформаційних технологій, так і до змісту інформаційних послуг.

Тому сучасна тенденція в ліцензуванні полягає в ще більшому спрощенні процедур ліцензування шляхом введення процедури видачі генеральних (загальних) дозволів, дія яких поширюється на один або кілька секторів інформаційної сфери, зокрема на кілька секторів телекомунікацій. Тобто мова йде про те, що одна ліцензія або дозвіл поширюється на кілька видів діяльності. А для деяких секторів телекомунікацій діяльність дозволяється взагалі на основі повідомного принципу. Ця модель регулювання може бути названа моделлю “загального дозволу”.

На Рис. 1 наведено схематичне зображення етапів еволюційного розвитку моделі дозволів в інформаційній сфері та трендів лібералізації систем дозволів.

Тренди лібералізації систем дозволів

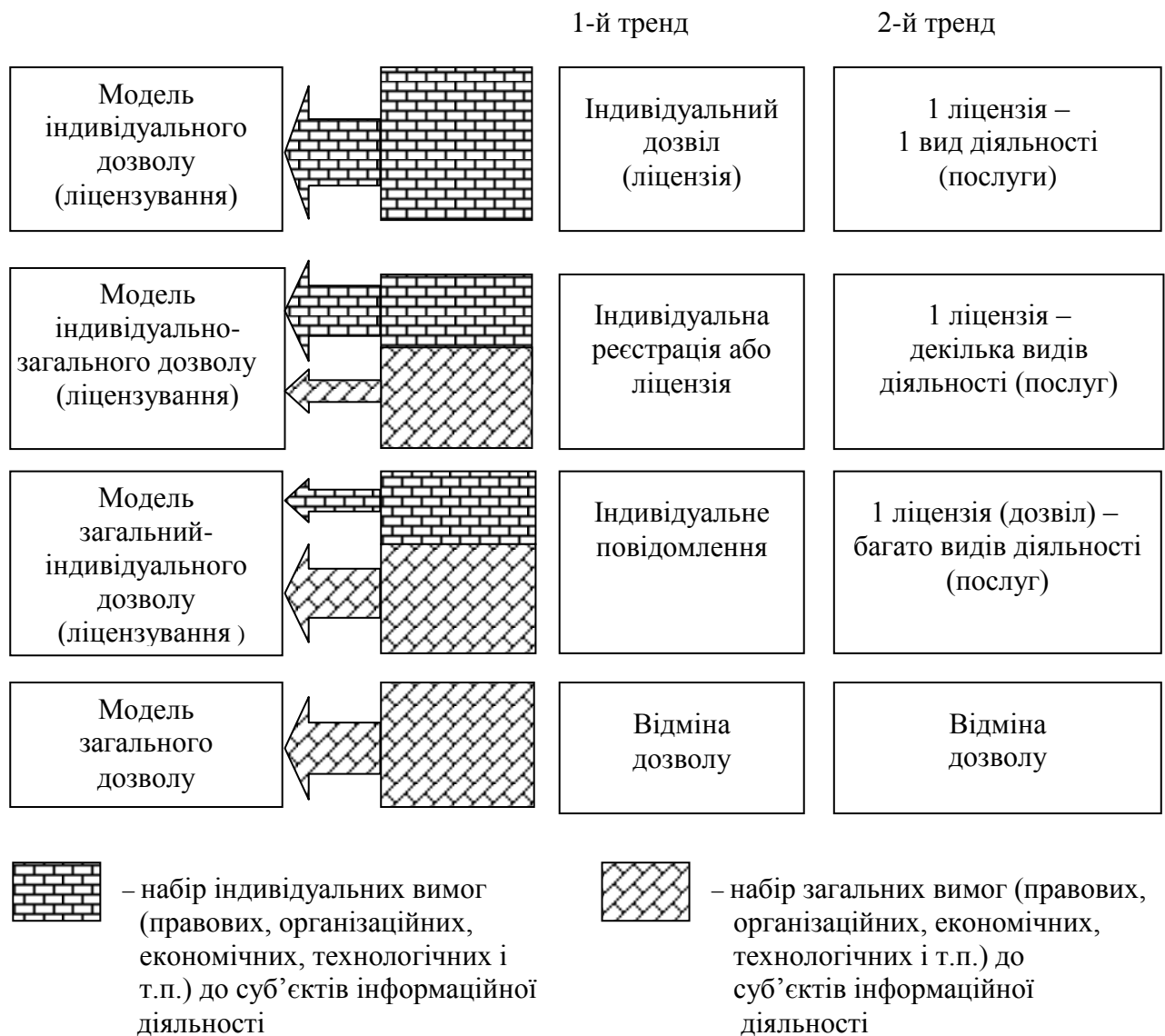

Рис. 1. Моделі систем дозволів (ліцензування) і тренди їх розвитку

Законодавство Євросоюзу створюється і апробується на базі 27 країн, що мають різні національні особливості як у побудові телекомунікаційних ринків, так і в нормативно-правовому полі. Тому можна зробити цілком обґрунтований висновок про високий ступінь відпрацьованості телекомунікаційного законодавства Євросоюзу. Виходячи із цього факту, а також з багатьох інших, українське телекомунікаційне законодавство необхідно гармонізувати, і насамперед – саме із законодавством Євросоюзу.

У Європейському Союзі питанням ліцензування діяльності в галузі телекомунікацій була присвячена Директива “Про структуру видачі загальних дозволів і індивідуальних ліцензій у сфері телекомунікаційних послуг” [11]. Ця Директива була спрямована на максимальну лібералізацію системи дозволів на здійснення діяльності в галузі телекомунікацій та на забезпечення поступового переходу до “загальної” моделі регулювання. Положення даної Директиви базувалися на Директиві “Про конкуренцію на ринку телекомунікаційних послуг” [12], яка постулювала те, що обмеження доступу

до ринку можливі тільки на підставі впровадження національними органами регулювання об'єктивних, недискримінаційних і прозорих процедур видачі дозволів.

Правові норми Директиви “Про структуру видачі загальних дозволів і індивідуальних ліцензій у сфері телекомунікаційних послуг” були сформульовані виходячи із наступних принципів:

- мінімізації рівня регулювання;
- стимулювання виходу на ринок нових операторів як частини процесу розвитку інформаційного суспільства;
- мінімізації термінів ухвалення рішення про видачу індивідуальних ліцензій;
- мінімізації бар'єрів для операторів при виборі ними типу телекомунікаційних послуг або мереж;
- системи доступу до ринків переважно повинні не вимагати дозволів, а використовувати загальні дозволи;
- для забезпечення універсального доступу до телекомунікаційних послуг до дозволів можуть додаватися спеціальні умови;
- індивідуальне ліцензування повинне мати вичерпний перелік у заздалегідь визначених випадках;
- обмеження числа індивідуальних ліцензій можливе лише в інтересах забезпечення ефективного використання радіочастот або використання телефонних номерів.

До кінця минулого сторіччя Директива практично виконала свою основну роль у становленні відкритої конкуренції на європейському ринку телекомунікацій і відповідно до певної процедури була скасована в європейських державах до 25 липня 2003 року. Тим самим був завершений другий етап реформування системи регулювання в телекомунікаційній сфері.

Однак, разом із широким поширенням цифрових технологій створення, обробки, аудіалізації та візуалізації інформації, приходом на телекомунікаційний ринок цифрових технологій передачі даних виникли нові проблеми в правовому регулюванні, вирішення частини з яких було запропоновано в Директиві 2002/21/ЄС Європейського парламенту та Ради від 7 березня 2002 року “Про загальні правові рамки для електронних комунікаційних мереж і послуг” (Рамкова Директива). Прийняттям цієї директиви Євросоюз правовим способом констатував зближення телекомунікацій, медіа та сектору інформаційних технологій, що власне й зажадало створення єдиних правових регуляторних рамок. Такі правові рамки формуються положеннями даної Директиви та чотирьох інших Директив [13 – 16], що створили телекомунікаційний пакет нормативних актів.

Слід зазначити, що на зміну третьому етапу реформування системи правового регулювання телекомунікаційного сектору, що почався із прийняттям цих директив, уже йде четвертий. У листопаді 2009 року Комісія Євросоюзу затвердила пропозиції з реформи телекомунікаційних правил у ЄС, а 25 листопада того ж року Європейський парламент та Рада прийняли дві директиви [17, 18], що вносять зміни в телекомунікаційний пакет, а також Регламент Європейського парламенту та Ради “Про створення європейського регуляторного органа в галузі електронних комунікацій (BEREC) і Офісу” [19]. Всі ці нормативні акти вступають у дію із травня 2011 року на всій території Євросоюзу.

Ринок телекомунікацій України вже у 2008 році досяг максимальних можливостей зростання за рахунок екстенсивних механізмів. До цього часу телекомунікаційні компанії збільшували свій бізнес в основному за рахунок географічного розширення діяльності. Такі можливості пояснювалися досить низьким насиченням ринку сучасними телекомунікаційними технологіями та послугами. З метою забезпечення зростання

телекомунікаційного ринку, а значить – приходу в нашу країну нових передових телекомунікаційних технологій, необхідно вжити заходів щодо його пожвавлення, щодо його оновлення “новою кров’ю” (новими гравцями), щодо вдосконалення конкуренції.

Як свідчить світовий досвід, одним з ефективних методів пожвавлення телекомунікаційного ринку є здійснення реформ механізмів дозволу доступу на цей ринок. Загальні принципи такого реформування добре відомі, однак при їх імплементації в національні законодавства необхідно проводити певну адаптацію, що вимагає здійснення додаткових досліджень у цій області.

Висновки та рекомендації.

Аналіз національного законодавства в частині механізмів доступу на телекомунікаційний ринок свідчить про його значну розбіжність із європейським правовим полем, а отже, про необхідність проведення робіт з гармонізації. За результатами проведених досліджень стану вітчизняного ринку телекомунікацій, тенденцій його змін, нормативно-правового поля регулювання доступу на цей ринок, сформовані наступні рекомендації з удосконалення національного законодавства.

Насамперед мова йде про поширення європейських принципів правового регулювання надання адміністративних послуг [20] на вітчизняну систему надання дозволів доступу на ринок телекомунікацій. Для цього варто законодавчо визначити процес надання дозволу доступу на ринок телекомунікацій як процес надання адміністративних послуг, а потім внести зміни, що кореспондуються із зазначеними принципами, у конкретні правові норми, які регулюють цей доступ.

Далі необхідно провести систематизацію і гармонізацію з національним і міжнародним законодавством основних дефініцій, що використовуються у сфері правового регулювання дозволу доступу на ринок телекомунікацій, зокрема, це стосується таких базових дефініцій, як “загальний дозвіл”, “електронні комунікації”, “телекомунікації”, “телекомунікаційна мережа”, “телекомунікаційна послуга” та ін.

Наступним завданням гармонізації є законодавче закріплення основних пріоритетів системи дозволу доступу на ринок телекомунікацій, що відповідають сучасному стану, потребам ринку телекомунікацій та перспективам його розвитку. Мова йде про зміну моделі дозволу доступу на ринок телекомунікацій, для чого необхідно законодавчо закріпити принцип загального дозволу доступу на ринок телекомунікацій і, крім того, законодавчо ввести принцип лише повідомлення стосовно дозволу доступу на ринок телекомунікацій для всіх видів діяльності.

Наступний блок питань, що потребує внесення змін у законодавство й відповідної гармонізації, є найбільш трудомістким і складним. Це – створення правових механізмів реалізації принципу загального дозволу доступу на ринок телекомунікацій, для чого буде потрібно визначити переліки зобов’язань, що накладаються на загальний дозвіл для випадків надання деяких телекомунікаційних послуг, а також використання радіочастотного й номерного ресурсу. Безсумнівно, при цьому необхідно виключити із вітчизняного законодавства інститут особливих ліцензійних умов для окремих операторів.

Якщо буде потреба, необхідно обумовити вичерпний перелік видів телекомунікаційних послуг, для яких буде доцільне визначення локальних переліків зобов’язань, що накладаються на загальний дозвіл.

Для зменшення адміністративних бар’єрів потрібно визначити вичерпний перелік документів, що необхідно подавати в незалежний регуляторний орган як додатки до повідомлення про початок діяльності на ринку телекомунікацій. Крім того, необхідно чітко узаконити вимоги до їх змісту й оформлення, у тому числі до юридично значимого

документа, що підтверджує виконання оператором або провайдером зобов'язань, які накладаються на загальний дозвіл відповідно до обраного виду діяльності. По можливості, ці вимоги повинні бути максимально формалізованими.

Також необхідно законодавчо встановити обов'язок незалежного регуляторного органу вчасно публікувати та обновляти всю інформацію про права, умови, процедури, збори, мито та рішення, що стосуються загальних дозволів, прав на використання радіочастот і номерного ресурсу. Спосіб і форма публікацій повинні забезпечувати зручний доступ до цієї інформації всіх зацікавлених сторін.

З урахуванням лібералізації процесу входження на ринок телекомунікацій необхідно законодавчо встановити відповідальність операторів і провайдерів за надання недостовірної інформації при подачі повідомлення про намір здійснення діяльності у сфері телекомунікацій, передбачивши можливість накладення справедливих і адекватних виявленому порушенню фінансових і організаційних санкцій незалежним регуляторним органом.

Таким чином, реалізація запропонованих рекомендацій з удосконалення інституту дозволу доступу на ринок телекомунікацій дозволить врахувати виклики, пов'язані з революційними змінами інформаційних технологій, поглибленням процесів конвергенції, формуванням лавиноподібного попиту на інформацію та високоякісні телекомунікаційні послуги в нашій країні. Крім того, це дасть можливість врахувати фактор глобалізації процесів в інформаційній сфері, підвищення інформаційної відкритості країн шляхом забезпечення відкритості, прозорості та рівноправності процедур ліцензування і, в остаточному підсумку, забезпечення рівних умов для діяльності й конкуренції операторів на ринках телекомунікацій, як регіональних, так і міжнародних.

Використана література

1. Goldberg H., Godles J., Wiener J., Wright H. Communications Law and Regulation. – Режим доступу : [//www.profs.findlaw.com/communicate/index.html&anno=2](http://www.profs.findlaw.com/communicate/index.html&anno=2)
2. Комплект материалов по регулированию в области ИКТ. Модуль 1. Регулирование сектора телекоммуникаций: обзор. Женева, МСЕ, 2007. – Режим доступу : [//www.ictregulationtoolkit.org/en/Document.3932.pdf](http://www.ictregulationtoolkit.org/en/Document.3932.pdf)
3. Доклад Генерального секретаря МСЭ. Всемирный форум 2009 г. по политике в сфере телекоммуникаций. Лиссабон (Португалия), 28 февраля 2009 года. – Режим доступу : [//www.itu.int/md/S09-WTPF-C-0004/en](http://www.itu.int/md/S09-WTPF-C-0004/en)
4. Pilny K. The Licensing Regime Under German Telecommunications Law: Implementation and Interpretation. – Режим доступу : [//www.library.findlaw.com/1999/Jun/1/128006.html](http://www.library.findlaw.com/1999/Jun/1/128006.html)
5. Волков Ю.В. Субъекты телекоммуникационного права : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 “Административное право; финансовое право; информационное право” / Ю.В. Волков. – Екатеринбург, 2007. – 24 с. – Режим доступу : [//www.russianlaw.net/files/law/doc/a209.pdf](http://www.russianlaw.net/files/law/doc/a209.pdf)
6. Зенкин И.И. Международно-правовое регулирование телекоммуникационных услуг в рамках ВТО : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 “Международное право; европейское право” / И.И. Зенкин. – М., 2010. – 24 с. – Режим доступу : [//www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1383532](http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1383532)
7. Невядовський В.О. Правове регулювання та проблеми ліцензування у сфері телекомунікацій // Право і Безпека. – 2010. – № 1. – С. 69-73.
8. Комплект материалов по регулированию в области ИКТ. Модуль 6. Юридические и институциональные аспекты регулирования : обзор. – Женева, МСЕ, 2007. – Режим доступу : [//www.ictregulationtoolkit.org/en/Document.3389.pdf](http://www.ictregulationtoolkit.org/en/Document.3389.pdf)

9. Milne R., Milne C. Report on Regulatory Issues. – 2007. – Режим доступу: [//www.terena.org/activities/earnest/docs/20080211-regulatory.pdf](http://www.terena.org/activities/earnest/docs/20080211-regulatory.pdf)

10. Commission staff working document communication from the commission to the council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the Review of the EU Regulatory Framework for electronic communications networks and services {COM(2006) 334 final} IMPACT ASSESSMENT. – Режим доступу : [//www.uni-mannheim.de/edz/pdf/sek/2006/sek-2006-0817-en.pdf](http://www.uni-mannheim.de/edz/pdf/sek/2006/sek-2006-0817-en.pdf)

11. О структуре выдачи общих разрешений и индивидуальных лицензий в сфере телекоммуникационных услуг : Директива 97/13/ЕС Европейского парламента и Совета. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=994_096](http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=994_096)

12. Commission Directive 90/388/EEC of 28 June 1990 on competition in the markets for telecommunications services. – Режим доступу : [//www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31990L0388:EN:HTML](http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31990L0388:EN:HTML)

13. О разрешении электронных коммуникационных сетей и услуг : Директива Европейского Парламента и Совета 2002/20/ЕС от 7 марта 2002 года (Директива о разрешении).

14. О доступе к соединению электронных коммуникационных сетей и связанного оборудования : Директива Европейского Парламента и Совета 2002/19/ЕС от 7 марта 2002 года (Директива о доступе).

15. Об универсальных услугах и правах пользователей, которые касаются электронных коммуникационных сетей и услуг : Директива Европейского Парламента и Совета 2002/22/ЕС от 7 марта 2002 года (Директива об универсальном обслуживании).

16. Об обработке личных данных и защите частной информации в телекоммуникационном секторе : Директива Европейского Парламента и Совета 97/66/ЕС от 15 декабря 1997 года (заменена Директивой 2002/58/ЕС Европейского парламента и Совета от 12 июля 2002 года “Об обработке персональных данных и защите неприкосновенности частной жизни в секторе электронной коммуникаций”, которая отменила Директиву Европейского Парламента и Совета 97/66/ЕС от 15 декабря 1997 г.).

17. Об изменении Директивы 2002/21/ЕС “Об общих правовых рамках для электронных коммуникационных сетей и услуг”, Директивы 2002/19/ЕС “О доступе к соединению электронных коммуникационных сетей и связанного оборудования” и Директивы 2002/20/ЕС “О разрешении электронных коммуникационных сетей и услуг” : Директива 2009/140/ЕС Европейского парламента и Совета от 25 ноября 2009 г.

18. Об изменении в Директивы 2002/22/ЕС “Об универсальных услугах и правах пользователей, которые касаются электронных коммуникационных сетей и услуг”, Директивы 2002/58/ЕС “О обработке персональных данных и защиты права на неприкосновенность частной жизни в секторе электронных коммуникаций” и Регламента (ЕС) № 2006/2004 “О сотрудничестве между национальными органами, ответственными за защиту прав потребителей” : Директива 2009/136/ЕС Европейского парламента и Совета от 25 ноября 2009 г.

19. Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office // Official Journal L 337 , 18/12/2009. – P. 0001-0010.

20. Recommendation (2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration. Adopted by the Committee of Ministers on 20 Jun. – Режим доступу : [//www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/administrative_law_and_justice/Texts_&_Documents/Conv_Rec_Res/Rec\(2007\)7_n.pdf](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/administrative_law_and_justice/Texts_&_Documents/Conv_Rec_Res/Rec(2007)7_n.pdf)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 316.776(045)

ЯРЕМЕНКО О.І., кандидат наук з державного управління, доцент,
Вінницький державний педагогічний
університет ім. М. Коцюбинського

ПУБЛІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

***Анотація.** Про особливості публічної інформації та визначення її місця в нормативно-правовій класифікації інформаційного права.*

***Аннотація.** Об особенностях публичной информации и определения ее места в нормативно-правовой классификации информационного права.*

***Summary.** About the features of public information and determining its location in normatively-legal classification of informative right.*

***Ключові слова:** публічна інформація як об'єкт правових відносин, доступ до публічної інформації, розпорядники публічної інформації.*

Процеси демократизації системи владних відносин та державного механізму України на сучасному етапі передбачають правову регламентацію інформаційної відкритості органів державної влади і місцевого самоврядування. Адже діяльність держави та її органів, як в центрі, так і на місцях супроводжується інформаційними процесами, в результаті яких в системі державного механізму концентруються значні обсяги інформаційних ресурсів. Доступ до цих ресурсів дає можливість здійснювати контроль з боку суспільства за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, оцінювати ефективності їх роботи.

У зв'язку з цим важливе значення має дослідження проблеми публічної інформації як об'єкта правових відносин в Україні.

Прагнення побудувати інформаційне суспільство в Україні, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, згідно із Законом України “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки”, визначено одним з головних пріоритетів держави [1]. Прийняття Верховною Радою України 13 січня 2011 року Закону України “Про доступ до публічної інформації”, в якому визначено порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, актуалізує наукові дослідження у сфері публічної інформації, зокрема її аналіз як об'єкта правовідносин [2].

Аналіз правових відносин з приводу обігу інформації є об'єктом досліджень вітчизняних вчених Арістової І.В., Белякова К.І., Брижка В.М., Марущака А.І., Калюжного Р.А., Кохановської О.М., Петришина О.В., Пилипчука В.Г., Погрібного О.О., Тихого В.П., Цимбалюка В.С., Швеця М.Я. та ін.

Метою статті є аналіз визначення публічної інформації як об'єкта правових відносин, особливостей її правового режиму та місця в нормативно-правовій класифікації інформаційного права.

Право на доступ до інформації є одним із ключових інститутів інформаційного права і сформувалося в результаті еволюції прав людини, першооснову яких тривалий час становила свобода слова. Такий підхід було започатковано в Загальній декларації прав людини 10 грудня 1948 року, ст. 19 якої передбачає, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення і включає до цього права свободу безперешкодно дотримуватися

своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Інші міжнародні правові акти дотримуються такого ж, дещо модернізованого, принципу. Так, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права передбачає, що кожна людина має право на вільне вираження свого погляду, яке включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що кожен має право на свободу вираження поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів.

Таким чином, зазначені міжнародні акти закріплювали право на доступ до інформації загалом, не вказуючи її конкретні види. В той же час, активний розвиток інформаційної сфери потребував чіткого юридичного розмежування і встановлення правових режимів для окремих видів інформації. Тобто, на певному етапі розвитку інформаційних відносин, необхідно було виокремити із загального права на інформацію право на доступ до окремих її видів, а також законодавчо обмежити доступ до певних видів інформації і, як наслідок, право на інформацію отримало свого роду “роздвоєння”.

З одного боку, законодавці встановлювали обмеження щодо доступу до інформації, з метою забезпечення недоторканості приватного життя людини, з іншого впроваджувалися в життя норми, які конкретизували право на доступ до інформації, що має загальносуспільне значення і забезпечує публічні інтереси.

В першу чергу це стосується офіційної державної інформації, яку відрізняє ряд характерних ознак:

по-перше, офіційна державна інформація виникає в процесі здійснення державою та її органами своїх функцій;

по-друге, така інформація є результатом інтелектуальної діяльності державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, інших осіб, що здійснюють владні повноваження; така інформація входить до кола їх службових обов’язків або прав; на таку інформацію, в переважній більшості випадків, не поширюються авторські права;

по-третє, процеси створення, накопичення, використання, обробки, зберігання, розповсюдження, захисту офіційної державної інформації здійснюються за рахунок коштів державного бюджету;

по-четверте, ця інформація є власністю держави;

по-п’яте, вона має документований характер;

по-шосте, відносно цієї інформації існує презумпція достовірності [3, с. 90].

Правове регулювання доступу до інформації державних органів в різних країнах світу здійснювалося різними правовими засобами. В окремих країнах інформаційна відкритість державних органів закріплювалася відразу на найвищому, законодавчому рівні. Так, Парламент Швеції ще в 1766 році ухвалив закон “Про свободу преси”, в якому закріпив принцип доступності документів державних установ для громадян [4, с. 28]. В інших країнах, наприклад у Великобританії, доступ до офіційної інформації було регламентовано не законодавчим шляхом, а організаційно. Спочатку, в 1786 році, було створено спеціальний відділ офіційних документів при канцелярії Її Величності, а процедурні аспекти доступу до таких документів на підзаконному рівні було закріплено в 1835 році [5, с. 180].

В більшості зарубіжних країн спеціальні закони, що забезпечували доступ до офіційної інформації, були затверджені в другій половині ХХ століття. Так, в США

Закон “Про свободу інформації”, був прийнятий в 1966 році, у Франції аналогічний закон був затверджений у 1978 році, у Великобританії і Польщі – в 1984 році, в Угорщині – в 1992 році [6, с. 25].

Аналіз сучасного зарубіжного законодавства у сфері інформаційних відносин дозволяє виділити наступні характерні ознаки, що забезпечують доступ громадян до публічної інформації:

- акти, що регулюють доступ громадян до публічної інформації мають конституційний характер;
- вся публічна інформація, за незначним винятком, є доступною для ЗМІ, наукових організацій, партій, громадян;
- перелік інформації, яка є таємною, визначається законом;
- відомча конкретизація секретних даних допускається у виняткових випадках за умови затвердження парламентом;
- доступ до публічної інформації мають як громадяни держави, так і іноземці;
- посадові особи зобов’язані надавати інформацію про свою діяльність [7, с. 68].

Слід зазначити, що в більшості європейських країн законодавці визначають саме офіційну державну інформацію як об’єкт загальнодоступності. Так, в Бельгії діє закон “Про гласність у сфері адміністрації”, у Великобританії – “Про свободу інформації”, в Німеччині – “Про ознайомлення з офіційними документами та про доступ до інформації”, у Литві – “Про право на отримання інформації від державних установ та органів самоврядування”.

В нормативних актах Ради Європи, які встановлюють стандарти інформаційної відкритості органів державної влади та місцевого самоврядування, також домінуючим є термін “офіційна інформація”. Так, в Рекомендаціях Ради Європи № R (2002)2 “Про доступ до офіційних документів” від 21.02.02 р. вживається термін “офіційні документи”, який включає будь-яку інформацію, що записана в будь-якому вигляді, вироблена або отримана органами державної влади і пов’язана з будь-якою державною або адміністративною функцією, за винятком документів, які перебувають на стадії підготовки [8].

В документах ЮНЕСКО застосовується термін “інформація, що є суспільним надбанням”. До такої включають інформацію, на яку не розповсюджується авторське право та інші форми правового захисту, а також інформацію яскраво вираженого суспільного значення: інформація, яка створена органами державної влади в процесі виконання ними своїх повноважень; інформація, що надається різними міжнародними та громадськими організаціями, яка не є об’єктом власності [9].

В Декларації принципів ООН “Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті” вживається термін “інформація, що є публічним надбанням”. В Декларації не уточнюється, яка саме інформація відноситься до публічної, тільки зазначається, що забезпечення кожному можливість мати доступ до інформації, що є публічним надбанням, є необхідним елементом відкритого для всіх інформаційного суспільства. Інформація, що відноситься до публічного надбання, повинна бути легкодоступною і захищеною від незаконного привласнення [10].

В Законі України “Про доступ до публічної інформації” включено до об’єктного складу інформаційних відносин поняття “публічна інформація” і визначено публічну інформацію як відображену та задокументовану будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформацію, що була отримана або створена в процесі виконання суб’єктами владних повноважень своїх обов’язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб’єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації [2].

Дослідження юридичної природи публічної інформації обумовлює необхідність співвідношення її із офіційною державною інформацією. Досить тривалий час інформаційне законодавство України виділяло кілька видів офіційної державної інформації:

1. Інформацію державних органів та органів місцевого самоврядування, тобто офіційну документовану інформацію, яка створюється в процесі поточної діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування.

2. Адміністративну інформацію – офіційні документовані дані, що дають кількісну характеристику явищ та процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, культурній, інших сферах життя і збираються, використовуються, поширюються та зберігаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними особами відповідно до законодавства з метою виконання адміністративних обов’язків та завдань, що належать до їх компетенції.

3. Податкову інформацію – сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб’єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності і необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій.

4. Правову інформацію – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо.

5. Статистичну інформацію – це офіційна документована державна інформація, яка дає кількісну характеристику масових явищ та процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя.

В Законі України “Про внесення змін до Закону України “Про інформацію”, який був прийнятий 13 січня 2011 року, тобто одночасно із Законом “Про доступ до публічної інформації”, виключено із класифікації інформацію державних органів та органів місцевого самоврядування [12].

Легітимне визначення поняття “офіційна інформація” міститься в Законі України “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації”, який трактує її як офіційну документовану інформацію, що створена в процесі діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Таким чином проведений аналіз свідчить, що:

- по-перше, публічна та офіційна інформація не є тотожними поняттями та співвідносяться як загальне і часткове;

- по-друге, публічна інформація охоплює значно ширше коло відомостей.

Подальший аналіз публічної інформації як об’єкта правових відносин потребує узгодження питання щодо її місця в нормативно-правовій класифікації інформації. Системоутворюючим нормативно-правовим актом в інформаційній сфері є Закон України “Про інформацію”, в якому за основу класифікації інформації покладено її зміст і виділено дев’ять видів інформації: про фізичну особу; довідково-енциклопедичного характеру; про стан довкілля (екологічну), про товар; про роботу, послугу; науково-технічну; податкову; правову; статистичну; соціологічну. Відсутність в цьому переліку публічної інформації означає, що така характеристика інформації як «публічність» не відноситься до її змістовної частини.

Іншим критерієм правової класифікації інформації є режим доступу до неї, тобто порядок одержання, використання, поширення і зберігання інформації. Виходячи з того, що публічність є синонімом офіційності та відкритості, логічно припустити, що основною характеристикою публічної інформації є загальнодоступність. Однак, згідно із

Законом України “Про доступ до публічної інформації”, належність інформації до категорії публічної не означає автоматичний режим її відкритості і доступності.

Отже, законодавець, закріпивши принцип відкритості публічної інформації, передбачив тільки два види такої інформації:

Перший вид – інформація, до якої в жодному випадку не може бути обмежено доступ. До неї відноситься: інформація про розпорядження бюджетними коштами; інформація про володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном; інформація про умови отримання бюджетних коштів чи майна; прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно; декларації про доходи осіб та членів їхніх сімей, які претендують на зайняття чи займають виборну посаду в органах влади чи обіймають посаду державного службовця, службовця органу місцевого самоврядування першої або другої категорії.

Другий вид – публічна інформація яка підлягає обов’язковій публікації. Це інформація про органи влади: організаційна структура, функції, повноваження; основні завдання, напрями діяльності та фінансові ресурси; нормативно-правові акти, акти індивідуальної дії, проекти рішень, що підлягають обговоренню, нормативно-правові засади діяльності; перелік та умови отримання послуг, що надаються цими органами; форми і зразки документів, правила їх заповнення; плани проведення та порядок денний відкритих засідань; загальні правила роботи установи, правила внутрішнього трудового розпорядку.

Водночас, Закон передбачає, що публічна інформація може бути з обмеженим доступом і відносить до неї три види: конфіденційну, таємну, службову.

Конфіденційна інформація – інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб’єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку, за їхнім бажанням, відповідно до передбачених ними умов. Розпорядники інформації, які володіють конфіденційною інформацією, можуть поширювати її лише за згодою осіб, які обмежили доступ до інформації, а за відсутності такої згоди – лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Таємна інформація – інформація, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю слідства та іншу передбачену законом таємницю.

До службової інформації законодавство відносить два види:

1) інформація, що міститься в документах суб’єктів владних повноважень, які становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов’язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;

2) інформація, що зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

При цьому сам перелік відомостей, що становлять службову інформацію, який складається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб’єктами владних повноважень, у тому числі на виконання делегованих повноважень, не може бути обмеженим у доступі.

Таким чином, ні змістовна характеристика, ні режим доступу не є визначальними при розкритті юридичної природи публічної інформації.

На нашу думку, ключовими критеріями, на основі яких інформацію можна віднести до категорії публічної, є:

- публічна інформація має високий рівень суспільної важливості;

- публічна інформація – це результат інформаційної діяльності суб’єктів владних повноважень. Так, Закон “Про доступ до публічної інформації” відносить до публічної інформацію, яка створена або отримана суб’єктами владних повноважень. А відповідно до ст. 9 Закону України “Про інформацію” створення та одержання є основними видами інформаційної діяльності;

- публічна інформація – це об’єкт володіння суб’єктів владних повноважень або інших розпорядників публічної інформації;

Таким чином, інформація набуває статусу публічної тоді, коли у правовідносинах з приводу інформації присутній специфічний суб’єкт – розпорядник публічної інформації. Тобто одна і та ж інформація за змістом, формою і режимом, в залежності від того хто є суб’єктом її володіння, може належати або не належати до публічної. У зв’язку з цим детальнішого аналізу потребує поняття “розпорядник публічної інформації”.

Закон виділяє три види розпорядників публічної інформації, яких умовно можна розподілити на головних і другорядних. До головних розпорядників публічної інформації належать суб’єкти владних повноважень. Незважаючи на явну очевидність цього поняття, законодавці допустили термінологічну неузгодженість. Так, в Законі України “Про інформацію” до суб’єктів владних повноважень в інформаційній сфері віднесено органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші суб’єкти, що здійснюють владні управлінські функції. Закон “Про доступ до публічної інформації” додатково включає до їх складу інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, суб’єктів, рішення яких є обов’язковими для виконання. Разом з тим, в Кодексі адміністративного судочинства, суб’єктами владних повноважень додатково визначаються ще й посадові чи службові особи.

Тобто, три чинні нормативні акти по різному трактують, хто ж саме відноситься до суб’єктів владних повноважень. На нашу думку, це питання потребує додаткового законодавчого врегулювання.

Перш ніж перейти до характеристики другорядних розпорядників публічної інформації, необхідно зазначити, що їх другорядність не відноситься до їхнього загального правового статусу і не порушує конституційний принцип загальної рівності. Їх другорядність визначається зобов’язанням дотримуватися відкритості і прозорості тільки відносно окремих видів публічної інформації.

Так, юридичні особи, що фінансуються з державного та місцевих бюджетів, зобов’язані надавати інформацію, яка стосується виключно використання цих бюджетних коштів. А особи, які виконують делеговані повноваження суб’єктів владних повноважень, зобов’язані забезпечувати прозорість інформації, яка пов’язана із виконанням їх обов’язків.

І, нарешті, зазначений закон відносить до розпорядників публічної інформації суб’єктів господарювання. Це є найбільш проблемними учасниками відносин з приводу доступу до публічної інформації, оскільки метою підприємництва є отримання прибутку, а сьогодні інформація є товаром з високою вартістю, її розголошення може призвести до втрати прибутку.

Серед суб’єктів господарювання розпорядниками публічної інформації є такі, що:

по-перше, займають домінуюче становище на ринку;

по-друге, наділені спеціальними чи виключними правами;

по-третє, є природними монополіями;

по-четверте, володіють суспільно важливою інформацією: про стан довкілля; про якість харчових продуктів і предметів побуту; про аварії, катастрофи, небезпечні

природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують здоров'ю та безпеці громадян.

Висновки.

Законом України “Про доступ до публічної інформації” від 13 січня 2011 року введено в систему інформаційних відносин новий об'єкт – публічну інформацію. Належність інформації до категорії публічної визначається її суспільною значимістю, а також участю в правових відносинах, з приводу обігу цієї інформації, специфічного суб'єкта – розпорядника публічної інформації. Змістовну частину публічної інформації можуть становити відомості, незалежно від галузевої належності та виду, які є результатом інформаційної діяльності суб'єктів владних повноважень або інших розпорядників публічної інформації.

Розпорядниками публічної інформації є суб'єкти владних повноважень, юридичні особи, що фінансуються з державного та місцевих бюджетів, особи, що виконують делеговані повноваження, а також суб'єкти господарювання.

Окремого аналізу потребує інформаційно-правовий статус розпорядників публічної інформації, процедура отримання доступу до публічної інформації, що може бути предметом подальших досліджень в цьому напрямку.

Використана література

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12.
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
3. Яременко О.І. Офіційна державна інформація в Україні: поняття та право на доступ / О.І. Яременко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 8. – С. 89-93.
4. Корзунов Ю.В. Принцип гласности и “общественный документ”: шведский опыт/ Корзунов Ю.В // Советское государство и право. – 1990. – № 3. – С 127-133.
5. Кэрл Тулло. Век информации: доступ к официальной информации в соединенном королевстве Великобритании / Кэрл Тулло // Доступ к правовой информации ; сост. Н.З. Стародубова. – М. : Фаир пресс, 2005. – 287 с.
6. Иванов В. Механизм доступа до інформації (зарубіжний досвід) // Вісник Київського університету. – 1997. – № 3. – С. 23-34. – (Серія Журналістика).
7. Айвазян М.С. Открытое государство: политико-правовое видение / М. Айвазян, В. Варданян, Е. Доровских // Государство и право. – 2003. – № 5. – С. 60-68.
8. Про доступ до офіційних документів : Рекомендації Ради Європи № R (2002)2 від 21 лютого 2002 року. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
9. Руководящие принципы политики совершенствования государственной информации, являющейся общественным достоянием ; подготовлены Полом Ф. Улиром (Париж, ЮНЕСКО, 2004). – Санкт-Петербург : Издательство “Российская национальная библиотека”. – 2004. – 55 с.
10. Декларация принципов Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии 12 декабря 2003 года . – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
11. Про інформацію: Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України . – 1992. – № 48. – Ст. 650.
12. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію”: Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI . – Режим доступу: [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)

~~~~~ * * * ~~~~~

Соціальні комунікації

УДК 1:316.4

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор,
головний науковий співробітник Наукової лабораторії протидії
злочинам у сфері державної безпеки Інституту дослідження
проблем державної безпеки Служби безпеки України

**КОМУНІКАЦІЯ: ДО ПИТАННЯ ПРО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЮ
ДЕФІНІЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ**

Анотація. Проаналізовано комунікативні соціальні процеси як певні рушійні сили розвитку суспільства, доповнені базові уявлення соціальної філософії на підставі ретроспективного аналізу поняття “комунікація”. Надано загальну характеристику поняття комунікації, досліджено генезис комунікації як соціального феномену, інтерпретовано концептуалізацію поняття комунікації в соціальній філософії.

Аннотація. Проанализированы коммуникативные социальные процессы как определенные движущие силы развития общества, дополнены базовые представления социальной философии на основании ретроспективного анализа понятия “коммуникация”. Предоставлена общая характеристика понятия коммуникации, исследовано генезис коммуникации как социального феномена, интерпретирована концептуализация понятия коммуникации в социальной философии.

Summary. Communicative social processes are analyzed as certain driving forces of society development, base notions of social philosophy are complemented on the basis of retrospective analysis of concept “communication”. General description of concept “communication” is given, genesis of communication is explored as the social phenomenon, conceptualization of the concept “communication” is interpreted in social philosophy.

Ключові слова: комунікація, суспільство, особистість, інформація, спілкування.

Комунікація торкається сьогодні практично всіх сфер буття сучасної людини – політичної, фінансово-економічної, соціальної, культурно-освітньої, побутової тощо. Навіть попередній погляд на суспільні трансформації, що відбуваються, свідчить про стрімкий розвиток комунікаційних процесів. Зміни комунікацій змінюють світ, його цілісність. Виникає проблема комунікацій як феномену соціального життя, невіддільного від проблеми відносин людей, які формують людину як суб’єкта, що розвиває у своїй діяльності суспільство. Зростання значущості цього явища в суспільстві, необхідність дослідження його впливу як на особистість, так і на суспільство в цілому створюють потребу теоретичного узагальнення комунікації в рамках соціальної філософії.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить про те, що гіпотеза про посилення ролі комунікацій у суспільстві, яке глобалізується, приводить до того, що в центр досліджень ставиться сфера знань про процеси, які протікають між феноменом комунікації й власне суспільством, про їх взаємопроникнення, взаємопереходи. Це відкриває шлях до вирішення проблеми суспільства як цілого і часткових проблем однієї через одну у формі специфічних концепцій соціальної філософії. Формулювання основної проблеми у даному контексті виражається в тому, що деяка сутнісна сторона суспільства (комунікація) розглядається як один з його аспектів, який виступає стимулом розвитку цілого (суспільства), умовою його розвитку.

Схожа методологія (виділення деякого змістовного ядра, яке служить основою для формування концепції цілого) розвивається і в західній соціальній філософії, що, на думку Ю. Хабермаса, пов'язано із зростаючою роллю “комунікацій як продуктивної сили” [1, с. 85]. Позиція Ю. Хабермаса, що ставить проблему комунікацій в основу аналізу суспільства як цілого, служить додатковим яскравим підтвердженням тематичної й методологічної актуальності даної проблеми.

Тим самим у даній статті ставиться мета проаналізувати фокус комунікативних соціальних процесів як певних рушійних сил розвитку суспільства, доповнити уявлення, що склалися у цій сфері на підставі ретроспективного аналізу поняття “комунікація”. У зв'язку з цим, надамо загальну характеристику поняття комунікації, дослідимо генезис комунікації як соціального феномену, інтерпретуємо концептуалізацію поняття комунікації в соціальній філософії.

Термін комунікація (від лат. *communico* – роблю спільним, пов'язую, спілкуюсь), спілкування, обмін думками, відомостями, ідеями – це специфічна форма взаємодії людей у процесі їх життєдіяльності. Комунікація в сучасних умовах є надзвичайно важливим зрізом соціальної реальності, що володіє всією сукупністю базових характеристик суспільства: системності, структурності, процесуальності, функціональності, інституційності. Тому не дивно, що про комунікацію ведуть мову й пишуть дуже багато – саме це поняття стало вмщати в себе величезну кількість значень і контекстів. Незважаючи на таке широке розповсюдження, дане поняття є одним з найдискусійніших і поліваріантних: від уявлень на рівні процесів свідомості, світогляду й відносин між людьми до розуміння різного роду технічних мереж і операцій, що відбуваються в них. В даний час наука намагається знайти загальні властивості й закономірності, притаманні багатогранному поняттю “комунікація”, але поки воно багато в чому залишається інтуїтивним і одержує інваріантні смислові наповнення в різних галузях людського знання.

Існування різноманітних визначень комунікації, з одного боку, свідчить про наявність безлічі дослідницьких перспектив і підходів до аналізу, з іншого – породжує відому складність з вибором методів дослідження. Проте, ще одна важлива характеристика комунікації полягає в тому, що вона є відправною точкою для створення розгорненої концептуалізації комунікації від початкового поняття в рамках окремих наук до категорії соціальної філософії, яка дозволить спрямовувати й структурувати теоретичне дослідження.

Концептуалізація позначає процес створення концептуальної моделі дослідження тих або інших соціальних явищ, фактів, процесів. У процедурному плані концептуалізація забезпечує теоретичну організацію матеріалу й схематизацію зв'язку понять, що відображають можливі тенденції зміни референтного поля об'єктів. Як спосіб організації розумової роботи концептуалізація дозволяє рухатися від первинних теоретичних концептів до все більш абстрактних конструктів, розгортаючи всю теоретичну структуру. В цьому відношенні концептуалізація є співвідносною з інтерпретацією, що дозволяє вписувати одне знання в інше, більш загальне.

Концептуалізація припускає три етапи:

1) ретроспективну реконструкцію дослідницького й теоретичного контекстів, у яких сформувалося уявлення про природу й суть комунікації. Розгляд контексту має на увазі виділення теоретичних і філософських підстав;

2) характеристику основних понять, пов'язаних з ключовим (комунікацією), які використовуються в ході дослідження, виявлення теоретичних зв'язків між ними;

3) аналіз пояснювальних можливостей вибраного підходу стосовно комунікації: розгляд різних проявів і форм комунікації (соціальна комунікація, масова комунікація,

засоби масової комунікації тощо), а також критична рефлексія, яка пояснює дослідницьку перспективу.

Звичайно, звернення до комунікації виникло не випадково. ХХІ століття характеризується істотним прогресом у комунікації. Цей прогрес виразився, по-перше, у тому, що склалися засоби масової інформації й інформатика – новий вид комунікаційної діяльності, народжений науково-технічним прогресом; по-друге, в тому, що за допомогою цього нового виду стали складатися й нові комунікаційні відносини людей; по-третє, в тому, що змінився зв'язок комунікації з виробничою й культурною діяльністю людей.

Комунікація, згідно з точкою зору К. Ясперса, є універсальною умовою людського буття. Російський філософ М. Петров акцентує увагу на тому, що комунікація – найширший термін, “пов’язаний з координацією діяльності тих, хто вже став поколінням, “абсолютно” усіх наявних і можливих змін, тобто тих, хто пройшов процедуру соціалізації, успадкував певний фрагмент знання, став повноправним членом суспільства” [2, с. 41-42]. На відміну від комунікації тварин, людські форми комунікації характеризуються головним чином функціонуванням мови.

Проблемою комунікації займалися представники найрізноманітніших напрямів філософії: від трансцендентальної феноменології Е. Гуссерля й аналітичної філософії до філософської герменевтики й постмодернізму. Незважаючи на беззаперечний постулат, що феномен комунікації існував завжди в людському суспільстві, самого терміна комунікації в сьогоdnішньому розумінні, ще, строго кажучи, не було. Оскільки тема історичного аналізу витоків і еволюції поняття “комунікація” є достатньо спеціальною як для філософів, так і для істориків і філологів, важливо хоч би дуже стисло (не намагаючись обійняти неосяжне) представити найбільш знаменні події історії формування цього поняття.

Витоки філософського розуміння комунікації беруть початок в давньогрецькій філософії й пов’язані з діяльністю софістів (V – IV ст. до н.е.), які розвивали риторичку як мистецтво мови (Протагор, Горгій, Гіппій).

Сократ поклав початок моральної філософії й виробив особливий метод діалектики як способу міркування в діалозі у формі питань і відповідей через зіткнення різних точок зору (метод майєвтики – метод вилучення прихованого в людині знання за допомогою майстерно підібраних і поставлених запитань). Вже у той час комунікація осмислювалась не тільки як необхідна умова розвитку людини, одне з джерел його пізнання, але і як шлях усвідомлення нових знань і відкриття істини.

Продовжуючи сократівську позицію, Платон також всіляко підкреслював неможливість існування окремої ізольованої людини. Він указував на те, що сама по собі людина є недостатньою істотою і тому прагне до спілкування. Розуміючи останнє як обмін думками між людьми, Платон у діалозі “Федр” вказав не тільки на інформаційну природу спілкування, але й на його технологію у формі мови й писемності. Особисті відносини, що виникають між індивідами в процесі спілкування, зображаються ним як “розумні відносини взаємного використання” [3, с. 249]. Отже, у Сократа і Платона філософська рефлексія виступає у формі діалогу як інтелектуального спілкування людей.

Творцем першої загальної схеми процесів спілкування можна назвати Аристотеля. Він формулює завдання риторики як з’ясування засобів і методів ефективного переконання. Крім того, можна відзначити найважливіший момент у становленні уявлень про комунікацію, а саме – у Аристотеля достатньо цілеспрямовано вживається термін “спілкування” (*homilia*). У “Риториці” він писав, що для будь-якого акту

спілкування необхідними є три елементи [4, с. 15]: 1) особа, яка говорить; 2) мова, яку ця особа вимовляє; 3) особа, яке цю мову слухає.

Грецькі традиції були розвинені стародавніми римлянами (Цицерон, Марк Фабій Квінтіліан) [5, 6]. У цілому, антична риторика з'явилася першим важливим етапом у концептуалізації поняття комунікації, у становленні й розвитку комунікативної теорії і практики. Та все ж суспільна думка античності була здатна зробити лише перші кроки в даному напрямі: рівень реального розвитку був ще дуже низьким для того, щоб проблема спілкування набула серйозного значення в суспільній свідомості.

Середньовіччя в особі теоретиків риторики і практики гомілетики (церковно-богословської науки, що досліджує правила церковної красномовності або проповідництва) дещо підсилило спадщину античності. Характеризуючи специфіку комунікацій кінця епохи Середньовіччя, Й. Хейзінга відзначає: “У всякій речі шукали урок, який там знаходився, етичне значення як найістотніше зі всього, що там було. Всякий історичний або літературний епізод виявляв тяжіння до кристалізації в притчу, етичний зразок, приклад або довід; усілякий вислів перетворювався на сентенцію, в текст” [7, с. 275]. Починаючи з епохи Відродження, риторика все більше переміщує фокус дослідження комунікації в царину художньої мови.

Наступний етап в осмисленні комунікації пов'язаний з творчістю Т. Гоббса, який по суті доповнив уявлення Платона й Аристотеля про роль мови і словесних понять як інструменту спілкування. Гоббс фактично підійшов до дуже важливого висновку. Він вважав, що спілкування здійснюється за допомогою знаків (мови, жестів тощо). Зокрема Гоббс розрізняв два види мовних імен. Імена, призначені для власного пригадування, він називав “мітками”. Інші “через їх застосування” – це “знаки”, коли “багато людей, що користуються одними й тими ж словами, позначають (за допомогою їх зв'язку і порядку) один одному свої поняття або думки” [8, с. 23 – 24]. На відміну від міток, призначених для індивідуального користування, знаки (насамперед мовні) служать засобом спілкування між людьми.

Б. Спіноза, а потім і французькі матеріалісти XVIII ст. розглядали комунікацію як властивість людської природи. Спіноза особливо підкреслював специфічність людського спілкування у зв'язку з наявністю у людей розуму й здатності раціонально мислити. К. Гельвецій і особливо П. Гольбах, не заперечуючи в цілому раціоналістичних посилок спілкування, далі деталізують проблему, звертаючись до понять розумних потреб, користі й інтересу. У праці “Катехізис природи” П. Гольбах аналізує й окремі форми спілкування, зокрема, він зупиняється на таких проявах спілкування, як дружба, вірність, довіра тощо [9, с. 50]. У зв'язку з цим, П. Гольбах підкреслив важливу умову спілкування – наявність деякого передпосилочного знання, відомого його учасникам. Іншими словами, перш ніж вступати в спілкування, люди повинні володіти необхідним мінімумом зрозумілих їм значень, в які вкладається більш менш ідентичний сенс.

Німецька класична філософія розробляє категоріальний апарат, який є принципово значущим для концептуалізації комунікації. Людське спілкування трактується в категоріях суб'єкт-об'єктного зв'язку, тому комунікація постає як односпрямований процес (Й.Г. Фіхте) [10 – 11]. Але вже Ф. Шлейєрмахер розглядає спілкування між індивідами як суб'єкт-суб'єктне відношення. Він заклав основи філософської герменевтики, як мистецтва усвідомлення чужої індивідуальності, “іншого”, ввів поняття герменевтичного кола, коли текст (що розуміється як одиниця спілкування) розглядається як частина, а культура, в якій він функціонує, як ціле [12].

Низку нових аспектів у розуміння суті спілкування вніс Г.В.Ф. Гегель. Він фактично запропонував загальносоціологічний закон спілкування й відособлення особистості в суспільстві. У “Феноменології духу” Гегель, зокрема, відзначає, що індивідуальність “як одиничне суще явище” суперечить тому, що суть цієї індивідуальності є все ж таки “загальністю духу” [13, с. 163]. Розвиваючи філософські позиції Фіхте з проблеми комунікації, Гегель пов’язує проблематику спілкування з питаннями формування індивідуальної самосвідомості. Проте, початкові установки Гегеля є прямо протилежними позиції Фіхте. Соціально-філософське вчення Фіхте виходило з визнання початкової “даності” й “первинності” індивідів по відношенню до їх можливих і дійсних взаємодій з іншими людьми. У соціальній філософії Гегеля індивіди постають як передусім суспільні істоти усередині себе. Всі вони у своїй внутрішній суті вже сформовані суспільством і втілюють у собі об’єктивний дух, є його носіями.

Тут слід зробити термінологічне зауваження. Поняття “спілкування” не належить до числа тих, що найбільш часто зустрічаються в текстах Гегеля, ще рідше воно постає у нього в теоретично значущій формі. Там, де він його використовував (наприклад, при обговоренні питання про спілкування душі й тіла або життєвого спілкування людини з природою), воно відповідно до попередньої традиції збігалось за значенням з поняттям взаємодії. Але справа не в термінах, а в сутності, і оскільки в німецькій філософії до Гегеля спілкування вже розумілося як взаємодія між соціальними суб’єктами, відношення їх до “інших” індивідів, саме ця проблематика нас і цікавить. Інакше кажучи, спілкування, а разом з ним і природа комунікативного процесу виявляє характеристики діяльності, що буде враховано при подальших інтерпретаціях поняття комунікації.

Важливе значення в концептуалізації комунікації належить семіотиці, яка досліджувала властивості знаків і знакових систем. Біля витоків цього напрямку, що розробляється в рамках прагматизму, був американський філософ Ч. Пірс, на думку якого знаки породжуються в одній свідомості як інтенційні акти і впливають на іншу свідомість. Ці знаки в ранні моменти історії свідомості, що об’єктивується, були продуковані іншою свідомістю й адресовані першій і її “... діючому інтерпретатору. Тепер же вони стають інтенційним інтерпретатором у новій знаковій події” [14, с. 197]. Тим самим, знак стає білатеральним (від *bi...* й лат. *lateralis* – боковий) – двосторонній, такий, що відноситься до обох сторін, частин чого-небудь): він зв’язує те, що позначає й позначається, тобто форму виразу поняття у свідомості суб’єкта, з одного боку, і його свідомість через позначення – з іншого. У теорії Ч. Пірса для нас важливо підкреслити нескінченну діалектику знаків і їх інтерпретаторів, у якій знаки стають суттю духовного світу людини. Отже, Ч. Пірс вважав теорію знаків визначальною для дослідження комунікацій. Його ідеї одержали подальший розвиток у ХХ столітті.

Тема комунікації, інтерсуб’єктивності й діалогу стає однією з головних у філософії ХХ століття. Теоретичним чинником, який багато в чому визначив образ сучасних досліджень комунікації, став поворот філософської й наукової рефлексії до дійсності мови. Дослідження мовних і знакових структур, що розвернулися в роботах філософів і логіків (Б. Рассел, Л. Вітгенштейн), лінгвістів (Ф. де Соссюр та ін.) і семіотиків (Ч. Моріс), радикально змінили розуміння комунікації й підходи до її вивчення та організації.

У міру розвитку семіотики поняття “знак” поступово відходить на другий план, поступаючись місцем поняттю “текст” як універсальному засобу, який пронизує всі сфери людської життєдіяльності. Примітним у зв’язку з цим є вислів М. Бахтіна: “Людський

вчинок є потенційний текст і може бути зрозумілим (як людський вчинок, а не фізична дія) тільки в діалогічному контексті свого часу...” [15, с. 477- 478]. Наведена цитата, крім того, що вона представляє самостійну значущість, мала на меті продемонструвати деяку схожість семіотичного й постмодерністського підходів. Людина продукує текст, у якому відображений образ діяльності, що здійснюється в різноманітних життєвих і соціальних ситуаціях, тобто в контексті об’єктивних конкретно-історичних умов, так або інакше відображених у свідомості соціального суб’єкта. Активність його виражається не тільки у розгортанні, але, значною мірою, у взаємодії структур навколишнього світу. Відносини між текстом і людиною відрізняються великим ступенем складності, тому комунікативну функцію тексту, що виконується ним на всіх рівнях організації суспільства, не можна недооцінювати.

З точкою зору М. Бахтіна співвідноситься думка М. Петрова: “За будь-якими актами спілкування простежується наявність тексту як основної і, мабуть, вищої змістовної одиниці спілкування. Важливою особливістю для розуміння феномену соціальності тексту є те, що будь-який текст завжди має більш як одного власника, завжди знаходиться у спільному володінні двох або більшого числа індивідів покоління, яке живе, що й дозволяє тексту переживати своїх власників, існувати невизначено довго, постійно й спадково змінюючись в актах спілкування” [2, с. 83]. З наведеної цитати можна зрозуміти, що різноманіття суспільних відносин зводиться до особи й відображається передусім у процесі комунікації, у спілкуванні людей, яке реалізується у формі обміну діями породження й інтерпретації текстів – у текстовій (комунікативній) діяльності.

У сучасній науковій літературі текст все частіше розглядається як одиниця соціальної комунікації, як спосіб обміну й міра особливим чином організованої смислової інформації в сукупності її вербального й невербального аспектів. Крім того, в науковій літературі існує дискусія щодо схожості й відмінності комунікації і спілкування. У зв’язку з цим, можна виділити два основні сучасні підходи до розуміння термінів “комунікація” й “спілкування”.

Прихильники першого – Л. Виготський, В. Курбатов, Т. Парсонс та інші – схильні ідентифікувати ці два терміни, оскільки вважають, що процес комунікації неправомірно зводити лише до процесу передачі інформації [16 – 18].

Прихильники другого підходу – В. Вандишев, Д. Гільдебранд, В. Сломський та інші – наполягають на деяких відмінностях комунікації й спілкування [19-20]. У цьому контексті, аналізуючи аналогічну аргументацію, М. Каган ще наприкінці минулого століття виділив головні відмінності цих термінів: спілкування має і практичний, і духовний характер, тоді як комунікація є чисто інформаційним процесом; спілкування є міжсуб’єктною взаємодією, і структура його є діалогічною, тоді як комунікація – це інформаційний зв’язок суб’єкта з тим або іншим об’єктом [21, с. 143-144].

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що в соціально-філософській науці накопичено суттєвий теоретичний досвід рефлексії поняття “комунікація”, який має беззаперечну цінність для сучасних наукових досліджень у даній науковій царині.

Використана література

1. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М. : Наука, 1992. – 176 с.
2. Петров М.К. Язык, знак, культура / М.К. Петров. – М. : Наука., 1991. – 328 с.
3. Платон. Избранные диалоги / Платон. – М. : Художественная литература, 1965. – 714 с.
4. Аристотель. Поэтика. Риторика / Аристотель. – СПб. : Азбука, 2000. – 346 с.

5. Квинтилиан Марк Фабий. Двенадцать книг риторических наставлений / Марк Фабий Квинтилиан ; [пер. с лат. (неполный) А. Никольского]. – СПб, 1834. – Ч. 1. – 486 с.
6. Цицерон. Диалоги: О государстве. О законах / Цицерон ; [пер. В.О. Горенштейна, прим. И.Н. Веселовского и В.О. Горенштейна, ст. С.Л. Утченко ; отв. ред. С.Л. Утченко]. – М. : Наука, 1966. – 224 с.
7. Хейзинга Й. Осень средневековья / Й. Хейзинга. – М. : Айрис-пресс, 2002. – 544 с.
8. Гоббс Т. Левиафан / Т. Гоббс. – М. : Мысль, 1991. – (Соч. в 2-х т. – Т. 2. – 735 с.).
9. Гольбах П.А. Катехизис природы / П.А. Гольбах. – М. : Мысль, 1963. – (Избранные произведения в 2-х т. – Т. 2. – 564 с.).
10. Фихте И.Г. Наукоучение 1801 года / И.Г. Фихте ; [пер. с нем. Б.В. Яковенко]. – М. : Логос, 2000. – 192 с.
11. Фихте И.Г. Наставление к блаженной жизни / И.Г. Фихте ; [пер. с нем.]. – М. : Канон+, 1997. – 400 с.
12. Шлейермахер Ф.Д. Речи о религии к образованным людям ее презирающим : монологи / Ф.Д. Шлейермахер ; [пер. С.Л. Франк]. – СПб. : АО “Алетейя”, 1994. – 335 с.
13. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Соцэкгиз, 1959. – (Соч. в 14 т. – Т. 4. – 440 с.).
14. Peirce Ch. Selected writing. – New York, 1977. – 340 p.
15. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / М.М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1986. – 480 с. – (Литературно-критические статьи).
16. Выготский Л.С. Мышление и речь : Психологические исследования / Л.С. Выготский ; ред. Г.Н. Шелогурова. – М. : Лабиринт, 1996. – 416 с.
17. Курбатов В.И. Искусство управлять общением / В.И. Курбатов. – Р-н-Д : Феникс, 1997. – 352 с.
18. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; [пер. с англ. Л.А. Седова, А.Д. Ковалева]. – М. : Аспект-Пресс, 1998. – 270 с.
19. Вандышев В.Н. Философия. Коммуникация. Истина : монография / В.Н. Вандышев, В.С. Сломский. – Сумы : Изд-во Сумского гос. ун-та, 2009. – 216 с. – (Философские эссе).
20. Гильдебранд Д. Метафизика коммуникации. Исследование сущности и ценности общественных отношений / Д. Гильдебранд ; [пер. с нем. А.И. Смирнов]. – СПб.: Алетейя, 2000. – 373 с.
21. Каган М.С. Мир общения : Проблема межсубъектных отношений / М.С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 315 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 329.05

БЕБИК В.М., доктор політичних наук, професор, проректор Університету “Україна”,
голова Всеукраїнської асоціації політичних наук

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНА ПРАКСЕОЛОГІЯ: ПОНЯТТЯ І МЕТОДОЛОГІЯ

Анотація. Про проблеми формування та становлення соціально-комунікаційної праксеології як напрямку у сфері соціальної комунікації.

Аннотация. О проблемах формулирования и становления социально-коммуникационной праксеологии как направления в сфере социальной коммуникации.

Summary. On the problems of formation and establishment of social-communication praxeology as line in the sphere of social communication.

Ключові слова: соціально-комунікаційна праксеологія, методологія і методи соціально-комунікаційної праксеології.

Поняття соціально-комунікаційної праксеології.

Аналіз функціонування суспільної сфери потребує дослідження особливостей форм і змісту соціально-політичних, економічних, психологічних і комунікаційних процесів, вимірюваних реальною суспільною практикою [1; 2; 4; 13]. Зрозуміло, що такі дослідження мають враховувати базову соціально-філософську парадигму, тип соціально-комунікаційної культури суспільства та ін. [4].

Загалом суспільна практика свідчить, що можна мати потужні інформаційно-комунікаційні ресурси, але не вміти ними ефективно розпорядитися. І, навпаки, за умов володіння обмеженими інформаційно-комунікаційними ресурсами, але за наявності продуманої стратегії і тактики дій можна досягти великих успіхів у суспільній діяльності [5; 20; 25].

Власне, термін праксеологія (від грецьк. – діяльність) був запроваджений в рамках практичної соціології поляком Тадеушем Котарбінським, який вперше сформулював і розвинув разом зі своїми колегами проблеми дослідження ефективності діяльності праці колективів, аналізував форми організації праці, взаємодію і комунікацію індивідів, індивіда і колективу в процесі виробництва [18].

В цьому методологічному контексті сформулюємо поняття соціально-комунікаційної праксеології як напряму соціальної комунікації, який досліджує практичні проблеми вивчення, аналізу і управління соціально-комунікаційною сферою суспільства, під якою ми розуміємо інтегральну, матричну, взаємозалежну сукупність соціально-комунікаційних структур, соціально-комунікаційних відносин, суспільної свідомості і соціально-комунікаційної діяльності [4]. Всі перераховані сектори соціально-комунікаційної сфери перетинаються між собою, впливають один на один, і можуть бути керовані наступними видами соціальних норм-регуляторів: соціально-правовими, соціально-економічними, соціально-політичними і соціально-психологічними.

Відповідно до згаданих вище особливостей здійснення управлінських впливів на соціально-комунікаційну сферу суспільства варто виокремити наступні види соціально-комунікаційної праксеології: правова, економічна, політична і психологічна.

В цьому зв'язку, враховуючи ієрархічні рівні керування соціально-комунікаційною сферою суспільства, правова соціально-комунікаційна праксеологія має використати методологічний і методичний потенціал наступних галузей інформаційного права:

- глобальне інформаційне право (ще тільки формується на ґрунті міжнародного права);
- цивілізаційно-територіальне інформаційне право (яке базується переважно на релігійних засадах: іудео-християнське, православне, буддиське, ісламське тощо);
- державно-національне інформаційне право (інформаційне право націй-держав – за аналогією із господарським, цивільним чи кримінальним правом);
- регіональне інформаційне право (наприклад, інформаційне право Євросоюзу);
- інформаційне право місцевого управління та самоврядування (регламентує права органів місцевого управління та самоврядування в галузі соціальних комунікацій) [7; 13; 15; 21].

Економічна соціально-комунікаційна праксеологія повинна користуватися методологічними і методичними наробками економічного регулювання інформаційно-комунікаційної діяльності суспільства, оскільки сучасне інформаційне суспільство має велику частку працездатного населення, що працює в інформаційному секторі економіки, а інформаційний сектор економіки (виробництво, зберігання, обробка, передача і споживання інформації) є одним з найважливіших видів суспільної діяльності, який виступає рушійною силою науково-технічного, соціально-економічного і культурно-освітнього прогресу [3].

Політична соціально-комунікаційна праксеологія, насамперед, має скористатися методологічними та методичними підходами, напрацьованими в дослідженнях політичних культур різних суспільств, які регламентують політичну сферу своїх суспільств соціально-комунікаційними нормами-регуляторами (традиціями, звичками, релігійними, етнічними, регіональними, локальними та іншими груповими нормами).

Зокрема, політична соціально-комунікаційна праксеологія повинна реалізовуватися через вивчення, аналіз та управління функціонуванням наведених нижче секторів культури:

соціально-комунікаційної культури функціонування суспільних структур:

- електоральної (технологій та процедур формування керівних органів);
 - сприйняття та врегулювання соціально-політичних конфліктів;
 - ухвалення і реалізації важливих суспільних рішень.
- культури суспільних відносин:
- міжособистісних;
 - групових і міжгрупових;
 - міждержавних;
 - ієрархічних (індивід-група-держава);

соціально-комунікаційної культури суспільної свідомості:

- цінностей, традицій, звичаїв, норм;
- уявлень та переконань;
- настанов;

соціально-комунікаційної культури суспільної діяльності:

- бюрократичної (апаратної);
- депутатської діяльності;
- економічної діяльності;
- політичної діяльності;
- громадської діяльності [2; 8; 25].

Психологічна соціально-комунікаційна праксеологія, на нашу думку, найкраще зможе допомогти у реальній суспільній діяльності через вивчення та аналіз структури й

особливостей суспільної свідомості суспільства в цілому, і, зокрема, етносів, класів, груп (у тому числі й політичних та правлячих еліт), а також окремих індивідів.

Зокрема, реальна суспільна свідомість масової спільноти людей віддзеркалюється через суспільні думки, суспільні настрої та дії мас. Групова суспільна свідомість (великих і малих груп) теж є узагальненою суспільною свідомістю, а ось індивідуальна політична свідомість конкретного громадянина (складається з пізнавальних, мотиваційних та ціннісних компонентів) забезпечує пізнання суспільної сфери та участь у суспільній діяльності цієї особистості.

Відповідно, буденна суспільна свідомість характеризується несистематизованістю, фрагментарністю, суперечливістю, емоційністю та інерційністю і віддзеркалюється через соціальну психологію. А науково-теоретична суспільна свідомість носить цілісний, систематизований та прогностичний характер і віддзеркалюється через ідеологію [3; 5; 6].

Загалом соціально-комунікаційна праксеологія має спиратися на методологічні та методичні розробки в галузі інформаційно-комунікаційного менеджменту, соціальних комунікацій, паблік рилейшнз і т.ін.

В даному контексті дуже важливе значення мають конкретні дослідження інформаційно-комунікаційної сфери суспільства. Зокрема, якщо в будь-якому виді суспільної діяльності не враховувати вплив тих чи інших каналів надходження інформації, їхньої аудиторії, ефективності проведення інформаційної кампанії за допомогою певних засобів масової комунікації (ЗМК), говорити про успішність цієї суспільної діяльності не доводиться.

Навіть достатньо ефективна робота тих чи інших суспільних структур (владних, бізнесових, громадських), не висвітлена належним чином через мас-медіа, не може вважатися корисною з точки зору суспільної думки, якщо про це не знає більшість громадян.

Відтак, конструювання, налагодження і здійснення симетричних двосторонніх соціальних комунікацій в суспільстві, є не тільки і не стільки предметом теоретичних пошуків, скільки нагальною проблемою суспільної практики, нагальними потребами ефективного функціонування суспільної сфери суспільства як такої.

Суспільна сфера суспільства, зокрема, суспільне життя і суспільний процес можуть бути досліджені через такі ключові категорії, як ідеологеми та міфологеми, що взаємно перетинають, доповнюють і, певною мірою, конкурують між собою.

Ідеологеми мають ціннісну, раціональну природу уявлення про побудову майбутнього життя суспільства певними політичними силами і соціальними групами.

Сучасні дослідники, зокрема, виокремлюють такі види ідеологем:

- глобальні ідеологеми (демократичні, тоталітарні, глобалістські, антиглобалістські, урбаністичні);
- ідеологеми політичного розвитку суспільно-державних інституцій (консерватизм, неоконсерватизм, лібералізм, неолібералізм, соціал-демократія, комунізм, націонал-демократія, анархізм, фашизм, фундаменталізм, лівий і правий радикалізм);
- прикладні ідеологеми (є специфічною комбінацією різних видів ідеологем, які використовуються суб'єктами влади на нижчому рівні в конкретній діяльності органів влади або інших суспільних інституцій).

Досліджуються ідеологеми через процедури вивчення цінностей, співвідношення ролей держави та індивіда, форм та методів здійснення політичної влади, ставлення до основних суспільних інститутів, бачення шляхів майбутнього розвитку суспільства та

методів реалізації намічених цілей з точки зору різних суб'єктів політики, економіки, соціальної, духовної сфери тощо.

Міфологеми, з одного боку, виникають внаслідок фрагментарності і недостовірності отримуваної громадянами інформації, з іншого боку, в результаті цілеспрямованого конструювання і свідомих маніпуляцій політичною свідомістю з боку суб'єктів влади в цілому і суб'єктів політичного процесу зокрема.

Досліджуються вони через аналогічні процедури: ідеологеми на основі конкретного, раціонального аналізу змісту суспільних (політичних, правових, економічних) документів, а міфологеми – через вивчення настанов суспільної свідомості.

У першому випадку суспільна комунікація (дискусія) на рівні конкретних суб'єктів суспільної діяльності (парламенту, уряду, політичної партії, бізнесової чи громадської організації) закінчується ухваленням документу, де чітко виписані певні ідеологічні настанови з того чи іншого питання.

В останньому випадку ми можемо говорити про вірогідний характер цих настанов, оскільки громадська думка ніколи не є одностайною, навіть, якщо характер політичного режиму і не дозволяє її висловлювати.

Зрозуміло, що методи дослідження суспільної свідомості відрізняються від дослідження певних документів, проте об'єднує їх методологія аналізу соціальних комунікацій.

Види і форми аналізу соціальних комунікацій.

Під аналізом соціальних комунікацій ми будемо розуміти систему організаційно-методологічних і методичних процедур дослідження соціально-комунікаційної сфери суспільства, які дозволяють отримувати науково-обґрунтовані дані про соціально-комунікаційні структури, соціально-комунікаційні відносини, суспільну свідомість і суспільну діяльність суб'єктів суспільного життя для їх подальшого використання у реальній практиці.

З точки зору якості і глибини аналізу виокремлюють такі види аналізу соціальних комунікацій: пошуковий, описовий і змістовний [10; 14; 17].

Пошуковий аналіз соціальних комунікацій проводиться на попередніх етапах досліджень – за спрощеною схемою, обмеженим за часом і можливостями інструментарієм і полягає у виявленні певних ключових, принципів моментів при уточненні об'єкта та предмета подальших широкомасштабних досліджень.

Цей вид аналізу може здійснюватися шляхом експертного опитування, інтерв'ю, пілотного анкетування, вивчення документів, експрес-опитування тощо.

Описовий аналіз соціальних комунікацій завжди проводиться за повною програмою і ґрунтується на методологічно і методично апробованих технологіях. Використовується при вивченні характеристик і динаміки поведінки суб'єктів соціальної комунікації (політичної, економічної, соціальної чи духовної), широкомасштабних подій і явищ на кшталт: президентські, парламентські чи місцеві вибори, референдуми, кризові, конфліктні ситуації, соціальні чи економічні реформи тощо.

Даний вид аналізу дозволяє здійснити поетапну чи порівняльну оцінку і зіставлення особливостей суб'єктів соціальних комунікацій, інформаційно-комунікаційних подій і явищ, насамперед, з точки зору наявності чи відсутності зв'язків між ними, тенденцій розвитку та ін.

Змістовний аналіз соціальних комунікацій покликаний не тільки описувати структурні елементи соціально-комунікаційної сфери суспільства та зв'язки між ними. Під час здійснення змістовного аналізу відбувається пошук причин тієї чи іншої

поведінки та дослідження якісних характеристик суб'єктів соціальної комунікації, причин виникнення та еволюції тих чи інших подій і явищ соціально-комунікаційної сфери суспільства.

Цей вид аналітичного дослідження спрямований на комплексне, системне вивчення сукупності чинників соціально-комунікаційної сфери суспільства, виокремлення та класифікацію факторів (основні – неосновні, тимчасові – усталені, контрольовані – неконтрольовані, керовані – некеровані) та дослідження впливу згаданих факторів на стан та розвиток соціально-комунікаційної сфери суспільства та один на інший.

З точки зору аналітичної практики виокремлюють наступні форми аналізу соціальних комунікацій: ситуаційний, стратегічний і ціннісний.

Ситуаційний аналіз соціальних комунікацій проводиться при потребах розробки послідовності дій в контексті конкретної, обмеженої в часі і просторі ситуації. Здійснення такої форми аналізу вимагає чіткого розрахунку і максимального прагматизму, необхідності вироблення рекомендацій максимального досягнення поставлених цілей з мінімальними матеріальними, фінансовими, інформаційними, людськими та іншими ресурсами.

Мистецтво ситуаційного аналізу полягає в системному розгляді конкретної проблеми через призму дослідження причин виникнення даної проблеми, окреслення кола інтересів суб'єктів соціальної комунікації.

Ефективна реалізація ситуаційного аналізу може бути здійснена на основі обробки великої кількості джерел інформації: статистичних, соціологічних даних, матеріалів експертиз фахівців з економіки, права, політології, історії, психології, інформаційних технологій та ін.

Стратегічний аналіз соціальних комунікацій зорієнтований на конструювання моделей соціальної комунікації, виявлення інформаційно-комунікаційних закономірностей розвитку суспільства, які будуть домінувати в майбутньому. Для цієї форми аналізу характерні установки на використання цінностей і евристичних можливостей однієї із суспільних дисциплін (економіки, політології, історії, соціології, права, культурології тощо).

Предметом стратегічного аналізу фахівці вважають, насамперед, дослідження політичного, економічного, історичного і культурного досвіду суспільства, які завжди мають певне ідеологічне і соціально-комунікаційне забарвлення. Дана форма аналітики не вимагає від суб'єктів соціальної комунікації негайних дій, а стимулює ухвалення стратегічних рішень, які матимуть реальні наслідки лише в майбутньому.

Ціннісний аналіз соціальних комунікацій опікується дослідженням базових цінностей конкретного суспільства та умов реалізації державної політики у сфері соціальної комунікації. На відміну від попередніх форм аналізу, особлива увага в даному випадку звертається не на формування інформаційної політики суспільства, а на оцінку і осмислення останньої.

В стабільних суспільствах, в яких базові цінності не ставляться під сумнів, ця форма аналізу практично не використовується. Натомість у перехідних суспільствах розуміння інформаційної політики, зокрема ще й як можливості ставити під сумнів базові цінності здійснення державної діяльності, ціннісний аналіз є актуальним не лише з теоретичної, а й практичної точки зору.

Це пояснюється, насамперед, тим, що в перехідних суспільствах ситуаційний і стратегічний аналіз не дають змоги адекватно пояснити всі особливості протікання життя у сфері соціальних комунікацій. І ціннісна аналітика, певною мірою, сприяє

доповненню знань, отриманих внаслідок застосування згаданих вище форм аналізу соціальних комунікацій.

Ціннісний аналіз соціальних комунікацій (яким займаються “моральні непрофесіонали”) не має чітких методологій і методик дослідження, оскільки ґрунтується на світогляді і життєвому досвіді авторів оціночних суджень, які зазвичай не займаються ні проблемами влади, ні офіційною наукою.

Основні методологічні підходи аналізу соціальних комунікацій.

1. Інституціональна методологія – характеризується застосуванням формально-правового аналізу встановленої “системи координат” та протікання в середині неї процесів соціальної комунікації. В рамках цього найстарішого методологічного підходу можна назвати такі напрямки:

- конституційні дослідження (на основі традиційного, правового аналізу соціально-комунікаційних інститутів (у т.ч. – структур), намагаються аналізувати ці інститути в динаміці);
- державне управління (здійснюється вивчення управлінських функцій державних структур у сфері соціальних комунікацій);
- новий інституціоналізм (прагне доповнити компаративістське вивчення політики у сфері соціальних комунікацій й адміністративної поведінки дослідженнями неформальних соціально-комунікаційних структур) [4; 6; 7; 13; 15].

2. Біхевіористична методологія – дає змогу здійснювати аналіз не стільки держави, скільки влади і процесу соціальних комунікацій шляхом спостереження за соціально-психологічною поведінкою та комунікацією індивідів у формальних та неформальних групах. В межах цього методологічного підходу сформувалися такі напрямки аналізу:

- статистичні дослідження соціально-комунікаційної діяльності;
- анкетні дослідження і опитування громадської думки;
- лабораторні експерименти;
- застосування теорії ігор у процедурах прийняття рішень у сфері соціальних комунікацій.

Серед провідних методів біхевіористичного підходу в аналізі соціальних комунікацій використовують:

- контент-аналіз (дозволяє робити кількісний аналіз змісту оприлюднених текстів);
- фактор-аналіз (узагальнює, зводить безліч емпіричних даних до основних, які визначають базові характеристики суб’єктів соціальної комунікації);
- порівняльний аналіз (встановлює закономірності у різних типах соціальної комунікації);
- когнітивний карт-матричний аналіз (дозволяє дослідити, проаналізувати і спрогнозувати типові реакції лідерів та інших суб’єктів соціальної комунікації на певні ситуації);
- психоісторичний метод (досліджується політико-психологічна поведінка суб’єктів соціальної комунікації протягом певного історичного періоду);
- психобіографічний метод (сприяє вивченню та аналізу психологічних характеристик соціальної комунікації на основі дослідження біографічних даних індивіда та його оточення на певних етапах його життя) та ін. [4; 17; 21; 24; 26].

3. Системна методологія була запозичена із соціології і спрямована на комплексне, системне вивчення структури соціальних комунікацій суспільства з подальшим аналізом функцій його складових елементів. В рамках системного аналізу виокремлюють:

структурний, функціональний і структурно-функціональний види аналізу соціальних комунікацій.

Наприклад, прибічники структурно-функціонального підходу, окрім дослідження політичної системи з точки зору її цілісності, взаємопов'язаності (комунікаційних зв'язків) та функціональності (Д. Істон), вивчали і аналізували проблеми політичного рекрутування, політичної соціалізації, об'єднання за інтересами, ухвалення політичних рішень та їх виконання (Г. Алмонд та Дж. Б. Пауел).

4. Методологія раціонального вибору має за предмет аналізу модель соціальних комунікацій, в центрі якої знаходиться людина як незалежний актор. Прибічники цієї теорії намагаються аналізувати суспільну поведінку людини, відштовхуючись від цінностей та настанов, які вона поділяє.

Методологічне коріння теорії раціонального вибору знаходиться на перетині економіки і психології (себто, в царині економічної психології), а метою такого запозичення було намагання подолати недоліки інституціоналізму, біхевіоризму і структурно-функціонального аналізу.

На думку авторів теорії раціонального вибору Е. Даунса, Д. Блека, Г. Симона, Л. Шаплея, М. Шубика, В. Райкера, М. Ослона, Дж. Бьюкенена, Г. Талока та ін. саме індивід творить своєю діяльністю інститути та відносини. Індивід завжди прагне максимізувати власну вигоду, ґрунтуючись на своєму природному еґоїзмові. На цьому, на їхню думку, ґрунтується і раціональність індивідів та їхня поведінка у процесі соціальних комунікацій та обміну діяльністю.

В рамках теорії раціонального вибору виокремлюють концепції соціальної комунікації на базі:

- теорії суспільного вибору (виходить з того, що в групі індивід поводить себе еґоїстично і не буде докладати особливих зусиль для досягнення загальних цілей);
- теорії ігор (розглядає політичну боротьбу за виграш як гру з нульовою чи ненульовою сумою).

5. Дискурсна методологія соціальної комунікації (походить від латинського слова “discursus” – “міркування”) полягає в аналізі соціально-комунікаційних явищ, з одного боку, через призму міжперсонального діалогу (як “мовної події”), а з іншого боку, через соціальний діалог (що здійснюється через суспільні інститути між індивідами, групами, власне соціальними інститутами тощо).

Для того, щоб фрагмент дійсності став дискурсом, потрібно: щоб він складався із певних елементів-знаків, вони були пов'язані між собою і утворювали повідомлення від комунікатора – реципієнту.

Представники дискурсного підходу (П. Ласлет, Т. ван Дейк) наголошують на існуванні дискурса-рамки (“мови”, “ідеології”) та дискурса-твору зі своїм сюжетом (дискурс певних парламентських чи президентських виборів). У першому випадку використовуються методи семіотичного аналізу, а в другому – риторики і літературознавства, а також політичної герменевтики.

Одним із напрямів політичного дискурсу є постмодерністський підхід, який полягає, на думку його представників, в необхідності пошуків змісту виключно в мові. Тільки в мові, яка є механізмом створення і трансляції уявлень індивіда, вони бачать адекватне віддзеркалення політики у політичній свідомості: мовляв, за межами мови ніякої реальності не існує... .

Підсумовуючи, зауважимо, що соціально-комунікаційна праксеологія ґрунтується, насамперед, на методології комплексного використання методів дослідження ролі суспільних норм-регуляторів у соціальних комунікаціях: політико-правових і соціально-

економічних (інституціональна та системна методологія), політико-психологічних (біхевіористична методологія і методологія раціонального вибору); політико-комунікаційних (дискурсна методологія і частково – методологія структурно-функціонального аналізу в частині дослідження соціальних комунікацій).

Використана література

1. Бебик В. Політична діяльність як об'єкт політичного менеджменту // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Політичний менеджмент. Спецвипуск. – К., 2008. – С. 4-25.
2. Бебик В., Бортніков В., Дегтерьова Л., Кудряченко А. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації в глобальному світі ; за ред. В. Бебика. – К., 2006.
3. Бебик В. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз. – К., 2005.
4. Бебик В. Політологія: наука і навчальна дисципліна. – К., 2009.
5. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу. – М., 1992.
6. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К., 1995.
7. Давид Р. Основные правовые системы современности. – М., 1988.
8. Дай Т.Р. Демократия для элиты. – М., 1984.
9. Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000.
10. Згуровский М.З., Доброногов А.В., Померанцев Т.Н. Исследование социальных процессов на основе методологии системного анализа. – К., 1997.
11. Матвиенко В.Я. Прогностика. – К., 2000.
12. Методы сбора информации в социологических исследованиях. – (Кн. 1, 2). – М., 1990.
13. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії (у співав.) ; за заг. ред. А. Кудряченка. – К., 2007.
14. Політологічний енциклопедичний словник. – К., 2004.
15. Саймон Г. Адміністративна поведінка. – К., 2001.
16. Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки. – К., 1997.
17. Теорія і практика політичного аналізу ; за заг. ред. О.Л. Валевського і В.А. Ребкала. – К., 2003.
18. Философский словарь. – М., 1963.
19. Шира Дж. Введение в библиотековедение. – М., 1983.
20. Bebyk W. Jak sie wygrywa i przegrywa wybory. – Warszawa, 2004.
21. Dahl R. A. The Analysis of Influence in Lokal Community Action. – East Lancing, 1960.
22. Freud Z. Group Psychology and the Analysis of the Ego. – London, 1955. – Vol. 18.
23. George A. Presidential Decision-making in Foreign Policy. The Effective Use in Information and Advice. – Col., 1979.
24. Janis I. Victims of grupthink; Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascos. – Boston, 1983.
25. Political Leadership in Industrial Societis / Ed. by L. Edinger. – N. Y., 1976.
26. Semmel A., Minix D. Small-group Dynamics and Foreign Policy Decisionmaking: An Experimental Approach // Psychological models in International Politics. – Col., 1979.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 378.016

МАХІНОВ В.М., кандидат педагогічних наук, професор Університету “Україна”

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ У ПАРАДИГМІ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Про теоретичне підґрунтя соціокультурного комунікаційного простору у парадигмі освіти, в контексті якої представлена проблема підготовки майбутнього педагога як мовної особистості. Подана характеристика соціокультурного комунікаційного простору. Здійснено аналіз психолого-педагогічних досліджень проблеми соціокультури та її зв'язку із соціокультурною комунікацією.

Аннотация. О теоретической почве социокультурного коммуникационного пространства в парадигме образования, в контексте которого представлена проблема подготовки будущего педагога как языковой личности. Представлена характеристика социокультурного коммуникационного пространства. Осуществлен анализ психолого-педагогических исследований проблемы социокультуры и ее связи с социокультурной коммуникацией.

Summary. On the theoretical ground of sociocultural communication space in the paradigm of education, in the context of which the problem of training of future teacher as language personality is presented. The description of sociocultural communication space is presented. The analysis of problem of sociocultural researches and its connection with sociocultural communication is carried out.

Ключові слова: соціокультурна компетенція, мовна особистість, культуро відповідний підхід, антропологічний підхід, особистісно орієнтоване виховання, соціокультурна компетенція майбутнього вчителя, соціокультурна комунікація.

Постановка проблеми. Зближення країн та народів, посилення їх взаємодії є важливою закономірністю розвитку сучасного суспільства. Глобалізація світу – явище неоднозначне. З одного боку, вона об'єднує народи, руйнуючи історичні бар'єри між ними, сприяє науково-технічному прогресу, з іншого – несе загрозу стирання етнічної і культурної своєрідності, уніфікації життя згідно з іншими стандартами. Сучасна людина має бути готовою до життя в умовах багатонаціонального полікультурного середовища, до спілкування і співпраці з людьми різних національностей, рас, віросповідань.

Неув'язка соціокультурної освіти набуває особливої актуальності та складності в поліетнічному багатонаціональному суспільстві. Сучасні педагогічні реалії вимагають, з одного боку, врахування етнокультурного чинника, з іншого – створення умов для пізнання культури інших народів, виховання толерантних відносин між людьми. Тому світова співдружність взялася за розробку нової освітньої стратегії – соціокультурної освіти, суть якої полягає в підготовці молоді до життя й ефективної діяльності в умовах поліетнічного й полікультурного суспільства.

Метою статті є дослідження історичних та полікультурних чинників, що сприяють зародженню і розвитку соціокультурного комунікаційного простору у парадигмі соціокультурної освіти, встановлення цілей та завдань формування мовної особистості.

Виклад основного матеріалу. Термін “соціокультурна освіта” є калькою поняття “sociocultural education”, сформованого в західній інтелектуальній культурі в 70-х роках ХХ ст. Перші спроби визначення цього поняття були зроблені авторами міжнародного педагогічного словника, виданого в Лондоні в 1977 році, які кваліфікували парадокс соціокультурної освіти (sociocultural education) як віддзеркалення ідеалів культурного плюралізму у сфері освіти [6].

Найбільш вичерпне визначення поняття “sociocultural education” представлено у Міжнародній енциклопедії освіти, де воно розглядається як “педагогічний процес, в якому репрезентуються дві або більше культури, що відрізняються за мовною, етнічною, національною або расовою ознакою” [5].

В англійській мові термін “sociocultural education” (соціокультурна освіта) використовується багатьма дослідниками освіти у США, Канаді й Австралії. В навчальній та методичній літературі Європи (окрім Великобританії) використовується вираз “міжкультурна освіта” (intercultural education).

У науковому вжитку обидва поняття використовуються як синоніми. ЮНЕСКО та Рада Європи рекомендують і використовують у своїх документах поняття “міжкультурна освіта”, в той же час Організація з економічного розвитку і співпраці використовує поняття “полікультурна освіта”.

Історично найбільш ранньою була монологічна форма осмислення світу культури, базу якої складав культурний монізм. Її наочно демонструє історія європейської освіти, яка в своїх початкових формах була монокультурною. Втіленням культурного монізму виступав середньовічний університет – пронизуюча університетську науку християнська теологія, що кваліфікувала нехристиянські культури як втілення зла, гріха. Регламентація поведінки студентів, бакалаврів, магістрів, деканів, ректорів робила університети схожими на монастир. Секуляризація освіти в епоху Просвітництва не відмінила монокультурні стратегії, лише змінила її спрямованість – освіта почала розглядатись як залучення до європейської культури, інші культури кваліфікувалися як відсталі. У XIX столітті європейська просвітницька монокультурна модель освіти набуває, в певному значенні, статусу універсальної.

Соціокультурна освіта є відносно новою сферою наукового педагогічного вчення, освітньої практики і суспільно-педагогічної діяльності. У США вона з’явилася в другій половині XX століття як відповідь на вимоги покласти край расизму, дискримінації, нерівноправності, сегрегації, етнічному та іншим видам насильства. Ці могутні соціальні рухи привели до істотного розкріпачення індивіда, усвідомлення ним своєї значущості не тільки в персональному, а й в соціальному контексті. Відповідно, зросли бажання та прагнення індивіда бути визнаним іншими членами суспільства, насамперед як особистість зі всіма її індивідуальними проявами, зацікавленнями, що має в своєму розпорядженні можливості для повної, різнобічної, багатопланової самореалізації.

Теоретичні та практичні багатокультурні елементи, що були внесені до американського педагогічного життя в 60-70-х роках XX ст., відомі як багатоетнічна освіта (multiethnic education), і вони ставила за мету формування та розвиток гармонії у відносинах між членами різних етнічних груп. Проте, з часом вона трансформувалася в полікультурну освіту (multicultural education), концептуальне оформлення якої сформувалося на початку 90-х років XX ст.

Представниками цього напрямку є К. Беннет, Дж. Бенкс, Д. Голлнік, К. Кемпбелл, С. Ньюто, Д. Садкер і М. Садкер, Е. Холлінс, Ф. Чінн та ін., які вважають, що метою полікультурної освіти є розробка освітньої політики, програм підготовки вчителів, змісту освіти, встановлення психологічного і морального клімату та відносин між всіма учасниками освітнього процесу на всіх його рівнях, при яких кожен студент мав би всі необхідні можливості для інтелектуального, соціального і психологічного розвитку [2].

Вважаємо за доцільне зазначити, що власне ідеї полікультурності та полікультурного середовища не є породженням сучасності. Їх у тій чи іншій мірі торкалися та розробляли багато видатних науковців минулого. Так, великий чеський мислитель Ян Амос Коменський розробив програму “Панпедія”, в якій, спираючись на

думку про спільність людей, їх потреб та устремлінь, обґрунтував програму універсального виховання людства. Істотну частину “Панпедії” становлять настанови формування в дітей умінь жити в мирі та дружбі з іншими, виконувати взаємні обов’язки, поважати і любити людей [5].

Ідеї М. Реріха про “добродійний синтез”, під яким він розуміє “єднання культур”, а також ідеї видатних істориків та філософів сучасності (М. Данилевський, Е. Мейлер, А. Тойнбі, Ю. Яковець) про цілісність культурно-історичного розвитку людства і наявність деяких схожих принципів функціонування культур різних народів допомагають розумінню суті, цілей та функцій полікультурної освіти [10].

Надзвичайно цікавими для розуміння значення полікультурної освіти в становленні особистості є ідеї П. Каптерева про взаємозв’язок національного і загальнолюдського в педагогіці [3]. Згідно з його ідеями, педагогічна діяльність спочатку здійснюється на основі національного ідеалу, а потім трансформується в діяльність, спрямовану на досягнення загальнолюдського ідеалу.

Для розуміння суті соціокультурної освіти мають значення ідеї М. Бахтіна про культуру як діалог, де людина виступає як унікальний світ культури, що взаємодіє з іншими особистостями-культурами і таким чином формує себе в процесі цієї взаємодії [1].

Методологічну базу соціокультурної освіти складають філософські, культурологічні, етнологічні, соціологічні, історичні, педагогічні теорії, концепції та ідеї:

- розвитку етносів та їх культур (Ю. Бромлей, В. Вавілін, Л. Гумільов, М. Данилевський, В. Ключевський, А. Геллнер, Р. Парсонс, А. Тойнбі та ін.);
- культури, міжкультурних контактів у житті людства (А. Арнольдов, М. Бахтін, М. Бердяєв, В. Біблер, С. Іконников, А. Лосєв та ін.);
- культуровідповідності освіти соціокультурній реальності та етнокультурним рисам особистості (С. Гессен, Е. Ільєнков, Є. Каган, В. Сластенін, Є. Шиянов, В. Шадріков та ін.);
- адаптації особистості до іншого культурного середовища (В. Крисько, Д. Річардсон, Т. Стефаненко та ін.).

Російські науковці досліджують проблеми полікультуралізму в таких напрямках:

- теоретико-методологічні основи соціокультурної освіти (В. Макеєв, З. Малькова, Л. Супрунова);
- соціокультурна освіта і підготовка вчителів (А. Бошкарєв, Ц. Ванієв, С. Узденова);
- реалізація соціокультурної освіти в школі (В. Бауер, С. Гайдарова, А. Гольов, І. Павлов) [6].

На підставі викладеного комплексу історичних і соціально-культурних уявлень, а також філософсько-педагогічних та психологічних детермінант можемо виокремити найбільш поширені у світовій педагогіці підходи до розуміння суті соціокультурної освіти. Перший з них – акультураційний, суть якого полягає в тому, що полікультурна освіта має орієнтуватися на культуру переселенців. У. Боос-Ньюнінг вважав, що соціокультурна освіта має містити вивчення традицій рідної культури, процесу переробки цих традицій в рамках нової культури, оскільки конфронтація зі зміненими умовами життя викликає необхідність у виробленні нових культурних орієнтирів. Таке формулювання завдань соціокультурної освіти допускає необхідність деталізованого вивчення культури мігрантів, проте уникає таких педагогічних норм, як “взаємне культурне збагачення”. Найбільш відомими представниками цього підходу є У. Боос-Ньюнінг, У. Зандфукс, В. Фтенакіс та ін.

Другий підхід – діалоговий. Суть його полягає у погляді на соціокультурну освіту як на спосіб залучення тих, що навчаються, до різних культур з метою формування загальнопланетарної свідомості, що дозволяє тісно взаємодіяти з представниками різних країн і народів, інтегруватися у світовий та загальноєвропейський культурно-освітній простір. Сучасна філософія діалогу бере початок з історичного способу філософствування, який знаходимо у Л. Фейєрбаха. Під час свого розвитку вона поступово оновлювалася, накопичуючи специфічні риси, властиві тому чи іншому мислителю-діалогісту. Представниками цього підходу є В. Біблер, М. Крюгер-Потрацт, Г. Томас, Є. Тарасов, Ю. Сорокін, Х. Гепферт, У. Шмідт та ін.

Останнім часом у ході педагогічних дискусій щодо соціокультурної освіти з'являються концепції та окремі теоретичні постулати, які умовно можна об'єднати в межах соціально-психологічного підходу. Цей підхід на даний час знаходиться в процесі становлення. Його особливість полягає у трактуванні соціокультурної освіти як особливого способу формування певних соціально-настановчих та ціннісно-орієнтаційних схильностей, комунікативних та емпатичних умінь, що дозволяють випускникові вищої школи здійснювати інтенсивну міжкультурну взаємодію та проявляти розуміння інших культур, а також толерантність стосовно їх носіїв. Представниками соціально-психологічного підходу є С. Гайтанідес, П. Бордье, А. Меммі, Х. Есінгер [6].

Головною ідеєю та метою соціокультурної освіти є формування людини, здатної до активного співжиття в умовах багатонаціонального та полікультурного середовища, основною цінністю є сама особистість, що володіє розвиненим відчуттям розуміння інших культур, умінням жити в мирі та злагоді з людьми різних рас, національностей, вірувань. Ця мета передбачає постановку таких завдань для її реалізації:

- виховання студентів у дусі культури світу, терпимості, міжнаціонального гуманізму;

- створення умов, сприятливих для інтеграції особистостей студентів у культури народів світу;

- розвиток умінь та навичок продуктивної взаємодії з носіями різних культур.

Реалізація мети соціокультурної освіти щодо формування духовно багатой особистості як основної освітньої цінності у свою чергу передбачає:

- глибоке і всебічне оволодіння студентами рідною культурою, що є неодмінною умовою і складником процесу інтеграції особистості в інші культури;

- формування у слухачів вищих навчальних закладів уявлень про різноманіття культур у своїй країні та у світі загалом;

- виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей, що забезпечують прогрес людства та умови для самореалізації особистості [4].

У здійсненні соціокультурної освіти особливе значення має формування її змісту. В.Єршов пропонує будувати його згідно із загальнодидактичною теорією чотирирівневої загальної освіти (В. Красевський, І. Лернер, М. Скаткін). При такому підході структура змісту соціокультурної освіти матиме такий вигляд:

- розвиток соціокультурної ідентифікації студентів як умови розуміння і входження в полікультурне середовище;

- володіння основними поняттями, що визначають розмаїття світу;

- виховання позитивного емоційного ставлення до розмаїття культур;

- формування вмінь, складових поведінкової культури світу.

При формуванні змісту соціокультурної освіти важливо враховувати: соціокультурне оточення студентів (етнічний і конфесійний склад, настанови та упередження, що панують в оточенні; індивідуальні погляди студентів на проблеми

полікультурного суспільства чи окремих соціокультурних груп); етнічні й соціально-економічні особливості регіону (причини компактного проживання етносів, провідні форми їхньої господарської діяльності; соціокультурне становище в регіоні, країні, світі (процеси зближення країн, етнічних і конфесійних груп, розвиток конфліктів та їхні причини, культурна експансія й формування націоналізму та ін.); методологічні, методичні й особистісні можливості як окремого педагога, так і всього педагогічного колективу освітньої установи (В. Єршов) [2].

На думку Л. Колобової, у сучасних освітніх системах зміст соціокультурної освіти повинен відповідати таким критеріям:

- віддзеркалення в навчальному матеріалі гуманістичних переконань, ідей свободи і ненасильства;
- визначення унікальних, самобутніх, етнічних та національних ознак у культурах народів світу;
- розкриття в культурах народів світу загальних елементів традицій, що дозволяють жити в мирі, злагоді, терпимості, гармонії;
- залучення студентів до світової культури, розкриття процесів глобалізації, взаємозалежності країн і народів у сучасних умовах;
- гуманізм, який виражає безумовну віру в добрі начала, закладені в природу людини;
- демократизм, що базується на визнанні рівних прав та обов'язків дорослих і дітей, наданні останнім свободи життєдіяльності в сім'ї, школі, в соціальному середовищі;
- толерантність, терпимість до інших поглядів, звичок та особливостей різних народів, націй, релігій;
- компетентність, тобто необхідність формування особливих здібностей вчителя і тих, що навчаються, до оволодіння знаннями, виховання інтелектуальної особистості, здатної вирішувати завдання творчого характеру в полікультурному суспільстві;
- базові основи змісту соціокультурної освіти, в якості якого виступає гуманістичний ціннісно-культурологічний підхід [4].

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

Аналіз історичних та соціокультурних чинників, що сприяли зародженню і розвитку соціокультурної освіти, її цілей, завдань та суті, свідчать про складність та багатогранність проблеми, потребу її подальшого теоретичного та прикладного вивчення, розроблення програм практичної реалізації з урахуванням регіональних соціокультурних особливостей.

Використана література

1. Белый А. Пути культуры // Вопросы педагогики. – 1991. – № 11. – С. 91-95.
2. Библер В. От наукоучения – к логике культуры / В. Библер. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.
3. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність / І.А. Зязюн та інші. – К.: Вища школа, 1997. – 345 с.
4. Концепція виховання молоді у національній системі освіти / Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1996. – № 2. – С. 2-11.
5. Орлов В. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: Теорія і технологія: монографія / В. Орлов; за заг. ред. І.А. Зязюна. – К.: Наукова думка, 2003. – 262 с.
6. Розов Н. Философия гуматитарного образования / Н. Розов. – М.: Наука, 1993. – 236 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 002.6:342

ПОЛЯРУШ О.О., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник ІДПДБ СБ України

“МЕРЕЖЕВІ” РЕВОЛЮЦІЇ ЯК ЗАСІБ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИБОРСТВА: БЛИЗЬКОСХІДНИЙ ДОСВІД

***Анотація.** Розкрито інформаційно-технологічну основу мережного інформаційного суспільства як інструменту реалізації зовнішньополітичного курсу у процесі геополітичного протиборства Заходу стосовно країн Близького Сходу.*

***Аннотация.** Раскрыта информационно-технологическая основа сетевого информационного общества как инструмента реализации внешнеполитического курса в процессе геополитического противоборства Запада в отношении государств Ближнего Востока.*

***Summary.** Informatively-technological basis of network informative society as instrument of realization of foreign-policy course in the process of the geopolitical confrontation of the West against countries of the Near East has been discovered.*

***Ключові слова:** “мережні” революції, інформаційний привід, інформаційна операція, соціальні мережі, Інтернет, Twitter, Facebook.*

***Постановка проблеми.** Останнім часом інформаційні технології усе активніше почали застосовуватись у процесі геополітичного протиборства між країнами по всьому світу. Наслідки цих процесів ми спостерігаємо по революціях, що отримали назви “мережних” або “твітерних”. Події на Близькому Сході не є тому виключенням. Там, поряд з формуванням цільових груп з інформаційного мовлення про внутрішньополітичні події, здійснювався вплив на суспільну свідомість за допомогою сучасних цифрових технологій.*

Перша “мережна” революція відбулася на Філіппінах 17 січня 2001 р., коли після блокування парламентом процедури імпічменту Президента Джозефа Естради, громадяни країни послали один одному більше 7 мільйонів електронних листів із закликами вийти на вулиці і брати участь в акціях протесту. Мільйон протестуючих на вулицях Маніли – і Естрада позбувся президентського крісла.

Через 3 роки наступна “мережна” революція відбулась в Іспанії (2004 р.): демонстрації, організовані за допомогою електронної пошти, змусили покинути свій пост прем’єр-міністра Хосе Марію Аснара. Подальші “мережні” революції мали місце у Молдові (2009 р.), Ірані (2009, 2010 р.р.), Таїланді (2010 р.), а зараз в Тунісі, Єгипті, Лівії...

Так що ж це за феномен, який несе в собі (або точніше, після себе) зсув правлячих легітимних режимів, приносячи в країну “свободу, демократію і захист прав людини”, і наскільки він небезпечний для нас?

***Мета статті.** Опускаючи розгляд питання про причини “мережних” революцій у вказаних вище країнах, про що неодноразово писалося [1 – 5], ми в нашому аналізі звернемося до розгляду чинників на прикладі подій на Близькому Сході, яким можна дати емпіричне пояснення, виявити закономірності і дати відповідь на поставлене питання.*

***Виклад основного матеріалу.** Уважний розгляд здійснення подібних інформаційних акцій свідчить про типовість схем їх реалізації:*

- попередній етап;
- інформаційний привід;
- “розкручування” інформаційного приводу;
- вихід, або етап закріплення.

Отже, розглянемо їх по черзі.

Попередній етап. На цьому етапі здійснюється планування операції, зокрема, доцільності її проведення, цілей, завдань, сил і засобів, цільової аудиторії впливу, прийомів і методів впливу і так далі

За повідомленнями на інтернет-сайті comdonchisciotte.net і voltairenet.org, заколот, наприклад, у Лівії готувався французькими спецслужбами у жовтня 2010 р. З матеріалів *Maghreb Confidential* випливає про “допоміжні матеріально-технічні засоби”, що прибули між 1 та 7 січня у Бенгазі з Франції [6].

Про сили і засоби досягнення поставленої мети може свідчити факт навчання у грудні 2008 р. в студентському містечку юридичного факультету Колумбійського університету молодих опозиційних активістів з різних країн, зокрема з єгипетського руху “6 квітня” (саме вони були одними з ініціаторів масових виступів проти колишнього Президента Єгипту Хосні Мубарака в січні-лютому 2011 р.) за програмою “Боротьба проти репресій, пригноблення і насильницького екстремізму” [7].

Організаторами саміту виступило НВО “Альянс молодіжних рухів”. У підготовці й підтримці молодіжних рухів на Близькому Сході важливу роль відіграв Національний фонд на підтримку демократії, відомий по підготовці “революції троянд” у Грузії. Він же випестував єгипетський рух “Кефайя” (“Єгипетський рух за зміни”), який багато в чому ідентичний вже названому руху “6 квітня”.

Також є прямі докази участі представників найбільших структур ІТ в організації безладів у Єгипті. Зокрема, топ-менеджер близькосхідного відділення Google Ваель Гнаний зізнався в тому, що ще в червні 2010 р. створив у соціальній мережі Facebook сторінку проти режиму Мубарака. На початку грудня 2010 р. він, діючи під псевдонімом, закликав до вуличних виступів. До кінця грудня на сторінку щодня заходив уже близько півмільйона користувачів.

З урахуванням того, що і в Єгипті, і в Тунісі кожен третій громадянин мав доступ до Інтернету, такі “заходи” вимагали створення інформаційного приводу для пропагандистської кампанії. Таким приводом стало розкручування тези про те, що диктатори, які узурпують десятиліттями владу, паразитують на потребах свого народу, приводячи його до зубожіння й голоду. Це – наступний етап інформаційної операції.

На цьому етапі з метою виведення людей на вулиці і проведення антиурядових агітацій також використовувалися Twitter і Facebook. У Тунісі, зокрема, був задіяний YouTube. На нього завантажувалися відео з тегом “Корупція в сім’ї Бен Алі”. Там фіксувалися приклади зловживань з боку Президента, його дружини і оточення. Одночасно з’явилося безліч мультфільмів, які дискредитували Бен Алі.

У Єгипті YouTube у взаємодії з сервісом по збору і зберіганню новин Storyful скористалися тисячами відеороликів, які надійшли від демонстрантів з площі Тахрір, щоб дати людям можливість швидко отримувати і ділитися інформацією на своєму каналі політичних новин CitizenTube. Відомі факти використання можливостей комунікаторів Blackberry Messenger, які дозволяють обмінюватись повідомленнями при гарантованій стійкості їх розшифрування.

Разом з цим, у Лівії для виведення людей на вулицю був використаний сайт знайомств “Мавада”, на якому вдалося об’єднати понад 170 тисяч супротивників Каддафі.

На цьому етапі передбачалася можливість працювати і за умови відсутності Інтернету. Так, при відключенні в країні Інтернету, що мало місце фактично у всіх країнах Північної Африки, у США були і супутникові засоби, які могли бути використані для забезпечення точок доступу. Зокрема, це можна було робити з військових кораблів [8].

У свою чергу, Google і Twitter активно допомагали протестуючим, створивши сервіс *speak2tweet*, що дозволяло людям залишати голосові повідомлення, які потім записувалися у файли на Twitter як інформаційні оновлення [9].

Проте просто вивести людей на вулиці – недостатньо. Є необхідність легітимізації цих процесів, зокрема, в особі світової спільноти. Саме на це націлений третій етап операції. Його суть полягає у використанні інформаційного приводу для досягнення мети операції, тобто для формування або руйнування певних психологічних стереотипів і установок. Таким приводом послужила інформація про те, що диктатори, чіпляючись за владу, застосовують зброю, авіацію, важку артилерію по мирних демонстрантах, охочих змін.

Уважний читач пам'ятає, що, наприклад, події в Лівії активно почали обговорюватися в ЗМІ з новини про переліт двох лівійських бомбардувальників на Мальту, пілоти яких відмовилися виконувати наказ полковника Каддафі бомбити мирних демонстрантів.

Цей вчинок міг звести пілотів у ранг національних героїв. Проте, герої не відбулися. Самих льотчиків не показали, інтерв'ю у них не узяли.

Через декілька днів з'явилась новина, що опозиція збила літак урядових сил над підконтрольною їй територією. При цьому, спецкореспондент російського “ОРТ” Ірада Зейналова прямо заявила у своєму репортажі: “Дим над пустелею – і є збитий літак”. Цей логізм не міг не здивувати. Адже дим над пустелею – це дим. Можна сказати “задимленість”, “там щось горить”, але збитий літак виглядає інакше. Що в даній ситуації заважало групі репортерів під'їхати до джерела диму і зняти уламки літака, що горіли?

Проте найемоційніше, з психологічних міркувань, споживачами ЗМІ сприймається інформація про жертви, що передчасно пішли унаслідок авіаційних нальотів і обстрілу важкої артилерії. Як нам доводило з посиланням на міжнародні організації, в зіткненнях з силами безпеки й іноземними найманцями до початку військової операції коаліційних сил проти Лівії, загинули до 6 тис. чоловік і близько 4 тис. отримали поранення. Із цього приводу, Муаммар Каддафі в інтерв'ю французькому JDD 06.03.2011 р. заявив: “Західні ЗМІ передали, що в маленькому селі з населенням менше тисячі душ, убито 3000 селян! А є ще одне село, в глибині пустелі, так про нього повідомили, що це – важливий порт, який бомбили лівійські літаки!” [10].

Загальновідомо, що велика частина міжнародних новин як в Україні, так і в більшості країн – це інтерпретація повідомлень західних інформаційних агентств: Reuters, Associated Press, Fox News і інших, що формують картинку світу, використовуючи сюжети таких медіакомпаній, як “CNN”, “BBC” й ін. Проте абсолютна більшість сюжетів і повідомлень, на підставі яких формувався наш погляд на події, зокрема, в Лівії, створювалися і монтувалися панарабськими “Al-Jazeera” і “Al-Arabia”.

Для більшості з нас канали маловідомі, редакційна політика – ще менше, можна сказати “*tele incognita*”. Лаконічно і яскраво описав події, що відбуваються в Лівії, один з блогерів “живого журналу”. Він виклав повідомлення з чату зі своїм іншому, який знаходиться в Бенгазі: “Приїхала переносна телевізійна станція “Al-Jazeera”. Поставили супутники, встановили камери. Потім піротехніки замінували пару ділянок в пустелі, підпалили машини. Коротше – мотор!!! Бах-бах. Все горить. Знято. Спасибі... от так...”.

Чорний дим від безперервних вибухів і бомбардувань, про що не втомлювалися повідомляти ЗМІ з посиланням на “Al-Jazeera”, частіше мали банальніші причини. Це результати ДТП, як, наприклад, в Тріполі (бензовоз перекинувся), або дівчата, що бавиться підпалами автомобільних покришок. Правда, не зовсім зрозуміло – балоші або “дядьки з камерою попросили”. Безумовно, це ідеальні кадри для телерепортерів!

Чорний дим створює хорошу картинку, використовувану ЗМІ для створення апокаліптичних настроїв і ефективності бунтівних сил ППО.

Демонстрований відеоряд нагадував події 08.08.08, коли з метою формування громадської думки про дії ВС РФ в Південній Осетії в ефірі Reuters, Associated Press і ін. опинилися постановочні фотографії за участю акторів, а обстріл Цхинвала підносився як обстріл російською армією мирно сплячого Горі [11].

Таким чином, сформовані психологічні установки про диктатора, що застосував зброю по мирному населенню, дозволили лідерів Франції Ніколя Саркозі, не без підтримки США, Великобританії і інших країн, провести через Раду Безпеки ООН відому резолюцію 1973 [12] і розв’язати руки для прямої військової агресії проти Лівії.

Проте найважливішим завданням останнього етапу інформаційної операції є забезпечення виходу, або завершення пропагандистської кампанії. Для цього, швидше за все, будуть задіяні вже апробовані методи, такі, наприклад, як відвернення уваги на інші події, як це було в Іраку, коли увагу світової громадськості перемкнули на факт отруєння спецслужбами РФ колишнього підполковника ФСБ Литвиненка, або ж західних журналістів припишуть до військових підрозділів і експлуатуватимуть відомий психологічний принцип: коли люди зайняті однією дуже важливою роботою, вони стають згуртованішими. У результаті – репортери перестають бути об’єктивними, беруть точку зору солдатів, і інформація подається нібито очима солдатів.

Однак по суті ніякого виходу з кампанії не буде. Буде лише продовження планування нових операцій під вибрані “жертви демократії”. Адже як ще можна розцінити виступ Держсекретаря США Хіларі Клінтон в Університеті Джорджа Вашингтона 15 лютого ц.р. про виділення 25 млн. доларів на “підтримку технічних експертів і активістів, обмежень, що прагнуть діяти в обхід, встановлюються урядами щодо доступу до Інтернету” [13].

Крім того, за інформацією Guardian, Об’єднане центральне командування Збройних Сил США придбало програмне забезпечення, яке створено для імітації речового повідомлення людини при спілкуванні з одним або декількома користувачами, що дозволяє відстежувати настрої користувачів таких сайтів, як Twitter і Facebook [14]. Мови, на яких буде зосереджено увагу організації – це арабська, фарсі, урду, пушту і російська. До речі, як зазначає Agence France-Press, Держдепартамент США вже завів на Twitter.com мікроблог на фарсі, щоб звертатися до громадян Ірану, зокрема, із звинуваченнями на адресу іранського керівництва.

Висновки.

Таким чином, Захід продовжує проводити підтримку політично активних діячів Інтернет в країнах, де порушуються “громадянські права”. А з урахуванням того, що права людини – річ універсальна, незабаром ми можемо почути про боротьбу за демократію в будь-якій іншій країні. Зокрема, і в нашій. А якщо так – чи зможемо ми протиставити свої інформаційні списи і стріли їх “мережним” рушницям і гарматам?

Використана література

1. Ефим Анбиливин. Ливийская революция как месть за головную боль (9.03.11 г.). – Режим доступу : [//www.utro.ru/articles/2011/03/09/960863.shtml](http://www.utro.ru/articles/2011/03/09/960863.shtml)
2. Владимир Овчинский. Мистерии арабских взрывов... / “Завтра” (2.02.11 г.). – № 09 (902). – Режим доступу : [//www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/11/902/41.html](http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/11/902/41.html)
3. Сетевые революции – оптом для всего мира. – Режим доступу : [//www.imamat-news.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=32420:2011-03-23-20-09-02&catid=20:analitika&Itemid=477](http://www.imamat-news.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=32420:2011-03-23-20-09-02&catid=20:analitika&Itemid=477)

4. Армен Меджлумян. Сетевая революция в Армении провалилась: оппозиция не освоила ни Facebook, ни Twitter / “Новое Время” (Армения). – Режим доступа : [//www.inosmi.ru/caucasus/20110305/167099850.html](http://www.inosmi.ru/caucasus/20110305/167099850.html)
5. Артем Ивановский. Время “сетевых революций”. В США разрабатывается информационное оружие нового поколения (18.03.11 г.). – Режим доступа : [//www.otechestvo.org.ua/main/20113/1809.htm](http://www.otechestvo.org.ua/main/20113/1809.htm)
6. Николай Сологубовский. За кулисами ливийской революции. – Режим доступа : [//www.proza.ru/2011/03/30/54](http://www.proza.ru/2011/03/30/54)
7. “The Daily Beast” (США, 1.02.11 г.) “The State Department’s School for Revolutionary Bloggers” (Школа Госдепартамента для революционных блоггеров). – Режим доступа : [//www.perevodika.ru/articles/17494.html](http://www.perevodika.ru/articles/17494.html)
8. Wired.com. USA. 7.02.11;
9. Дженнифер Престон (Jennifer Preston). Руководство Facebook хранит молчание насчет своей роли в восстаниях (“The New York Times”, США) Оригинал публикации: Facebook Officials Keep Quiet on Its Role in Revolts. (15.02.11 г.). – Режим доступа : [//www.inosmi.ru/world/20110218/166632435.html](http://www.inosmi.ru/world/20110218/166632435.html)
10. Интервью Каддафи французскому JDD (6.03.11 г.) // – Режим доступа : [//www.forum.pravda.com.ua/read.php?2,210213913](http://www.forum.pravda.com.ua/read.php?2,210213913)
11. Василькевич К. Фото из Грузии – оружие в борьбе с Россией? Рейтер отрицает обвинения в постановочных съемках / К. Василькевич / “2000”. – 2008. – № 37 (429).
12. – Режим доступа : [//ru.wikipedia.org/wiki/Резолюция_Совета_безопасности_ООН_1973](http://ru.wikipedia.org/wiki/Резолюция_Совета_безопасности_ООН_1973)
13. США фінансуватимуть інтернет-активних дисидентів (16.02.11 г.). – Режим доступа : [//www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2011/02/110216_clinton_internet_uk.shtml](http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2011/02/110216_clinton_internet_uk.shtml)
14. Євген Борисов. Спецслужби США витратили \$3 млн, щоб слідкувати за користувачами Facebook (18.03.11 г.). – Режим доступа : [//www.newsmarket.com.ua/2011/03/spetssluzhbi-ssha-vitratili-3-mln-shhob-slidkuvati-za-koristuvachami-facebook](http://www.newsmarket.com.ua/2011/03/spetssluzhbi-ssha-vitratili-3-mln-shhob-slidkuvati-za-koristuvachami-facebook)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 316.324.8:342.72

УХАНОВА Н.С., фахівець 1 категорії Науково-дослідного центру правової інформатики
НАПрН України

БОЙКО О.В., помічник директора Науково-дослідного центру правової інформатики
НАПрН України, здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА І ДОДЕРЖАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

***Анотація.** Щодо проблеми інформаційно-психологічного протиборства і додержання прав і свобод людини і громадянина в контексті розбудови інформаційного суспільства.*

***Аннотация.** Относительно проблемы информационно-психологического противоборства и соблюдения прав и свобод человека и гражданина в контексте построения информационного общества.*

***Summary.** At to the problem of the informative-psychological confrontation and keeping the rights and freedoms of people and citizen in the context of development of informative society.*

***Ключові слова:** права і свободи людини, інформаційне суспільство, віртуальна реальність, маніпуляція свідомістю, інформаційна зброя, інформаційно-психологічне протиборство.*

В сучасних умовах цивілізаційних трансформацій, становлення і розвитку інформаційного суспільства, поширення інформаційно-психологічного протиборства в Україні та світі актуальною постає проблема захисту прав і свобод людини в інформаційній сфері.

Нині внаслідок кардинальної зміни технологій, стилю і способу життя людина створює нове культурне середовище, нові моделі соціальної поведінки. У стрімкому розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій та Інтернету багато хто бачить мало не втілення мрії про об'єднання людства. Це певний образ вільного світу, де реалізовано право на вільний доступ до інформації, де не визнаються кордони, цензура, обмеження. Інтернет та новітні комп'ютерні технології створюють новий соціальний простір та нові форми інформаційних суспільних відносин. Інтернет – потужна зброя проти інформаційних блокад та відкрите поле для інформаційно-психологічного протистояння [1, с. 104].

В умовах інформаційно-технологічної революції, що відбулася в Україні, та формування глобального інформаційного простору актуальною постає проблема розробки теоретико-правових основ забезпечення безпеки, прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері [2]. За нашими оцінками, насамперед це стосується запобігання, своєчасного виявлення і припинення або нейтралізації негативних інформаційно-психологічних впливів на свідомість людини. Вказана загроза сьогодні є реальною та вимагає розробки ефективних організаційних, правових, гуманітарних та інших механізмів запобігання таким діям і посилення відповідальності суб'єктів інформаційної діяльності за можливі правопорушення у цій сфері. З огляду на викладене актуальною постає проблема інформаційно-психологічного протиборства і додержання прав людини в контексті розбудови інформаційного суспільства.

Заслужують на увагу висновки вітчизняних та іноземних вчених, що науково-технічний прогрес постійно відкриває нові можливості, методи і способи впливу на опонента, сприяє підвищенню ефективності вже відомих прийомів. Для розв'язання різних соціальних конфліктів все частіше використовується інформаційна сфера, що породжує таке явище, як інформаційне протиборство, котре характеризується, з одного боку, впливом на інформаційну сферу опонента, а з іншого – вжиттям заходів стосовно

виявлення й захисту своїх елементів інформаційної інфраструктури від деструктивного управляючого впливу. Інформаційно-психологічні засоби призначені для прямої або опосередкованої дії на центри ухвалення рішень суб'єкта (індивіда, соціальної групи, держави), що управляє, шляхом зміни його психічного стану, світоглядних установок, системи знань про навколишній світ. Використовувані при цьому прийоми не нові, ґрунтуються вони на тому, що поведінка суб'єкта повною мірою залежить від інформації, що є сполучною ланкою між ним і навколишнім світом [1, с.105].

Як свідчить аналіз, в сучасних умовах, коли інформація стає одним з головних ресурсів і серйозною зброєю, свобода слова та відкритий доступ до інформації може бути не тільки правом людини, а й зброєю проти неї. Раніше дослідники скаржилися на недолік інформації, закритість або втрату документів. В епоху Інтернету на повний голос заявив про себе інший спосіб заплутати сліди: приховування істини в інформаційному шумі. Суть тоне в подробицях і чутках, свідченнях очевидців і коментарях експертів. Постає проблема: як в інформаційному суспільстві впевнитися в правдивості тих або інших відомостей? Проте, наскільки легко за допомогою ЗМІ маніпулювати громадською думкою, відомо давно, але Інтернет значно спростив технології інформаційних маніпуляцій, які вже використовуються у протиправних чи інших цілях. Інформація стає все більш специфічною й важкою для сприйняття, тому об'єкт або подію, що потрапили у фокус уваги, необхідно вивчати ретельніше, аніж будь-коли в минулому. Виникає потреба в осмисленні інформації, яка не тільки повідомляється, а й інтерпретується.

Сьогодні на шляху розвитку комп'ютерних інформаційних технологій майже повністю відсутні будь-які бар'єри. Інтернет у найближчому майбутньому матиме абсолютний набір мір свободи. Крок у крок із розвитком цієї великої інформаційної структури йде розвиток взаємозв'язаної з нею іншої системи – віртуальної реальності. Системи віртуальної реальності все більше виявляються задіяними в процесі життєдіяльності людини та всього суспільства. Цілком розумним, правильним і своєчасним є прагнення всебічно вивчити можливості віртуальної реальності, ступені її прояву, її позитивні й негативні боки.

Важливий аспект вивчення явища віртуальної реальності – це чинник маніпуляції свідомістю й підсвідомістю людини в даній системі. Психологічну залежність від перебування у віртуальній реальності прищепити зовсім нескладно, що зумовлено, передовсім об'єктивними психологічними чинниками. Можна сказати, що можливість маніпулювання свідомістю в системі віртуальної реальності – це факт, який вже мало в кого може викликати сумніви. Нині вже існує тенденція до цілеспрямованого впливу на свідомість людини через Інтернет. Цікавим для вивчення є аспект можливого використання Інтернету як край інтегрованого інформаційного поля, здатного конденсувати прояви волі, передаючи їх на відстані без обмежень [3]. За цих умов актуальними є висновки А. Юхвіда про необхідність розробки правової концепції використання систем віртуальної реальності, щоби виключити можливість їх використання, наприклад, у злочинних цілях (зомбування, контроль над свідомістю, експерименти на психіці) [4].

Щодня відбувається “згвалтування” зорового нерва людини численними закличками. Продукти володіють вселяючою й маніпулюючою силою, поширюють помилкову свідомість, забезпечену імунітетом проти власної хибності. І у міру того, як вони стають доступними для нових соціальних класів, та дія на свідомість, котру вони несуть з собою, перестає бути просто рекламою, вона стає способом життя. Як наслідок, виникає модель одновимірного мислення й поведінки, в якій ідеї, спонукання й цілі, трансцендуючи універсум дискурсу і вчинку, що за своїм змістом утвердився, або

відторгаються, або приводяться у відповідність з термінами цього універсуму, що перевизначаються раціональністю даної системи та її кількісною мірою [5].

Сучасна реклама таїть у собі величезну небезпеку. За рахунок постійного повторення реклама міцно закріплюється в підсвідомості. Найважливіше полягає в тому, що підсвідомість фіксує зовсім не рекламований товар, а ствердження тих цінностей, які використовували творці реклами для найбільш ефективного впливу. Найлегше привернути увагу глядача, звертаючись до низьких інстинктів і бажань.

Слід пам'ятати, що ми живемо в інформаційну епоху і що наші бажання є об'єктами маніпуляції. Ми – наша свідомість і підсвідомість – перебуваємо під постійним впливом інформаційних потоків. Необхідно усвідомити, що свобода нашої волі знаходиться під загрозою, і для того, щоб її захистити, треба мати чітке уявлення про всі ті прийоми маніпулювання свідомістю, які застосовуються проти нас. Захист від маніпуляцій свідомістю вимагає свідомої активної дії з боку кожного індивіда.

Знаючи прийоми маніпулювання, можна виробити відповідні механізми захисту. Передусім слід навчитися бути пильним при отриманні будь-якої інформації, особливо через ЗМІ, виробити діалогічність мислення, частіше звертатися до традиційних культурних і духовних цінностей, зокрема, аби формувати бар'єри проти маніпуляції. Якщо попри всю пильність відчувається, що інформація обходить свідомість і діє безпосередньо на підсвідомість, краще просто відключити джерело інформації. Сучасні ЗМІ відучують людину самостійно мислити, вони підносять споживачам готові думки, стереотипи, міфи, які формують світогляд сучасної людини, не вимагаючи від неї особливих інтелектуальних зусиль [6].

Необхідно посилити способи контролю не стільки над вабленнями (потягами), скільки, здебільшого, над свідомістю, бо, залишена без уваги, вона може розгледіти у все повнішому задоволенні потреб їх придушення. У нашому розпорядженні є численні альтернативи, які виконують одну й ту ж функцію – підтримувати зайнятість людей і відвертати їхню увагу від реальної проблеми – усвідомлення того, що вони можуть менше працювати й самостійно визначати власні потреби і способи їх задоволення. Зовнішній контроль над інформацією, поглинання індивіда повсякденністю призводять до занепаду свідомості, дозування і обмеження знання. Індивід не знає, що відбувається насправді, надпотужна машина розваг єднає його разом зі всіма іншими в стані “щасливої” анестезії.

Громадська думка у всьому світі найчастіше формується шляхом отримання інформації через офіційні канали, де вона ретушується і майстерно підганяється під існуючі стереотипи, її рідко можна виразити вільно. Наслідки інформатизації суспільства, як і наслідки попередніх великих соціотехнологічних революцій, будуть різними для різних регіонів, країн і народів. Вільний рух і виробництво інформації й інформаційних послуг, необмежений доступ до інформації й використання її для стрімкого науково-технологічного й соціального прогресу, для наукових інновацій, розвитку знань можливі лише в демократичних суспільствах, де визнають свободу і права людини, де відкриті можливості для соціальної й економічної ініціативи.

З появою Інтернету виникло нове, універсальне, таке, що розвивається за своїми законами, інтерактивне інформаційне середовище. Характерно, що мережа стала культовим символом досить значної частини сучасної молоді, навіть породивши власну субкультуру (кіберпанк) та ідеологію “тотальної свободи”. На відміну від традиційних ЗМІ, “гаряча” мережна інформація поки що не є підцензурною, не підлягає руйнації й загальнодоступна з будь-якого місця у будь-який момент часу. На відміну від замовної інформаційно-політичної атаки, що проводиться традиційними методами через пресу і телебачення, викладений в Інтернеті компромат важко оперативно дезавуувати

внаслідок недосяжності й анонімності автора. На той час, коли зусиллями правоохоронців автор все ж таки буде виявлений, а його інформаційний ресурс пригнічений, основна мета інформаційної атаки вже може бути досягнута.

За цих умов цікавими видаються пропозиції психотерапевтичної профілактики в інформаційній сфері, або “кібертерапії”. Це – дуже широке поняття, яке охоплює різні типи психотерапевтичного втручання з використанням Інтернету. Незважаючи на обмежені можливості сучасної кібертерапії й відсутність юридичного статусу такої діяльності, вона розвивається і має всі шанси увійти до переліку психотерапевтичних послуг.

Слід звернути увагу й на інші технології інформаційно-психологічного впливу на свідомість людини. Відомо, що інтенсивні низькочастотні коливання можуть впливати на центральну нервову систему й органи травлення, призводити до загального нездужання, головного болю й больових відчуттів у внутрішніх органах. При вищих рівнях сигналу на частотах в декілька герц – до запаморочення, нудоти, втрати свідомості, а іноді – й до сліпоты. Ця зброя може також викликати у людей панічний стан, втрату контролю над собою і непереборне прагнення піти від джерела ураження. Акустична зброя провокує вояків супротивника до самогубства, перетворює цілі військові з'єднання на некерований натовп [7].

Можна відзначити певний ефект, що викликається кольоровими плямами, вбудованими в комп'ютерний вірус, позначений 666 (V666). Цей вірус здатен негативно впливати на психофізіологічний стан оператора (аж до смертельних наслідків). Принцип його дії заснований на феномені 25-го кадру, це – спеціально підібрана комбінація кольорів, яка занурює людину в свого роду гіпнотичний транс. Через певні проміжки часу картинка змінюється, підсвідоме сприйняття нового зображення має викликати зміну ритму й сили скорочень серця. У результаті виникають різкі перепади артеріального тиску в малому колі кровообігу, які призводять до перевантаження судин головного мозку людини. За даними спеціального дослідження, за останні декілька років тільки в країнах СНД зафіксовано більше сорока випадків загибелі операторів комп'ютерних мереж від подібного вірусу [8].

Аналогічним прикладом психотропної дії на психіку людини стала масова “телевізійна епідемія”, що спалахнула в Японії 1 грудня 1997 року після демонстрації чергової серії популярного мультфільму “Покемони” (“Кишенькові чудовиська”). Більше семисот дітей були шпиталізовані із симптомами епілепсії. На думку психіатрів, масову недугу викликали епізоди, що супроводжувалися численними сліпучими різнокольоровими спалахами.

Психологічний вплив образотворчими засобами враховує закономірності зорового сприйняття різних предметів, вони повинні порушувати інтерес, бажання якомога глибше вникнути в їх зміст. Відомо, наприклад, що коли організм користувача комп'ютера ослаблений, можна через екран так закодувати набір випромінювань кольорових, звукових та інших сигналів, що вони, діючи через підсвідомість, збивають біоритми своєї жертви до такого ступеня, що людина не витримує й гине.

Зараз Інтернет усе частіше починає використовуватися як засіб масової інформації. Розвиток Інтернету й інших глобальних мереж призвів до появи принципово нового світу з так званою віртуальною дійсністю, в якому значно зростає можливість маніпулювання суспільством взагалі й окремою особою зокрема. Йдеться про механізми впливу так званих “програмних закладок” (мови в мові, зображення на зображення) з використанням комп'ютерів та інших аудіовізуальних засобів на нейрофізіологічний субстрат психічного світу людини, про нейролінгвістичне програмування, що діє на ліву і праву півкулі людського мозку.

Живучи в інформаційному полі, люди щодня черпають інформацію з преси, радіопередач, з екранів телевізорів. Часто занурюючись у світ відірваних від реальності символів, вони можуть навіть піти проти власних інтересів. Реальність може відходити на другий план, відігравати підлеглу роль. У цьому сенсі людина не є вільною, тим паче що вже відпрацьовано ряд способів ефективною інформаційної дії, за допомогою чого може здійснюватися зомбування людей, створення пасивної слухняної людини, перетворення народу в легко керовану масу. І тоді розмови про свободу, демократію, можливість вільного волевиявлення під час виборів втрачають усілякий сенс.

Інформаційно-психологічна війна має істотні відмінності від звичайної війни, спрямованої на фізичне знешкодження супротивника. Її суть – впливати на суспільну свідомість так, щоб управляти людьми й примусити їх діяти проти своїх інтересів. Традиційний прямий спосіб дії на свідомість ґрунтується на переконанні людей, зверненні до їх розуму із застосуванням раціональних аргументів, логіки. Засоби масової інформації, особливо телебачення, формують моду, ідеали, норми поведінки. Неадекватно сприймаючи довкілля, багато людей живе у світі абстракцій та ілюзій. З історичного погляду психологічні війни в тому або іншому вигляді ведуться стільки часу, скільки існує сама людина. На думку вітчизняних та іноземних фахівців, психологічний вплив, що застосовується в ході цих воєн, поділяється на такі види: інформаційно-психологічний, психогенний, психоаналітичний, нейролінгвістичний, психотропний [9].

Отже, психологічна війна – це сукупність різних форм, методів і засобів дії на людей з метою зміни в бажаному напрямі їх психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому.

Інформатизація веде до створення єдиного світового інформаційного простору, в рамках якого здійснюється народження, зберігання, зміна, споживання і, найголовніше, обмін інформацією між суб'єктами цього простору – людьми, організаціями, державами. Факт виникнення інформаційного простору внаслідок того, що святе місце порожнім не буває, призводить до появи охочих не тільки поділити цей простір, а й контролювати та управляти процесами в ньому.

Для цього використовується так звана інформаційна зброя – засоби знищення, спотворення або розкрадання інформації; подолання систем захисту; обмеження доступу законних користувачів, дезорганізації роботи технічних засобів, комп'ютерних систем. Атакувальною інформаційною зброєю називають комп'ютерні віруси; логічні бомби (програмні закладки); засоби придушення інформаційного обміну в телекомунікаційних мережах, фальсифікації інформації в каналах державного і військового управління; засоби нейтралізації тестових програм; різного роду помилки, що свідомо вводяться в програмне забезпечення об'єкта [10].

Комп'ютер і засоби глобальної телекомунікації змінили навколишній простір. Тепер впливати інформацією стало простіше, швидше, більш безкарно, а найголовніше – дешевше, аніж будь-яким іншим видом зброї. Час на передачу повідомлень звівся практично до нуля. Терміни осмислення одержаної інформації завдяки відповідним технологіям також різко скоротилися. У цій ситуації щось робити для інформаційного захисту традиційними пасивними методами стало безглуздо. Більше того, сучасні високопродуктивні комп'ютери надають можливість створювати штучні світи й видавати їх за реальні.

За оцінками експертів та вчених, надмірне захоплення Інтернетом не проходить безслідно і навіть здатне призвести до серйозних психічних розладів. У медичному середовищі на Заході з'явився спеціальний термін – “синдром залежності від Інтернету”, що характеризує бажання людини відгородитися від усього земного, піти в своєрідну

віртуальну ізоляцію. Гуманітарна складова кіберпростору перестала бути супутньою й перспективною, вона перетворилася на визначальну, і тому для аналізу розвитку кіберсоціуму необхідно застосовувати вже не стільки технологічні категорії, скільки соціологічні і, якщо існує подібна дефініція, соціально-філософські. Можна констатувати, що всі спроби аналізу кіберконтинууму з точки зору розгляду технологічних аспектів стають беззмисливими, оскільки він уже став явищем не технологічним, а соціальним.

Реклама і пропаганда вже не претендують на те, щоб їх приймали на віру, вони прагнуть примусити вірити. Загальна комунікація й перенасичення інформацією становлять загрозу для захисних можливостей людського організму. Цей символічний інтелектуальний простір, де народжуються думки, не захищений більше нічим. Психологічні втрати свободи поширювати й одержувати інформацію є великими. Відчуження, дефіцит міжлюдських зв'язків, їх стабільності й визначеності стали характерними рисами глобальної технологічної революції.

Відключити себе від інформаційних потоків неможливо, інформація – це життя. Проте разом з крихтами справді необхідної й корисної інформації на сучасну людину обрушується лавина вигадок, домислів, відвертої й наукоподібної брехні та коментарів цих вигадок і домислів, що модулюються інформацією, які в сукупності постійно й цілеспрямовано деформують свідомість і психіку людини.

Процеси маніпулювання масовою й індивідуальною свідомістю за допомогою засобів масової інформації, особливо електронних, шляхом інформаційно-психологічної агресії й дезінформування набувають все більш широкого розмаху. Четверта влада, одержавши свободу слова і можливість широкої гласності, не виявляє належної громадської відповідальності й часто-густо зловживає своїм становищем у суспільстві. Будь-які спроби суспільного контролю за діяльністю засобів масової інформації одразу розцінюються як замах на свободу слова, принципи демократії, права людини. Під цим прикриттям здійснюється широка інформаційно-психологічна інтервенція на користь тих, хто оплачує їх роботу.

Засоби масової інформації наполегливо й систематично впроваджують у свідомість людей сумнівні цінності та уявлення за допомогою масової, всюдисущої реклами – основного інструменту кодування й програмування свідомості широких верств населення. Масована реклама, стократ продубльована день у день, є психологічним насильством над людиною, вона здійснює примусовий психологічний вплив на її свідомість і підсвідомість. ЗМІ використовують різні шляхи й способи “засмічення” духовного життя широких мас людей з метою зробити їх податливішими для подальшого маніпулювання їх свідомістю і поведінкою, для зниження їх здатності до самостійного, незалежного і критичного мислення. Одним із таких способів є нав'язування певних стереотипів, модних уявлень, думок.

Убачається, що інформаційне суспільство – не просто спільнота, де багато комп'ютерів, що дозволяють з тією ж ефективністю виконувати ті чи інші функції, а соціум, котрий використовує новітні техніку і технології для більшої ефективності й підвищення якості своєї діяльності. Не менш важливою й набагато складнішою для оцінки є соціально-політична складова процесу інформатизації, пов'язана з вирішенням проблем соціальної, правової, психологічної підготовки суспільства до життя в умовах глобальної інформатизації.

Висновки.

Інформаційні технології усе більше впливають на усі сфери життєдіяльності людей та посилюють небезпеку інформаційного насильства. Інформаційна цивілізація змінює не просто статус інформації, тобто роль її позитивних наслідків, а й різко розширює негативні можливості. Інформація стає об'єктом продуктивного впорядкування й регулювання, від результатів котрого залежить використання інформації як глобального

стратегічного ресурсу виживання суспільства. Інформаційно-психологічний вплив на суспільство виявляється повсюдно.

Потужність інформаційних потоків нині не стримується ні моральними, ні культурними межами. На нас обрушується могутній потік інформації, що впливає на суспільну свідомість і відчуття. За цих умов психіка будь-якої людини, якщо вона недостатньо володіє її механізмами і закономірностями, погано розуміє й не усвідомлює достатньо виразно, що саме з нею відбувається в конкретній життєвій ситуації, надзвичайно вразлива для різних методів психологічного насильства та психологічної експлуатації.

У сучасному світі зростає можливість маніпулювання суспільством взагалі й окремою особою зокрема. Маніпуляція свідомістю – своєрідне панування над духовним станом людей, управління шляхом нав'язування їм ідей, установок, мотивів, стереотипів поведінки, вигідних суб'єктові впливу. Маніпуляція – це вид духовної, психологічної (а не фізичної) дії. Ця дія на психічні структури людської особистості є прихованою, й не повинна помічатися об'єктом маніпуляції. Якщо ми відчуваємо, що інформація оминає свідомість та діє на підсвідомість, необхідно вимкнути джерело інформації.

Одним із головних завдань держави і права в сучасних умовах розбудови інформаційного суспільства, широкого поширення засобів інформаційного протиборства та інформаційно-психологічного впливу на свідомість людини є розвиток національного законодавства та міжнародного інформаційного права з метою удосконалення правових механізмів забезпечення безпеки, прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері.

Використана література

1. Дзьобань О.П. Інформаційне насилля та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія / О.П. Дзьобань, В.Г. Пилипчук. – Харків : Майдан, 2011. – С. 104.
2. Пилипчук В.Г. Проблема визначення пріоритетних напрямів правових досліджень в інформаційній сфері / В.Г. Пилипчук. – К. : НДЦПІ, 2010. – С. 8. – (Матеріали “круглого столу” “Проблеми та пріоритети розвитку правової науки”).
3. Коловоротный С.В. Виртуальная реальность: манипулирование временем и пространством // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2003. – № 1.
4. Юхвид А. Философские проблемы виртуальной реальности в творчестве, искусстве, образовании. Правовые аспекты использования виртуальных технологий / А. Юхвид. – Екатеринбург, 1999.
5. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – М. : Refl-book, 1994.
6. Теплов А.А. Власть в информационную эпоху / А.А. Теплов. – Режим доступа : [//www.auditorium.ru](http://www.auditorium.ru)
7. Поликарпов В.С. Философия безопасности / В.С. Поликарпов. – СПб.–Ростов-на-Дону–Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2001.
8. Смерть от компьютера. – Режим доступа : [//www.liveinternet.ru/users/molotov/post_16605771](http://www.liveinternet.ru/users/molotov/post_16605771); Компьютеры-убийцы. – Режим доступа : [//www.bugtraq.ru/law/articles/perets1.html](http://www.bugtraq.ru/law/articles/perets1.html); Вирус-убийца – окончание темы. – Режим доступа : [//www.bugtraq.ru/law/articles/virus.html](http://www.bugtraq.ru/law/articles/virus.html)
9. Лисичкин В., Шелепин Л. Третья мировая информационно-психологическая война. – М., 1999; Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). – Минск, 1999; Татенко В.О. Соціальна психологія впливу : монографія. – К. : Міленіум, 2008.
10. Черешкин Д.С., Смолян Г.Л., Цыгичко В.Н. Реалии информационной войны // Защита информации // “Конфидент”. – 1996. – № 4.

~~~~~ * * * ~~~~~

І н ф о р м а т и з а ц і я т а б е з п е к а

УДК 382

ЗУБОК В.Ю., доцент Інституту спеціального зв'язку і захисту інформації при НТУУ “Київський політехнічний інститут”, заступник директора ТОВ “Інформаційний центр “Електронні вісті”,
ГОЛОВІН А.Ю., курсант Інституту спеціального зв'язку і захисту інформації при НТУУ “Київський політехнічний інститут”

ОГЛЯД І ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МЕТОДИК ТА ЗАСОБІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОПОЛОГІЇ ІНТЕРНЕТУ

Анотація. Опис, приклади та порівняння трьох методів вивчення топології Інтернету.

Аннотация. Описание, примеры и сравнительный анализ трех методов изучения топологии Интернета.

Summary. Description, examples and comparison of three methods of study of topology of the Internet.

Ключові слова: топологія Інтернету, складна мережа, трасування, автономна система, реєстр маршрутизації.

У прикладних дослідженнях звичайно застосовують такі типи для мережного аналізу характеристики, як розмір мережі, мережна щільність, розподіл ступеню вузлів, ступінь центральності тощо. Аналіз складних мереж зараз широко використовується в економіці (аналіз ринків), менеджменті (відносини між підприємствами та всередині організацій), соціології, медицині (поширення вірусів інфекцій) та криміналістиці (взаємозв'язки терористичних організацій, шляхи розповсюдження наркотиків та зброї).

Інтернет, як характерний представник складних мереж, з огляду на свою структуру і динамічну поведінку, потребує спеціальних методик дослідження. Він, як глобальна телекомунікаційна мережа, складається із сотень тисяч вузлів, що здійснюють передачу методом пакетної комутації. Для передачі даних в якості стандарту використовуються єдині протоколи міжвузлової маршрутизації і правила побудови політик маршрутизації.

Для дослідження топології мережі Інтернет можна використати наступні методики:

1. Аналіз таблиць маршрутизації на рівні взаємодії автономних систем.
2. Метод traceroute – трасування маршрутів.
3. Аналіз баз даних реєстрів маршрутизації (наприклад – RIPE NCC Routing Registry).

За результатами різноманітних досліджень Інтернет-інфраструктури є можливість прослідкувати динаміку змін топології певних ділянок (чи “сегментів”) Інтернет. Особливий вплив на зв'язність мають мережі обміну трафіком (network access points чи traffic exchanges), які з'являються та розвиваються протягом багатьох років.

Метою роботи є розгляд зазначених методик та аналіз результатів їх застосування.

Еволюція Інтернету: частково керований розвиток. У 1969 році Агенція проектів з передових досліджень Міністерства оборони США розпочала науково-дослідний проект з побудови експериментальної мереж з пакетною комутацією. Мета – розробка технології передачі даних, яка була надійною, стійкою до ушкоджень мережі та не залежала від будь-якого виробника телекомунікаційного обладнання. Ця мережа отримала назву ARPANET.

Розробка була настільки вдалою, що організації, які мали відношення до проекту, стали використовувати її для повсякденного передавання даних. Тому у 1975 році відбулася конверсія ARPANET з науково-дослідної мережі в операційну мережу, за яку відповідала агенція з оборонних телекомунікацій (DCA).

У 1983 році протоколи TCP/IP було стандартизовано як військові стандарти. В університеті Берклі ці протоколи було інтегровано в операційну систем BSD UNIX. У 1985 році до існуючої мережі приєдналась наукова мережа Національної наукової фундації (NSF) – NSFnet. З того часу термін Інтернет став загальноновживаним.

Велика кількість вузлів Інтернету стала проблемою для керування мережею. Тому з 1986 році в NSFNet застосовувалась трирівнева мережна архітектура: місцеві (локальні мережі, мережі кампусів) підключались до регіональних мереж, які в свою чергу підключались до опорної мережі, що підтримувалась 6 загальнонаціональними суперкомп'ютерними центрами NSF, як наведено на Рис. 1 [1].

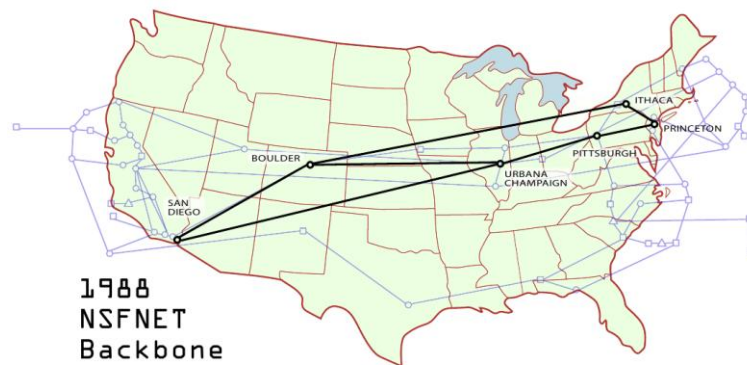

Рис. 1. Мережа NSFNet в 1986 – 1988 роках

До 1988 року основні канали передачі даних працювали на швидкості 56 Кбіт/с. В 1987 році консорціум за участі Merit (міжуніверситетської комп'ютерної дослідницької мережі), IBM, MCI виграв грант NSF на реінжиніринг та обслуговування NSFNet. В ході робіт канали були змінені на канали T1 (1,5 Мбіт/с). Канали T1 об'єднали 6 суперкомп'ютерних центрів та ще 13 вузлів мереж по всій території США (Рис. 2).

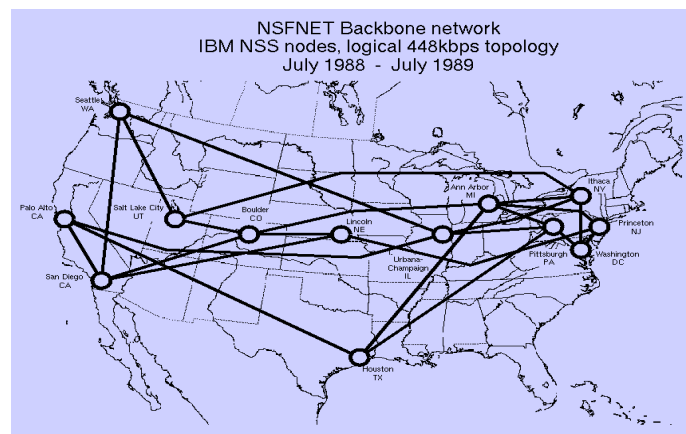

Рис. 2. T1-мережа NSFNet в 1988 – 1989 роках

За словами Елізи Геріх, віце-президента ICANN (нинішнього керівного органу Інтернету), яка особисто брала участь в цих роботах, така інфраструктура мала б

слугувати становим хребтом мережі протягом 5 років. Але вже за 18 місяців, у 1991 році, обсяги трафіку змусили переводити канали T1 на T3 – 45 Мбіт/с (з виступу на форумі RIPE NCC Regional Meeting, Москва, 29.09 – 01.10.10 р.). Схему нової мережі наведено на Рис.3. Точки доступу (network access point – NAP) спочатку були розділені на державні (федеральні – FIX) та комерційні (CIX). Приблизно з 1994 року такий розподіл зник. Разом з цим, зник розподіл користувачів на державні, академічні та комерційні організації. Поняття NAP та вимоги до них були формалізовані, і це відкрило шлях до побудови нових точок.

NAP, за термінологією NSFNET – це комплекс з одного чи більше швидкісних комутаторів, до яких під'єднується певна кількість маршрутизаторів для обміну трафіком. Всі мережі при підключенні до NAP автоматично отримують дозвіл обміну трафіком з іншими мережами. Пропускна спроможність мережі, що підключається, має бути співмірною з вже підключеними мережами.

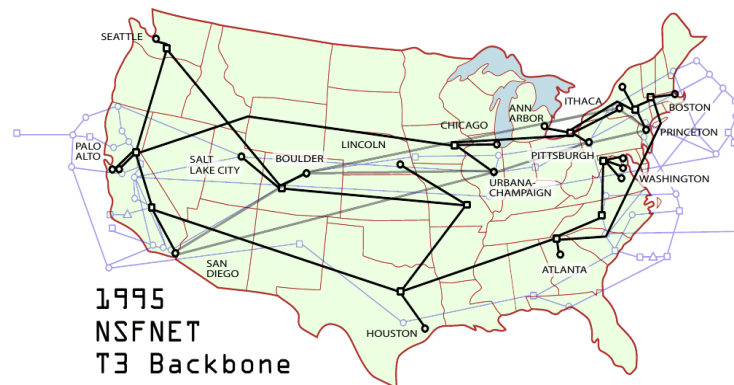

Рис. 3. T3-мережа NSFNet в 1992 – 1995 роках

Для кожної NAP призначалась посада – менеджер NAP. До його обов’язків входило розгортання, технічне, організаційне, комерційне обслуговування NAP та планування її розвитку.

Але існувала можливість взаємного підключення вузлів поза межами NAP, тому топологія Інтернету в результаті розвитку отримала так звану безмасштабну структуру.

В результаті розробки і публікації “NSFNet Acceptable Use Policy” та відкритості точок доступу Інтернет набув стрімкого розвитку. Тому у 1995 році близько 44 % префіксів у таблиці маршрутизації були з-поза меж США.

В топології сучасного Інтернету NAP, чи, як їх зараз називають, – мережі обміну трафіком або біржі трафіку (Internet Exchanges) відіграють дуже важливу роль. Лише деякі з них керуються політикою та процедурами того часу. Одною з “класичних” мереж обміну трафіком є Українська мережа обміну трафіком (UA-IX).

Ще на початку 1980-х років розробники Інтернет-технологій бачили тенденцію щодо швидкого зросту мережі, неструктурованого збільшення кількості шлюзів, які були під керуванням зовсім різного програмного забезпечення та не підлягали типовому обслуговуванню. Передбачуваними наслідками такого зросту стали:

- багаторазове збільшення потоків інформації, пов’язаної з передачею та обробкою таблиць маршрутизації;

- неможливість обслуговування Інтернету як єдиної системи через неможливість ізоляції помилок, збоїв маршрутизації;

- через різноманітність мережного обладнання, алгоритмів маршрутизації та програмного забезпечення в мережах, які взаємодіють через Інтернет, неможливо

забезпечити запропоновані зміни у всій мережі одночасно, бо це потребує адаптації до кожної окремої системи.

Тоді й виникла ідея увести поняття домену, або автономної системи, єдиної частки мережі, із будь-яким внутрішнім устроєм, але стандартними зовнішніми маршрутизаторами, які реалізують стандартні протоколи взаємодії з іншими автономними системами. Автономні системи повинні мати можливість не тільки взаємодіяти одна з одною, а й забезпечувати транзитні функції для автономних систем, які не мають безпосереднього зв'язку, аби забезпечити для кінцевого користувача “прозорість” Інтернету як єдиної мережі. Ця ідея знайшла відображення в документі RFC 827 “Зовнішній шлюзовий протокол” (Exterior Gateway Protocol – EGP), або протокол зовнішньої маршрутизації [2].

Аналіз таблиць маршрутизації на рівні автономних систем. Автономна система (AS) – це поєднана група з одного або більше IP-префіксів, які керуються одним чи більше операторами та мають єдину чітко визначену “зовнішню” політику маршрутизації. Кожна AS має 16-бітний номер для ідентифікації в процесі обміну інформацією з іншими AS [3].

Обмін маршрутною інформацією на рівні автономних систем здійснюється із використанням протоколу зовнішнього шлюзу (Exterior Gateway Protocol, EGP). В Інтернет діє протокол зовнішнього шлюзу BGP (Border Gateway Protocol) версії 4. BGP-4 призначений для обміну інформацією про маршрути, які реалізують політику маршрутизації між автономними системами. Для рішення по маршрутизації BGP-4 не використовує технічні метрики каналів, а здійснює вибір найкращого маршруту виходячи з правил, прийнятих у мережі, тобто політики маршрутизації. Протокол має засоби фільтрації маршрутною інформації, встановлення пріоритетів у відповідності із політикою, але не має засобів публікації цієї політики. Для публікації правил маршрутизації автономних систем використовуються централізовані бази даних – реєстри маршрутизації (Internet Routing Registry, IRR). Прикладом такого реєстру є БД RIPE NCC.

Найбільш точну і актуальну інформацію про зв'язки між вузлами мережі на рівні автономних систем можна отримати, дослідивши таблиці маршрутизації маршрутизаторів, які взаємодіють з найбільшою кількістю автономних систем. Для реалізації цієї методики дослідження необхідно мати чи безпосередній доступ до такого маршрутизатора, чи доступ через так звані сервери-“дзеркала” (looking glass servers). На Рис. 4 зображено приклад таблиці маршрутизації BGP:

```
> sh ip bgp neighbor 80.81.192.145 route
BGP table
                                Status codes: * valid, > best
Origin codes: i - IGP, e - EGP, ? - incomplete
  Network      Next Hop      Metric LocPrf  Weight  Path
*> 193.107.109.0/24  80.81.192.145      100           21219 21354 50027 i
*> 213.5.192.0/21    80.81.192.145      100           21219 50130 50130 50130 50130 i
*> 193.34.72.0/22    80.81.192.145      100           21219 39189 39189 i
*> 193.107.108.0/24  80.81.192.145      100           21219 21354 50027 i
*> 213.111.104.0/21  80.81.192.145      100           21219 48683 i
*> 195.95.189.0/24  80.81.192.145      100           21219 41105 i ...
```

Рис.4. Фрагмент бази маршрутів протоколу BGP-4

Кожен мережний префікс містить атрибут AS_PATH, аналіз якого і дозволяє робити висновки стосовно взаємодії автономних систем.

Інформація, що знаходиться в цій таблиці, відображає актуальний стан взаємодій “прикордонних” маршрутизаторів автономних систем.

Трасування маршрутів. Трасування – спосіб визначення маршрутів слідування даних у мережах TCP/IP. Трасування реалізовано у вигляді службової утиліти багатьох операційних систем (tracert у системах Windows; traceroute – у Unix-подібних операційних системах). Функціонування утиліти tracert засновано на протоколі ICMP, traceroute – UDP. В обох випадках використовується інкрементація поля заголовка TTL (time-to-live) та аналіз адреси хоста, який повертає ICMP-повідомлення в разі вичерпання TTL. Приклад виконання трасування маршруту утилітою traceroute зображений на Рис. 5:

traceroute to www.google.com (66.102.13.106), 30 hops max, 40 byte packets (AS 3549)			
1	gw.dev.nikrtr.ripe.net (193.0.4.2)	1.327 ms	2.286 ms 0.453 ms (AS 3303)
2	GigabitEthernet6-17.car2.ams1.level3.net (195.69.144.110)	1.040 ms	0.987 ms 1.145 ms (AS 3303)
3	ae-1-51.edge3.Amsterdam1.Level3.net (4.69.139.137)	0.954 ms	1.105 ms 0.975 ms (AS 3356)
4	212.72.42.14 (212.72.42.14)	1.465 ms	1.334 ms 1.408 ms (AS 3303)
5	209.85.254.92 (209.85.254.92)	1.549 ms	1.512 ms 2.031 ms (AS 3303)
6	216.239.49.30 (216.239.49.30)	5.425 ms	5.298 ms 5.406 ms (AS 3303)
7	64.233.174.137 (64.233.174.137)	5.364 ms	8.684 ms 6.648 ms (AS 3549)
8	ez-in-f106.1e100.net (66.102.13.106)	5.751 ms	5.581 ms 5.623 ms (AS 3549)

Рис. 5. Трасування маршруту утилітою traceroute

За рахунок особливостей роботи протоколів маршрутизації в мережі Інтернет зворотні маршрути часто не збігаються із прямими. Тому ICMP – відповідь від кожного проміжного маршрутизатора може йти своїм власним шляхом, який відрізняється від шляху, яким повертався б пакет від кінцевої точки призначення. Він може загубитися або прийти з великою затримкою, хоча в реальності із пакетами, адресованими кінцевому вузлу, такого б не сталося.

Для того щоб дізнатися структуру ділянки мережі за допомогою трасування маршруту, треба виконувати його з багатьох вихідних та для багатьох кінцевих вузлів. При цьому метод дає змогу дізнатись лише основні маршрути, оптимальні з точки зору протоколів маршрутизації в момент проведення експерименту. Тому в реальній практиці для вивчення мережі використовують накопичені дані traceroute з великої кількості вимірювань.

Дані traceroute містять також час проходження даних до кінцевої точки та в зворотному напрямку (round-trip time). На цей час ці дані використовуються проектом The Cooperative Association for Internet Data Analysis (CAIDA) для оцінки, зокрема, географічної відстані між вузлами та візуалізації Інтернету на географічній карті.

Аналіз накопичених даних маршрутизації. Існують наукові проекти, що безпосередньо займаються дослідженням Інтернет-інфраструктури протягом багатьох років. Прикладом такої організації є вже згаданий проект CAIDA, який націлений на аналіз та підтримку розвитку глобальної Інтернет-інфраструктури [4].

Дослідження ведуться у напрямках маршрутизації, топології, безпеки, аналізу трафіку та візуалізації.

Дослідження топології проводиться із 2004 року шляхом побудови знімків BGP таблиць, отриманих з декількох маршрутизаторів. У публічно доступних архівах CAIDA містяться файли із зв'язками між автономними системами. Проаналізувавши ці дані можна побудувати топологію зв'язків між автономними системи. Приклад такого файлу зображений на Рис. 6. Така інформація є дуже корисною, адже окрім топології можна також досліджувати розвиток мережі в ретроспективі.

```
# RouteViews BGP AS links annotated with inferred relationships.
# See http://as-rank.caida.org
#
# Dataset date: 20100120
# Alpha parameter of inference algorithm: 0.01000
#
# Format: <AS1> <AS2> <relationship>
# where
# <AS1> and <AS2> are AS numbers, and
# <relationship> is -1 if AS1 is a customer of AS2,
#                 0 if AS1 and AS2 are peers,
#                 1 if AS1 is a provider of AS2, and
#                 2 if AS1 and AS2 are siblings (the same organization).
8563 4323 -1
44919 39040 -1
44919 29691 -1
44919 6939 -1
28801 702 -1
28801 8422 -1
28801 8220 -1
5006 36784 1
5006 18723 1
5006 30055 1
5006 30220 1
5006 33362 1
5006 11619 1
```

Рис. 6. Файл даних про зв'язки між АС

Аналіз даних реєстрів маршрутизації. Політика маршрутизації – це набір правил, за якими автономна система приймає рішення стосовно маршрутизації. Обмін цими правилами з іншими автономними системами (за допомогою протоколів зовнішньої маршрутизації) також є частиною політики маршрутизації. Протокол маршрутизації BGP-4 не має засобів публікації політики маршрутизації. Для вирішення цієї проблеми у 1995 році був заснований Реєстр маршрутизації в Інтернеті (IRR). Мета IRR – забезпечити обмін між операторами мережі актуальною інформацією з маршрутизації та сприяти, таким чином, стабільності й цілісності маршрутизації Інтернету в цілому. IRR складається з декількох баз даних, в яких оператори публікують власні політики маршрутизації та анонси таким чином, що інші оператори можуть будувати свої вхідні та вихідні фільтри на основі даних IRR. Інформація з маршрутизації в IRR публікується на сервері маршрутів (routing information server, RIS) та зберігається в так званих об'єктах “Автономна система” за номером AS (aut-num). Інформація в об'єкті показує, як певна мережа маршрутизується в Інтернеті. Будується інформація на основі угод про взаємодію між AS з використанням понять import та export.

Web-інтерфейс RIS RIPE NCC (Рис. 7) не дає можливості зробити вибірку із БД необхідної інформації, а лише надає користувачеві інтерфейс для односкладних запитів.

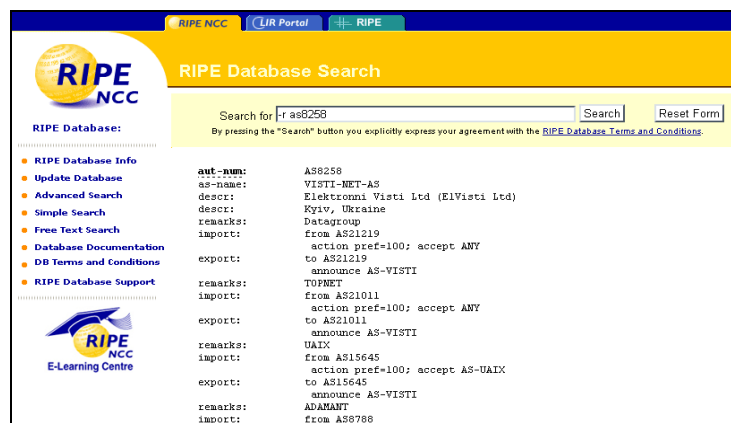

Рис.7. Інтерфейс бази даних RIPE NCC та відображення елементів маршрутизації

Для отримання інформації про структуру ділянки мережі за допомогою бази даних реєстру маршрутизації треба автоматизувати виконання запитів для багатьох автономних систем.

Інформація в реєстрі маршрутизації представлена у вигляді політики взаємодії між автономними системами через поля `import` та `export`, які відображають зв'язки.

Слід зазначити, що записи в полі `members` на сторінці в БД можуть бути двох типів:

- безпосередньо номери автономних систем;
- `as-set` – об'єднання автономних систем (зазвичай `as-set` – це провайдер, який обслуговує клієнтів).

Дані про взаємодію автономних систем, представлені в RIS, є найбільш загальними. Їхня особливість в тому, що вони відображають саме політику маршрутизації, але не містять даних про стан взаємодії між вузлами в певний момент часу. Можна сказати, що вони відображають можливість транзиту трафіку однієї автономної системи через іншу, але не відображають факту – чи є такий транзит у даний момент. Загалом, в даних IRR міститься інформація про кількість зв'язків, що на 20-50 % перевищує справжню, яку можна дослідити аналізом таблиць BGP-маршрутизаторів [5].

Висновки.

У результаті виконання аналізу розглянуто методики дослідження мережі Інтернет. Дослідження такого характеру є досить актуальні та мають за мету підтримку розвитку Інтернет-інфраструктури.

Використавши будь-який із представлених методів, можна отримати наглядну інформацію про топологію ділянки мережі і зробити висновки щодо її оптимальності, а також визначити “вузькі місця”. Але дані, отримані різними методами, будуть відмінними через особливості методик.

Дані, зібрані на основі аналізу BGP-таблиць, відображають актуальний стан взаємодій “прикордонних” маршрутизаторів автономних систем.

Використання утиліти `tracert` дає змогу дізнатись лише основні маршрути, оптимальні з точки зору протоколів маршрутизації в момент проведення експерименту. В реальній практиці для вивчення мережі використовують накопичені дані `tracert` з великої кількості вимірювань. Через це дані, отримані методом `tracert`, є найбільш складно узагальнюваними.

Дані реєстрів маршрутизації загалом містять найбільшу кількість зв'язків, бо відображають правила (політику) взаємодії, а не реальний стан такої взаємодії. Натомість реальна картина зв'язків Інтернету змінюється кожної миті. Для вивчення та вдосконалення мережі на певній ділянці варто сконцентруватись на дослідженні BGP-таблиць маршрутизаторів цієї ділянки.

Використана література

1. NSF and the Birth of the Internet. – Режим доступу : [//www.nsf.gov/news/special_reports/nsf-net/60s_to_90s_map.pdf](http://www.nsf.gov/news/special_reports/nsf-net/60s_to_90s_map.pdf)
2. RFC 827. Exterior Gateway Protocol (EGP) Eric C. Rosen, Bolt Beranek and Newman Inc., October 1982. – Режим доступу : [//www.tools.ietf.org/html/rfc827](http://www.tools.ietf.org/html/rfc827)
3. RFC 1930. Guidelines for Creation, Selection, and Registration of an Autonomous System. J. Hawkinson, T. Bates, March 1996. – Режим доступу : [//www.tools.ietf.org/html/rfc1930](http://www.tools.ietf.org/html/rfc1930)
4. The Cooperative Association for Internet Data Analysis (CAIDA). – Режим доступу : [//www.caida.org/home/about](http://www.caida.org/home/about)
5. The Rich-club Phenomenon in the Internet Topology. Shi Zhou and Raul J. Mondragon, IEEE Communications, vol. 8, NO 3, March 2004.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 681.3+519.83

ФУРАШЕВ О.В., керівник проектів ТОВ “Арїон – Консалтинг”**ПРО ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ЕЛЕКТРОННИМИ
ІНФОРМАЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ**

***Анотація.** Щодо визначення напрямів зменшення трафіку передачі даних при збереженні обсягу переданої інформації.*

***Аннотация.** Об определении направлений уменьшения трафика передачи данных при сохранении объема передаваемой информации.*

***Summary.** As to determination of main directions in decreasing of data transmission traffic when the volume of transmitted information is saved.*

***Ключові слова:** дані, формат даних, електронний інформаційний простір.*

Інформаційний простір, з якого нині людина дістає інформацію значимого змісту, необхідного для ухвалення рішень і здійснення практичної діяльності, трансформується. Змінилися як засоби доставки інформації, так і сам формат. Все більшу частину інформації, до якої можна отримати доступ самостійно, людина обробляє в електронному вигляді. Такий інформаційний простір, в якому людина самостійно задовольняє свої інформаційні потреби за допомогою отримання і обробки інформації в електронному вигляді, будемо називати сучасним електронним простором. На сьогодні в ньому, на нашу думку, можна виділити наступні властивості:

- інформація представлена в електронному вигляді;
- доступність каналів зв'язку і засобів доступу до них;
- оперативність пошуку та отримання інформації;
- доступність великої кількості інформаційних джерел;
- отримання авторської інформації без редакторських правок та скорочень;
- кожен учасник виступає як постачальник, так і споживач інформації.

До недоліків сучасного електронного інформаційного простору, на думку автора, слід віднести:

- значні часові витрати на отримання саме потрібної інформації, незважаючи на оперативність пошуку та доступність інформаційних ресурсів;
- постійно зростаючі вимоги до засобів доступу до інформаційних ресурсів та каналів зв'язку.

Склалася суперечлива ситуація: з одного боку, збільшилось число інформаційних джерел, час доступу до них скорочується, збільшується продуктивність засобів зв'язку та обробки даних, а з іншого боку, ресурсоемність отримання потрібної інформації не зменшилась.

Метою роботи є визначення напрямів роботи з електронними інформаційними ресурсами, які зменшать обсяг та ресурсоемність обробки даних. Для досягнення цієї мети розглянемо структуру сучасного інформаційного простору і основні процеси щодо взаємодії його учасників.

Електронний інформаційний простір складається з наступних основних компонентів:

- дані – інформація, що перетворена в електронний вигляд і закодована способом, який дозволяє передавати її електронними каналами зв'язку та відтворювати в зрозумілій для людини формі;

• людина – суб’єкт сучасного електронного інформаційного простору, об’єктом його діяльності є дані. Залежно від її відношення до інформації вона може виконувати наступні ролі:

- автор – породжує інформацію та розміщує її в інформаційному просторі;
- адресат – споживає інформацію. Він отримує, обробляє та приймає на її основі рішення. По відношенню до автора адресат може бути:
  - відомим – авторові відомі одержувачі його інформації;
  - анонімним – автор адресує свою інформацію певній групі людей;

• обладнання візуалізації і доступу (далі – ОВД). Його основні функції: 1) перетворювати дані у вид, зрозумілий людині, тобто візуалізувати; 2) забезпечити підключення до комунікаційних пристроїв мережі, прийом/передачу даних через мережу. На сучасному етапі розвитку ОВД обслуговує одну людину, є його власністю. До ОВД відносяться ПК, планшети, смартфони, телефони і т.п.;

• мережа – система, що складається з комунікаційних пристроїв і ліній зв’язку. Основною її функцією є передача даних між комунікаційними пристроями.

• майданчик – сервер з високою мірою доступності, постійно підключений до мережі. Його функція – збереження та передача розташованих на ньому даних без істотних обмежень за часом та кількістю запитів на отримання даних.

Схема взаємодії між основними компонентами в сучасному електронному інформаційному просторі наведена на Рис 1.

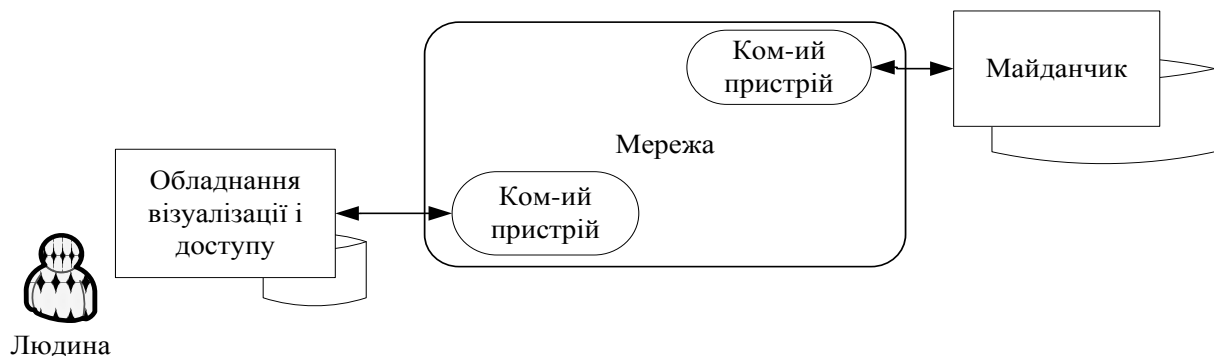

Рис. 1. Схема взаємодії між основними компонентами в сучасному електронному інформаційному просторі

Із схеми видно, що в електронному просторі людина присутня через посередника (далі – ОВД), їх може бути декілька. Для забезпечення доступності даних вводиться додаткова ланка – Майданчик.

Робота людини в сучасному електронному інформаційному просторі зводиться до трьох основних процесів:

- 1) підготовка та публікація даних;
- 2) отримання даних та їх обробка;
- 3) пошук даних.

Розглянемо перші два процеси. На рис. 2 наведена схема узагальненого процесу підготовки та публікації інформації.

Початок процесу публікації визначається необхідністю передавати адресатам будь-яку інформацію. Це може бути як звичайна відповідь, питання у форумі, так і детальний звіт, документ. Інформація готується автором в одному з поширених форматів в інформаційному просторі: в текстовому, графічному і т.п.

Рис 2. Схема узагальненого процесу підготовки та публікації інформації

Перетворена інформація набуває вигляду, що читається машиною, яку надалі будемо назвати даними. На кроці “Публікація даних” дані стають доступними адресатові шляхом їх розміщення на майданчику, через який він зможе їх отримати. Після того як дані розміщені на майданчику, автор повідомляє адресатові адресу місця розташування даних, зазвичай, у вигляді URL.

На Рис. 3 наведена схема узагальненого процесу отримання даних, який розпочинається з моменту, коли адресатові стає відома адреса місця розташування даних. За супутньою інформацією адресат приймає рішення про отримання даних і виконує наступний крок процесу. ОВД намагається знайти дані за вказаним місцем розташування. Знаходить майданчик, який містить дані, встановлює з ним зв’язок і дістає дані. Після їх отримання дані візуалізуються, людина вивчає їх і приймає рішення щодо того, наскільки отримані дані є значимими.

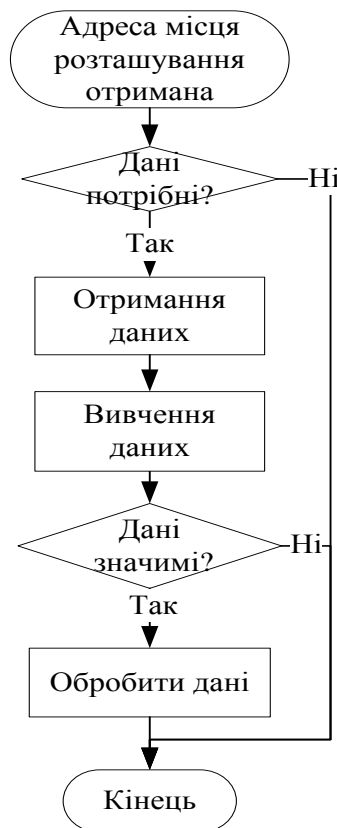

Рис 3. Схема узагальненого процесу отримання даних

Обидва процеси мають лише причинно-наслідковий зв’язок. Так, процес отримання даних не може бути розпочатий, поки не буде виконаний процес їх підготовки та публікації, але зворотне не вірно – завершення процесу публікації не завжди призводить до початку процесу фактичного отримання даних. Для забезпечення передачі

результатів процесу публікації до процесу витягання даних був введений проміжний елемент – майданчик. Він не лише виконує функції буфера, а й доповнює іншими, спрямованими на інтеграцію розміщуваних даних у загальний масив, що міститься на майданчику. Як наслідок, дані втрачають самостійну форму і, як результат, адресат отримує з майданчика:

- окрім авторської інформації, додаткову інформацію, як, наприклад: елементи оформлення, навігаційні або рекламні блоки і т.п.;
- дані можуть бути перетворені та передані в іншому форматі.

Це, у свою чергу, веде до збільшення обсягу даних, що передаються, без зміни авторської інформації. Додатковий об’єм даних призводить до навантажень на мережу і ОВД, що збільшує ресурси, потрібні для передачі і обробки даних. Додаткова інформація збільшує також і навантаження на людину, їй необхідно самостійно виділити і знайти авторську інформацію.

Оцінимо міру впливу цих чинників на ресурсоємність процесу отримання даних.

Оцінка міри зроблена на основі тексту Податкового Кодексу України [1]. Співвідношення обсягів документа наведено в Таблиці 1. Для оцінки було взято найпопулярніші формати представлення інформації, що використовуються при передачі даних у мережі Інтернет. Параметр оцінки часу на передачу даних визначався для швидкості 6 КБ/з найбільш характерною для мобільних мереж покоління 2,5G [2]. Документ був представлений у форматах:

- оригінальний html у вигляді, в якому він розміщений на сайті Верховної Ради України, включаючи елементи оформлення і навігації;
- оригінальний html без графічних елементів, з обсягу документа були виключені усі графічні елементи, представлений лише текст;
- оптимізований html. У документі були залишені тільки структуротворні теги;
- текстовий у простому кодуванні. Документ був перетворений в текст з розбиттям на абзаци без будь-якого шрифтового виділення;
- текстовий, в кодуванні UTF8. Документ у текстовому форматі був перетворений в кодування міжнародного формату – UTF8;
- у форматі текстового процесора MS Word, версії 97-2003;
- PDF.

Таблиця 1.

Формат	Обсяг даних, КБ	% до оригінального	Співвідношення з текстовим представленням	Оцінка часу на передачу даних, с.
Оригінальний html	120	100 %	2,79	20
Оригінальний html без графічних елементів	70	58 %	1,63	12
Оптимізований html	44	63 %	1,02	7
Текстовий у простому кодуванні	43	61 %	1,00	7
Текстовий у кодуванні UTF8	78	111 %	1,81	13
MS Word, версії 97-2003	111	159 %	2,58	19
PDF	330	471 %	7,67	55

З наведеного видно, що, не змінюючи авторського тексту, а тільки за рахунок формату представлення, обсяг даних змінюється. Якщо взяти за основу представлення документа в текстовому форматі, то із зміною формату відбувається збільшення їх

обсягу, а це, у свою чергу, призводить до збільшення ресурсів, необхідних для отримання інформації.

Оцінка міри впливу додаткових даних наведена на прикладі статті про Україну з Wikipedia [3] та 10 опублікованих новин на сайті rodnobnosti.ua. Дані перетворювались в такі види без спотворення інформаційного наповнення:

- оригінальний. Дані оброблювались в тому вигляді, в якому були передані з сайту;
- оптимізований. З даних була видалена уся службова інформація, рекламні і навігаційні блоки, ілюстрації збережені;
- дані в wiki-розмітці. Представлення даних у цьому форматі відображає авторський текст, яким його підготував і опублікував би автор, включаючи ілюстрації.

Таблиця 2.

Вид даних	Обсяг даних, КБ	% до оригінального	Співвідношення з текстовим представленням	Оцінка часу на передачу даних, хв.
Оригінальний	6198	100%	5,85	17
Оптимізований	1337	22%	1,26	4
Дані в wiki-розмітці	1060	17%	1,00	3

З Таблиці 2 видно, що обсяг даних, який надходить адресатові, істотно перевищує об'єм даних, що передавав автор. Тобто нині збільшення обсягу даних в сучасному інформаційному просторі відбувається завдяки збільшенню обсягу додаткової інформації та використанню не найоптимальніших форматів її представлення. Причому обидва чинники значною мірою впливають на ресурсоемність, що є причиною, через яку компанія Apple відмовилася включати у свої платформи iPhone і iPad підтримку даних у форматі flash [4]. У цей формат перетворюють в основному додаткові дані (рекламні блоки, навігаційні елементи тощо).

Статистика на сайті [5] підтверджує, що в структурі даних, що передаються в мережі Інтернет істотну частку займають додаткові дані. Це веде до підвищення вимог до продуктивності УВЗ та каналів зв'язку та врешті – до збільшення його витрат.

Або користувачам необхідно змінити спосіб роботи в інформаційному просторі, таким чином, щоб знизити обсяг додаткових даних та отримувати їх у менш ресурсоемному форматі. Виходячи з розглянутих процесів роботи і взаємодії учасників в сучасному електронному інформаційному просторі, визначимо напрями, в яких слід змінювати принцип роботи:

- скористатися одним із спеціалізованих сервісів, який з даних, що передаються, видаляє додаткові блоки і перекодує їх у більш компактний формат. Прикладом такого сервісу може бути Turbo Opera [6];

- змінити поведінку ОВД таким чином, щоб він не направляв запит на додаткові блоки даних. Суть у тому, що у найпоширенішому форматі представлення даних html різні дані зберігаються в окремих файлах і потребують від ОВД окремих запитів на їх отримання. Це досягається як допоміжними програмами, названими “блокувальниками реклами”, наприклад Adblock, так і зміною налаштувань самого браузера;

- по можливості запрошувати інформацію в компактнішій формі. Наприклад, багато сайтів мають так звані “мобільні” версії, оптимізовані під УВС з обмеженими ресурсами. Такі версії сайтів надають в основному статичну інформацію і тому містять меншу кількість додаткової інформації, дані представляються у компактнішому форматі.

Запропоновані принципи можуть застосовуватись нині і вносять зміни тільки на рівні УВС, не зачіпаючи інших учасників інформаційного простору, але не усувають основну причину проблеми. Для більш комплексного вирішення проблеми необхідно зменшити міру участі майданчика у взаємодії між автором і адресатами. Цього можна досягти таким чином:

- розташувати майданчик на стороні автора або адресатів. Необхідність майданчика обумовлена тим, що адресати не постійно доступні. Із здешевленням тарифів використання мережі час присутності в мережі учасників зростає. Тому від проміжної ланки в організації процесу можна відмовитися і організувати обмін даними безпосередньо між її учасниками. У цьому напрямі розвиваються так звані P2P мережі, на цьому принципі побудовані деякі комунікаційні програми, наприклад, Skype;

- публікувати інформацію в кінцевому форматі для адресата. Велика частина інформації нині публікується у проміжному виді, обумовленому майданчиком;

- публікувати інформацію у найкомпактнішому форматі – текст з елементами структуризації. Наприклад, у форматі wiki-розмітка. Цієї ж мети досягає формат представлення XML. Тут відзначимо, що wiki-розмітка текстів менш трудомістка і виконується вручну. Представлення текстів у вигляді XML-формату, навпаки, досить трудомістке, візуалізація вимагає додаткових даних і є ресурсоемним завданням.

Як видно, вимоги до продуктивності ОВД, ширини каналу доступу нині є у більшій мірі штучними і створені за рахунок збільшення обсягу додаткових даних. За рахунок зміни налаштувань ОВД, спрямованих на зменшення запитів отримання допоміжних даних, можливе зменшення обсягу отримуваних даних і тим самим зменшення вимог до пропускнуєї спроможності каналу і продуктивності пристроїв, що використовуються. Основні способи зменшення частини непотрібного обсягу даних вимагають зменшення міри участі майданчиків у процесі публікації і отримання даних. Для цього необхідно змінювати вже не налаштування ОВД, а способи публікації даних, їх обробки і отримання.

Надання публікованої інформації самостійної форми, взаємодія безпосередньо між автором і адресатами, представлення інформації в текстовому вигляді з елементами її структуризації – це ті напрями, які зменшать обсяг допоміжних даних та ресурсоемність їх обробки. На думку автора, ці напрями потрібно розвивати надалі, оскільки основною їх рушійною силою є вимоги самих учасників. Зазначене вимагатиме зміни організації окремих кроків процесів і адаптації до їх підтримки ОВД.

Використана література

1. Податковий кодекс України : Закон України. – Режим доступу : [//www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17](http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17)
2. Википедия. Поколения мобильной телефонии. – Режим доступу : [// www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
3. Википедия. Украина. – Режим доступу : [// www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
4. Джобс не пустит Flash в продукты Apple. – Режим доступу : [// www.lenta.ru/news/2010/04/30/jobs](http://www.lenta.ru/news/2010/04/30/jobs)
5. Interesting stats. “Average bytes per pages by content type”, “Avg individual resource response size”, “Pages with the most javascript”, “Pages using flash”. – Режим доступу : [// www.httparchive.org/interesting.php](http://www.httparchive.org/interesting.php)
6. Википедия. Opera Turbo. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki/Opera_Turbo](http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Opera_Turbo)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 681.3

БРАЙЧЕВСЬКИЙ С.М., кандидат фізико-математичних наук,
провідний науковий співробітник
ТОВ “Інформаційний центр “Електронні вісті”

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК НЕЛІНІЙНИЙ ЕФЕКТ ВЗАЄМОДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕМАТИЧНИХ ПОТОКІВ

Анотація. Про механізм наповнення мережних інформаційних ресурсів хибними відомостями. Показано, що такі механізми можуть виникати як нелінійні ефекти взаємодії інформаційних тематичних потоків.

Аннотация. О механизме наполнения сетевых информационных ресурсов ошибочными сведениями. Показано, что такие механизмы могут возникать как нелинейные эффекты взаимодействия информационных тематических потоков.

Summary. On the mechanism of filling of network informative resources by erroneous information. It is shown that such mechanisms can arise up as non-linear effects of co-operation of informative thematic streams.

Ключові слова: інформаційна безпека, дезінформація, інформаційні тематичні потоки, математичне моделювання.

Одним із найважливіших чинників, що становлять загрозу інформаційній безпеці суспільства, є його дезінформація. Звичайно під дезінформацією розуміють цілеспрямовану діяльність окремих осіб та організацій, яка має на меті свідоме введення суспільства в оману. Але в умовах сучасних інформаційних технологій виникає потреба певним чином переосмислити це поняття.

Головна причина полягає в тому, що високі темпи зростання автоматизації інформаційних процесів призводять до зниження рівня їх контролюваності. Як наслідок, виникає реальна можливість стійкої в часі генерації контенту, який неадекватно відбиває ті чи інші події і тим самим спотворює інформаційну картину реальності. Ключову роль в даних процесах відіграє не джерело походження хибних (що не відповідають дійсності) інформаційних одиниць, а породжені сучасними інформаційними технологіями механізми їх тиражування, інтеграції та накопичення, які можуть мати різну, в тому числі стохастичну, природу. Тому є вагомими підстави розуміти дезінформацію як наповнення інформаційного простору хибними відомостями, незалежно від конкретних механізмів та наявності елемента цілеспрямованості. Слід усвідомити, що в наш час дезінформація може і не переслідувати конкретної мети, визначеної чиймись інтересами. Але від цього вона не стає менш небезпечною, оскільки так само впливає на процес прийняття рішень.

Метою роботи є аналіз одного із подібних видів дезінформації, який може виникати як нелінійний ефект у динаміці інформаційних тематичних потоків.

Вивчення цієї динаміки свідчить про те, що інтенсивність репродукції певної тематики визначається не лише її власними характеристиками, а й взаємодією з іншими тематиками, що за певних умов може забезпечувати свого роду “підживлення” потоків хибних відомостей. Результати отримані за допомогою математичного моделювання конкурентної взаємодії інформаційних тематичних потоків з використанням чисельних методів. Ми обмежимося випадком інформаційних процесів у мережі Інтернет, але отримані висновки є достатньо загальними і можуть застосовуватися для аналізу більш широкого кола явищ.

Інформаційні тематичні потоки. Останніми роками, в першу чергу у зв'язку зі швидким розвитком мережних технологій, набуло актуальності поняття інформаційних потоків [1 – 8]. Наскільки нам відомо, в літературі досі не існує загально визнаного єдиного визначення поняття “інформаційний потік”, але в більшості випадків цілком достатнім є наступне його розуміння.

Визначимо інформаційний простір як множину всіх наявних інформаційних ресурсів, які можуть наповнюватися інформацією. Процес наповнення цих ресурсів у рамках сучасних інформаційних технологій може бути описаний як дискретний, оскільки інформація надходить у вигляді окремих блоків, кожному з яких може бути зіставлений деякий набір реквізитів, які забезпечують можливість доступу до нього. Такі блоки, взагалі кажучи, мають ієрархічну будову, тобто містять в собі підблоки. Найменшу інформаційну одиницю називатимемо документом. Таким чином, наповнення інформаційного простору відбувається шляхом розміщення на інформаційних ресурсах певної кількості документів (зазначимо, що документи також час від часу вилучаються з ресурсів, але цей бік справи для нас зараз не є суттєвим). Тоді інформаційним потоком можемо назвати число документів, які потрапляють до інформаційного простору в одиницю часу.

Окремий клас становлять інформаційні тематичні потоки [7, 8], які мають досить складну і цікаву динаміку. Тематичні потоки утворюють документи, що належать до однієї й тієї ж тематики. Звичайно, тематики можуть визначатися (і, як правило, визначаються) неоднозначно, але для нас суттєво, що завжди існує можливість вибрати критерій, за яким документи розподіляються на групи, об'єднані спільним змістом (чи принаймні уявленням експертів про спільний зміст).

Однією з важливих властивостей інформаційних тематичних потоків є те, що вони можуть в певному розумінні взаємодіяти між собою в інформаційному просторі [8]. В основі їх взаємодії лежить постійна зміна як самих тем (що набувають та втрачають актуальність), так і кількісних співвідношень між обсягами оновлення контенту по кожній тематиці. Найпростіший механізм полягає в тому, що генератори інформації в темпі подій переключаються на ті тематики, які найактивніше обговорюються, але він далеко не єдиний.

Не буде помилкою сказати, що тематичні інформаційні потоки значною мірою подібні до біологічних популяцій. Дійсно, документи виникають в інформаційному просторі, зникають з нього, і, що найголовніше, розмножуються. Розмноження документів здійснюється в різні способи, основними з яких є наступні:

- безпосереднє тиражування (передруковка ресурсом документів, що знаходяться на іншому ресурсі);
- розміщення оригінальних документів того ж змісту;
- розміщення оригінальних документів іншого змісту, але на ту ж тему (наприклад, полемічні матеріали).

Більше того, в динаміці тематичних потоків також простежується аналогія з внутрішньовидовою та міжвидовою конкуренцією: боротьба ведеться не лише між темами як такими, а й між окремими документами на одну й ту ж тему (між ресурсами, авторами тощо).

Сказане обґрунтовує виправданість застосування для вивчення динаміки інформаційних тематичних потоків методів математичного моделювання, які успішно використовуються в популяційній динаміці [7, 8]. Нижче ми розглянемо один з аспектів цієї динаміки в рамках моделі Гаузе [9, 10], заснованій на використанні рівнянь Вольтерра-Лотка [11]. І надалі ми для зручності вживатимемо термін “популяція”, маючи на увазі розширене його трактування.

Взаємодія інформаційних тематичних потоків. Ми маємо намір використати методи опису взаємовідношень популяцій, в основі яких лежить логістична модель [11, 12], яка успішно застосовується в різноманітних сферах наукових досліджень для вивчення динаміки систем із зворотними зв'язками. Ця модель була запропонована як узагальнення закону Мальтуса [13] П. Ферхлюстом [14] та Р. Перлом [15]. Вона описує динаміку популяції з обмеженою чисельністю (закон Мальтуса, як відомо, призводить до експоненційного зростання її чисельності).

Перш ніж звернутися власне до конкуренції популяцій, корисно буде розглянути загальні властивості їх динаміки.

Швидкість зміни популяції $n(t)$ від часу описується звичайним диференціальним рівнянням такого виду:

$$\begin{aligned} \frac{dn(t)}{dt} &= kn(t)[N - n(t)] = k[Ln(t) - n^2(t)] \\ n(0) &= n_0 \end{aligned} \quad (1)$$

де k – коефіцієнт, що виражає швидкість зростання і який, за бажання, шляхом вибору масштабу завжди можна покласти рівним одиниці, а параметр N визначає максимально можливе значення чисельності популяції $n(t)$. Корируючий множник $N - n(t)$ реалізує зворотний зв'язок у системі: зростання величини чисельності популяції веде до зниження його швидкості.

Підкреслимо важливий момент: дана модель описує динаміку популяції, чисельність якої є більшою від нуля, тобто такої, що вже існує. Для опису виникнення початкової популяції ця модель не придатна.

Задача (1) має два класи розв'язків: залежно від значень швидкості зростання популяції та її початкової чисельності $n(t)$ або зростає, або зменшується. За рахунок цього в системі підтримується динамічна рівновага: якщо популяція надмірно зростає, включається механізм скорочення її чисельності, і навпаки.

Наведені залежності описують поведінку популяції, яка взаємодіє з оточенням. На практиці такі ситуації якщо і трапляються, то надзвичайно рідко і в особливих умовах. Для того, щоб отримати більш реалістичну картину, необхідно врахувати взаємодію популяцій між собою. Взаємодія популяцій може здійснюватись за рахунок різних механізмів і з різними наслідками. Як відомо, виділяються такі основні типи взаємодії:

- нейтралізм (непряма взаємодія популяцій);
- конкуренція (взаємне подавлення популяцій);
- аменсалізм (асиметричне подавлення однією популяцією іншої);
- хижацтво (фізичне знищення особин однієї популяції особинами іншої);
- симбіоз (продуктивне співіснування популяцій).

В моделі Гаузе [9, 10], якою ми маємо намір скористатись, динаміка M популяцій, що взаємодіють між собою, описується системою M рівнянь виду (1), в яких коригуючі множники $N_i - n_i(t)$ замінюються наступним виразом:

$$a_i - \sum_{j=1}^M b_{ij} n_j(t) \quad (2)$$

Коефіцієнти b_{ij} мають той самий зміст, але при цьому діагональні описують взаємодію членів кожної популяції всередині неї, а перехресні – взаємодію членів різних

популяцій. Тип взаємодії визначається знаком параметрів та співвідношенням їх числових значень.

Нижче розглянемо два види взаємодії інформаційних тематичних потоків: конкуренцію та симбіоз, оскільки вони допускають відносно просту і інтуїтивно зрозумілу інтерпретацію. При цьому з метою спрощення розрахунків обмежимося випадком двох популяцій – цього цілком досить для демонстрації принципових моментів.

Отже, маємо систему рівнянь:

$$\begin{aligned} \frac{dn_1(t)}{dt} &= a_1 n_1(t) - b_{12} n_1(t) n_2(t) - b_{11} n_1^2(t) \\ \frac{dn_2(t)}{dt} &= a_2 n_2(t) - b_{21} n_1(t) n_2(t) - b_{22} n_2^2(t) \end{aligned} \quad (3)$$

з початковими умовами:

$$\begin{aligned} n_1(0) &= n_{01} \\ n_2(0) &= n_{02} \end{aligned} \quad (4)$$

Наше завдання полягає в дослідженні якісної поведінки розв’язків (9), тому немає потреби в точному визначенні значень параметрів.

Сценарій конкуренції. Під конкуренцією розуміють такий вид взаємодії популяцій, за якого їх взаємний вплив зумовлений обмеженістю необхідних ресурсів. В нашому випадку це означає, що відповідні тематики можуть нарощувати свої обсяги публікацій лише за рахунок одна одної.

Формально в рамках обраної моделі конкурентний сценарій взаємодії популяцій фіксується такою умовою:

$$\begin{aligned} b_{12} &> 0 \\ b_{21} &> 0 \end{aligned} \quad (5)$$

Причини і конкретні механізми можуть бути різні, але кінцевий результат полягає в тому, що з двох матеріалів конкуруючих тематик публікується лише одна. Така ситуація зображена на Рис. 1.

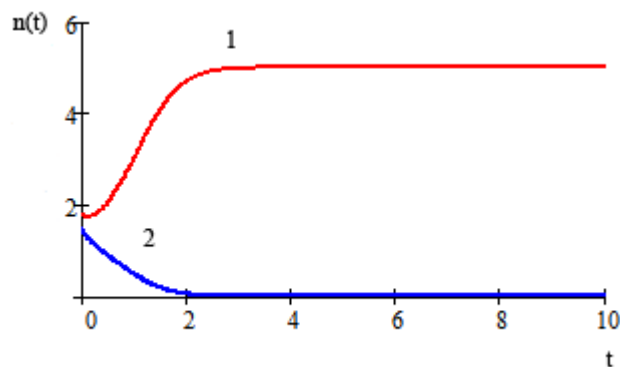

Рис. 1. Типовий сценарій конкуренції тематик

В типовому випадку маємо залежність, наведену на Рис.1: одна тематика збільшує свої обсяги, а друга, відповідно, зменшує свої. Але нелінійний характер інформаційних

процесів може призводити до якісно іншої поведінки. Один з можливих варіантів наведено на Рис. 2. Спочатку обидві популяції скорочуються, але потім одна з них починає зростати.

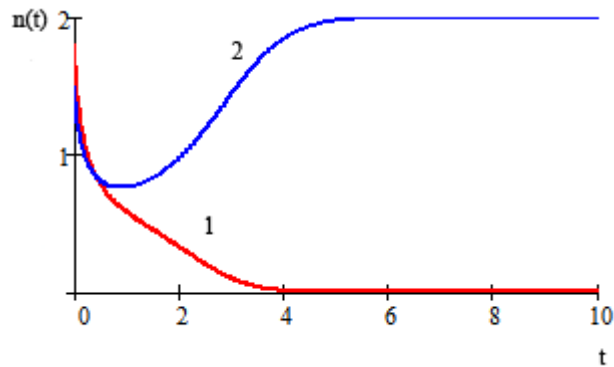

Рис. 2. Нетиповий сценарій конкуренції тематик

Суттєвою відмінністю між цими двома сценаріями є те, що в першому з них спостереження за початковою фазою динаміки дозволяє однозначно спрогнозувати подальший перебіг подій, а в другому – ні. Ми можемо, знаючи загальні характеристики ситуації, припустити, що одна з тематик почне зростати, але не можемо сказати, яка саме.

Сценарій симбіозу. Можлива ситуація, коли взаємодія популяцій не призводить до повного подавлення однієї з них. Вона виникає тоді, коли популяції не тільки споживають певні ресурси, але й “підживлюють” одна одну. Прикладом може служити публічна дискусія на постійно актуальну тему. Цей сценарій має місце за умов:

$$\begin{aligned} a_2 < 0 \\ b_{21} < 0 \end{aligned} \tag{6}$$

У цьому випадку обидві тимчасові залежності числа публікацій прагнуть до постійних значень, що в біології прийнято називати симбіозом. Типова залежність симбіозу популяцій представлена на Рис. 3.

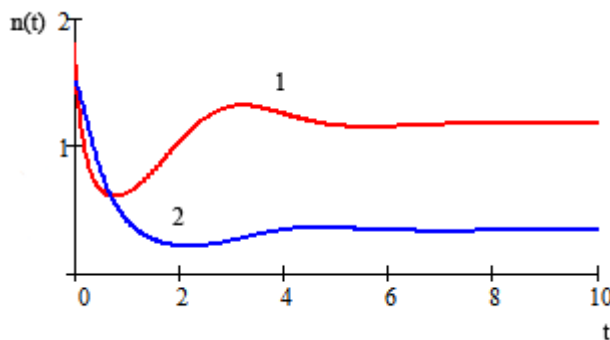

Рис. 3. Типовий сценарій симбіозу тематик

Симбіоз за певних умов може стабілізувати популяцію, яка самостійно не здатна відтворюватися в часі.

Цікавим варіантом симбіозу є коливальний характер залежності чисельності й популяцій від часу. Він виникає при малих значеннях діагональних коефіцієнтів. Дві характерні залежності наведені на Рис. 4 та Рис. 5.

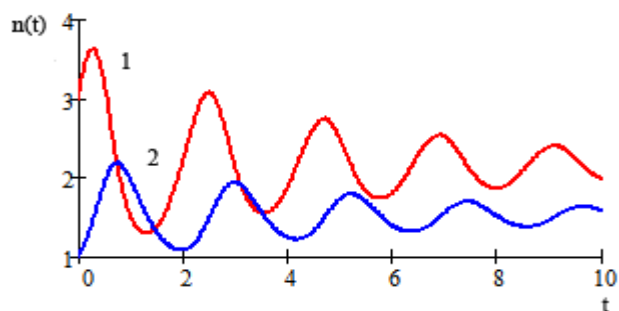

Рис. 4. Симбіоз – затухаючі коливання

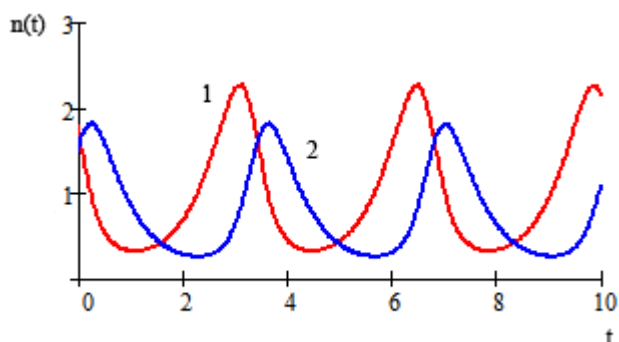

Рис. 5. Симбіоз – автоколивання

Поведінка останніх кривих також означає, що зростання та спад популяції можуть відбуватися і без будь-якого зв'язку зі станом зовнішнього середовища.

Висновки.

Отже, ми бачимо, що “популяції” – динамічно обновлювані набори документів, що наповнюють інформаційний простір – далеко не завжди мають очікувану поведінку, яка випливає з наших стандартних уявлень про інформаційні процеси.

Підкреслимо, що в таких ситуаціях чисельності популяцій визначаються не лише властивостями самих популяцій (діагональні коефіцієнти b_{ii}), а ще й характером їх взаємодії (перехресні коефіцієнти b_{ij}). А це підводить нас до основного питання.

Динаміка інформаційних тематичних потоків далеко не завжди визначається змістом відповідних документів.

Якщо видання здійснює жорстку редакційну політику, і хибність може бути встановлена доступними об'єктивними засобами, конкуренція веде до витіснення саме хибної тематики. Але такі умови мають місце далеко не завжди, особливо в мережних ресурсах, сама природа яких – вільне формування контенту. І справа зовсім не в свідомих намірах дезінформувати суспільство. Причиною відхилення від адекватного відображення реальності можуть бути різноманітні чинники – від недостатньої критичності авторів до випадкових помилок. Але як тільки тематика фіксується в мережі, вступають в дію складні нелінійні механізми, і подальший перебіг подій стає непрогнозованим. А одним із проявів цих механізмів може стати стабілізація хибних тематик, що може призвести до явної дезінформації суспільної системи.

Використана література

1. Gianna M. Del Corso, Antonio Gullí, Francesco Romani. Ranking a stream of news. Proceedings of the 14-th international conference on World Wide Web. Chiba, Japan. – 2005. – P. 97-106.

2. Department of Defense Trusted Computer System Evaluation Criteria - DoD, 1985.
3. Handbook for the Computer Security Certification of Trusted Systems. – NRL Technical Memorandum 5540:062A, 12 Feb. 1996.
4. A Guide to Understanding Covert Channel Analysis of Trusted Systems, NCSC-TG-030, ver. 1. – National Computer Security Center, 1993.
5. Грушо А.А.. Теоретические основы защиты информации / А.А. Грушо, Е.Е. Тимонина. – М. : Агентство “Яхтсмен”, 1996.
6. Брайчевский С.М. Современные информационные потоки : актуальная проблематика / С.М. Брайчевский , Д.В. Ландэ // Научно-техническая информация. Сер. 1. – М., 2005. – № 11. – С. 21-33.
7. Ландэ Д.В. Основы моделирования и оценки электронных информационных потоков : монография / Д.В. Ландэ, В.Н. Фурашев, С.М. Брайчевский, А.Н. Григорьев. – К. : Инжиниринг, 2006. – 176 с.
8. Ландэ Д.В., Снарский А.А., Брайчевский С.М., Дармохвал А.Т. Моделирование динамики новостных текстовых потоков – Интернет-математика 2007 : Сб. работ участников конкурса. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2007. – С. 98-107.
9. Гаузе Г.Ф. Борьба за существование / Г.Ф. Гаузе. – М: УРСС, 2002. – 160 с.
10. Гаузе Г.Ф. Экология и некоторые проблемы происхождения видов / Г.Ф. Гаузе. – [В кн. : Экология и эволюционная теория]. – Л. : Наука, 1984. – С. 5-108.
11. Вольтерра В. Математическая теория борьбы за существование. – М. : Наука, 1976.
12. Уильямсон М. Анализ биологических популяций. – М. : Мир, 1975.
13. Malthus T.R. An essay on the principal of Population 1798 (Penguin Books 1970).
14. Verhulst P.F. Notice sur la loi que la population suit dans son accroissement Corr. Math. Et Phys. 10, 18, 113-121.
15. Pearl R. The Introduction to Medical Biometry and Statistics. Philadelphia, 1930; Ibid. The Natural History of Population. L., 1939.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 004:342

БАЄВ О.О., ад'юнкт кафедри інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ

ДОСТУП ДО ЕЛЕКТРОННО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. Про подальший розвиток електронно-інформаційної інфраструктури в Україні.

Аннотация. О дальнейшем развитии электронно-информационной инфраструктуры в Украине.

Summary. On further development of electronic-informative infrastructure in Ukraine.

Ключові слова: інформаційне суспільство, доступ до інформаційно-комунікаційних технологій.

Відповідно до Закону України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” [1] одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя. Водночас, зауважується в Законі, склалися такі передумови, які вимагають прискореного розвитку інформаційного суспільства в Україні. Насамперед це пов'язано із соціально-економічною нерівністю, яка виникає між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, внаслідок суттєвої різниці в темпах зростання обсягів та номенклатури товарів і послуг, які виробляються та надаються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ). Така нерівність негативно впливає на конкурентоспроможність країн і життєвий рівень людей.

Актуальність зазначених питань підкреслюється і позицією Президента України, який відповідним указом [2] оголосив 2011 рік – роком освіти та інформаційного суспільства. Нагадаємо також, що актуальність проблеми розвитку інформаційного суспільства в Україні обумовлена, насамперед, загальносвітовою тенденцією становлення глобального інформаційного простору та спрямуванням України до європейської інтеграції. Отже, порушена тема статті є актуальною, а дослідження у цьому напрямі – важливі та перспективні.

Дослідженню різних аспектів інформаційного суспільства присвячено багато праць. Загальносоціологічна та філософська теорія постіндустріального суспільства глибоко розроблена в працях Е. Тоффлера, Д. Белла, М. Кастельса, Д. Рісмана та Дж. Гелбрейта. У своїх працях вони дали визначення інформаційного суспільства, окреслили його основні риси, позитивні та негативні наслідки розвитку. Серед сучасних українських учених розгляду правових аспектів інформаційного суспільства присвячено праці І.В. Арістової, О.А. Баранова, К.І. Белякова, В.М. Брижко, В.Д. Гавловського, О.В. Гладківської, В.М. Глушкова, І.Б. Жилиєва, Р.А. Калюжного, Д.В. Ланде, А.І. Марущака, І.В. Мартиненко, А.М. Новицького, Н. Р. Нижника, В.Г. Пилипчука, В.М. Смагляка, І.В. Сергієнка, О.А. Орєхова, В.Г. Хахановського, В.С. Цимбалюка, М.Я. Швеця, В.К. Шкарупи та інших.

Метою статті є удосконалення доступу до електронно-інформаційної інфраструктури та технологій в умовах побудови інформаційного суспільства в Україні.

Відповідно до енциклопедичних відомостей [3] термін “інформаційне суспільство” виник у другій половині 1960-х років, коли людство вперше досягнуло наявності “інформаційного вибуху”. Кількість інформації, що обертається в суспільстві, почала стрімко зростати. Майбутню епоху в історії людства почали називати не лише інформаційним суспільством, а й суспільством знань, постіндустріальним суспільством, інфосферою. Е. Тоффлер увів у науковий оборот теорію трьох революцій згідно з якою людство вже пережило аграрну та індустріальну революції і стоїть на порозі інформаційної революції. Сама назва “інформаційне суспільство” вперше виникла в Японії. Вона стала основою в доповіді спеціальної групи з наукових, технічних та економічних досліджень, створеної японським урядом для напрацювання перспектив розвитку економіки країни. Фахівці, які запропонували цей термін, пояснили, що він характеризує суспільство, в якому в достатній кількості циркулює висока за якістю інформація, а також є усі необхідні засоби для її збереження, розподілу та використання. Інформація легко та швидко розповсюджується за вимогою зацікавлених людей та організацій і надається їм у звичній для них формі. Вартість користування інформаційними послугами настільки невисока, що вони доступні кожному. Американський фахівець Ф. Махлуп ще на початку 1960-х років казав, що інформація може розглядатися як свого роду промисловий продукт, а її виробництво – один з видів промислової індустрії. Про це ж саме пізніше писав В.М. Глушков, який запропонував концепцію безпаперової технології в організації сфери управління та розповсюдження в суспільстві. Але саме японці почали активно пропагувати ідею промислового значення інформації. Вони блискуче використали її у конкурентній боротьбі на світовому ринку. Японські прилади, системи та обчислювальні машини, без яких неможливо створити техносферу для інформаційного суспільства, переважають на світовому ринку.

Україна однією з перших приєдналася до ініціатив міжнародної спільноти, щодо формування та розвитку національного сегмента глобального інформаційного суспільства на основі домовленостей, досягнутих та проголошених Організацією Об'єднаних Націй на Всесвітніх зустрічах на вищому рівні з питань інформаційного суспільства, які проходили у Женеві (грудень 2003 року) та в Тунісі (листопад 2005 року). Слід зауважити, що на міжнародному рівні ще раніше, у липні 2000 року, відбулося підписання Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства главами держав “Великої вісімки”. Аналіз досягнутих домовленостей (у Женеві – Декларація громадянського суспільства, Декларація принципів та План дій; у Тунісі – Туніська програма для інформаційного суспільства та Туніське зобов'язання) дозволив встановити, що першочерговою умовою розвитку інформаційного суспільства є надання універсального, повсюдного, справедливого та прийняттого в ціновому відношенні доступу до інфраструктури ІКТ і послуг на базі ІКТ. Наша точка зору співзвучна з позицією Є.О. Архіпової, на думку якої, надзвичайне значення має розробка та впровадження механізмів, що забезпечать відкритість, доступність та адекватність інформації, оскільки лише гарантована законом та належними соціальними умовами доступність інформаційних ресурсів і технологій для всіх членів суспільства дозволить повною мірою реалізувати їх демократичні права та свободи [4, с. 339]. Ми погоджуємося з І. Радзівєвським, який вважає, що поширення інформаційно-комунікативних технологій в усіх сегментах українського суспільства

складатиме підґрунтя для становлення інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання, інтеграції України в глобальне співтовариство, утвердження демократичних цінностей та прав людини, відкритості діяльності влади, зміцнення добробуту громадян України [5]. Ми поділяємо думку Р. Мотульського [6, с. 7], згідно з якою ключовими принципами побудови інформаційного суспільства є:

- розширення доступу до інформаційних та комунікаційних інфраструктур і технологій, а також до інформації та знань;
- нарощування потенціалу, підвищення довіри та безпеки під час використання ІКТ;
- створення на всіх рівнях сприятливого середовища, розробка додатків до ІКТ та розрішення сфери їх застосування;
- сприяння культурному різноманіттю та повага до нього;
- уважне ставлення до етичних аспектів інформаційного суспільства;
- заохочення міжнародного та регіонального співробітництва.

Зауважимо, що доступ до інформаційних та комунікаційних інфраструктур і технологій, а також до інформації та знань має первинне значення, інші принципи втрачають сенс без його реалізації. Думку щодо важливості доступу поділяє і законодавець, який згідно із Законом України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” передбачив, що забезпечення можливості доступу населення до ІКТ дозволить усунути проблему “інформаційної нерівності” між окремими регіонами, галузями економіки та верствами населення. Оскільки універсальний доступ до телекомунікаційних мереж та інформації є важливою умовою розвитку людини, інфраструктура та найбільш важливі форми інформаційних і комунікаційних технологій мають бути доступні всім.

Можемо констатувати, що розвиток інфраструктури ІКТ і максимальне забезпечення населення можливістю доступу до неї та послуг на базі ІКТ є одним з головних факторів розвитку інформаційного суспільства в Україні. Проте, без достатнього фінансування це питання вирішити неможливо, економічна складова відіграє первинну роль. Визначальним у цьому секторі є державне фінансування, особливо в сільських районах та для населення, яке перебуває в несприятливому становищі. В міжнародній практиці також відмічається важливість цих питань. Наприклад, у Туніській програмі для інформаційного суспільства рекомендується вдосконалити та оновити існуючі механізми фінансування для вирішення завдань в області ІКТ у цілях розвитку [7, п. 27].

За умов економічної кризи та нестабільної міжнародної ситуації органи державної влади перебувають у складному становищі щодо проведення достатньо ефективної фінансової політики в галузі розвитку універсального доступу за рахунок державного бюджету. Але ми погоджуємося з точкою зору В. І. Гурковського, що економічна криза, в будь-якому випадку як явище повинна бути максимально врахована при формуванні та реалізації державної інформаційної політики, а в її складі й політики інформатизації та розвитку інформаційного суспільства, з особливостями її прояву в Україні. За даними експертів, досвід провідних країн світу (наприклад, США) показує, що одним з шляхів зменшення негативних наслідків фінансової кризи є здійснення відповідної інвестиційно-інноваційної політики, і саме у сфері інформатизації та розвитку інформаційного суспільства [8]. Розвиток інформаційного суспільства може сприяти покращенню економічної ситуації в Україні, збільшенню доходів до державного бюджету, виходу з економічної кризи. Що, в свою чергу, вплине на покращення міжнародно-економічного стану. Тому необхідно шукати позабюджетні джерела фінансування розвитку можливості універсального доступу до ІКТ.

Висновки.

1. Розвиток інфраструктури ІКТ, максимальне забезпечення населення можливістю доступу до ІКТ та послуг на їх базі є одним з головних факторів розвитку інформаційного суспільства в Україні.

2. За умов економічної кризи та нестабільної міжнародної ситуації необхідно шукати позабюджетні джерела фінансування розвитку можливості універсального доступу до ІКТ.

Пропозиції.

Одним з можливих шляхів вирішення вказаної проблеми є розробка та закріплення механізму правового впливу щодо пропозиції та стимулювання освоєння операторами ІКТ інформаційно-депресивних районів країни. Запропонований шлях потребує подальших досліджень. В якості відповідної точки наукового пошуку пропонується наступна модель:

а) держава щорічно робить в ЗМІ публічну пропозицію:

- всім операторам ІКТ щодо освоєння та подальшого надання послуг на базі ІКТ в інформаційно-депресивних регіонах країни;

- всім операторам і провайдерам ІКТ щодо надання послуг на базі ІКТ у регіонах, які мають достатню для цього інфраструктуру ІКТ, але недостатньо забезпечені пропозицією відповідних послуг.

В якості стимулу можливо запропонувати звільнення від оподаткування діяльності операторів, провайдерів, спрямованої на реалізацію запропонованої пропозиції, в обсязі їх витрат. Після відшкодування своїх витрат оператор, провайдер повертаються до звичайного режиму оподаткування їх діяльності;

б) на запропоновану пропозицію всі оператори, провайдери зобов'язані надати письмову відповідь. У разі відмови прийняти пропозицію, оператор, провайдер мають разом з обґрунтованою відповіддю надати економічно обґрунтовані умови, за яких вони погоджуються прийняти пропозицію держави. У разі прийняття пропозиції оператор, провайдер мають разом з відповіддю надати економічно обґрунтований план її виконання;

в) оператор, провайдер не мають права приймати пропозицію, якщо це:

- призведе до підвищення вартості їх послуг;

- призведе до банкрутства;

- призведе до зниження заробітної платні та соціального забезпечення їх працівників.

г) держава визначає виконавця запропонованої пропозиції шляхом проведення конкурсу серед отриманих відповідей операторів, провайдерів.

Запропонована модель є вигідною для України, яка в умовах кризи нічого не втрачає, оскільки оператори, провайдери за свій кошт освоюють депресивні райони, отримуючи на них податкові пільги, в той час як інші податки залишаються сталими.

У разі обґрунтованої відмови або економічної недоцільності надання згоди відповідного оператора, провайдера все залишається на своїх місцях, але при цьому світова спільнота бачить бажання, добру волю та намагання України в практичному вирішенні питань розвитку інформаційного суспільства, що буде конструктивно впливати на міжнародний діалог щодо поступок та надання допомоги у вирішенні зазначених питань.

Використана література

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.

2. Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні : Указ Президента України від 30.09.2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 75. – Ст. 2659.
3. Информатика. Энциклопедический словарь для начинающих. – М. : Педагогика-Пресс, 1994.
4. Архіпова Є.О. Інформаційна нерівність як соціальна проблема сьогодення / Є.О. Архіпова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 339.
5. Радзівський І. На шляху до інформаційного суспільства: державна інформаційна політика в умовах глобалізації / І. Радзівський. – Режим доступу : [//www.guds.gov.ua](http://www.guds.gov.ua)
6. Мотульский Р. Построение информационного общества – глобальная задача человечества / Р. Мотульский // Библиотечный свет. – 2004. – № 4. – С. 6-8.
7. Тунисская программа для информационного общества : Международный документ от 18 ноября 2005 года : Всемирная встреча на высшем уровне по вопросам информационного общества, Женева, 2003 – Тунис, 2005 г. – Режим доступу : [//www.itu.int/wsis/index.html](http://www.itu.int/wsis/index.html)
8. Гурковський В.І. Розбудова інформаційного суспільства в Україні в умовах сьогодення: практичні аспекти / В.І. Гурковський // Державне управління: удосконалення та розвиток : електронне наукове фахове видання. – Режим доступу : [//www.dy.nayka.com.ua](http://www.dy.nayka.com.ua)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 346.5

САРАНЮК В.І., суддя Вищого господарського суду України

**ДО ПОРЯДКУ АВТОМАТИЗОВАНОГО ДОКУМЕНТООБІГУ
У РОЗПОДІЛІ СУДОВИХ СПРАВ**

Анотація. Про переведення розподілу судових справ із автоматичного у автоматизований режим.

Аннотация. О переводе распределения судебных дел из автоматического в автоматизированный режим.

Summary. On transfer of distributing of legal cases from automatic mode into the automated one.

Ключові слова: судовий процес, режим розподілу судових справ.

У ст. 129 Конституції України однією із засад судочинства проголошено гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами [1]. Глава 5 “Фіксація цивільного процесу” Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.04 р. № 1618-IV регулює питання власне фіксування судового процесу, порядку складання і оформлення протоколів, подання та розгляду зауважень та протоколи судового засідання. Положення про використання технічних засобів містять також Закон України “Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України” від 21.06.01 р. № 2539-III (ст. 44 та ст. 811), Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 12) [2], Інструкція про порядок фіксування судового процесу технічними засобами в загальних судах, затверджена у Мін’юсті України від 08.08.05 р. [3].

Метою роботи є удосконалення порядку розподілу судових справ.

Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження автоматизованої системи документообігу в адміністративних судах” від 05.06.09 р. № 1475-VI [4] та Законом України “Про судоустрій і статус суддів” від 27.07.10 р. № 2453-VI [5] було передбачено введення системи автоматизованої системи документообігу.

Згідно з ч. 3 ст. 15 “Одноособовий та колегіальний розгляд справ” Закону України “Про судоустрій і статус суддів” у судах загальної юрисдикції функціонує автоматизована система документообігу. Далі йдеться, що автоматизованою системою документообігу визначається персональний склад суду для розгляду конкретної справи. При визначенні персонального складу суду для розгляду конкретної справи автоматизованою системою документообігу забезпечується врахування ступеня завантаженості кожного судді, спеціалізації, а також вимог процесуального закону (ч. 4 ст. 15). З тексту цієї статті випливає, що персональний склад суду визначається у автоматизованому режимі. Але потім говориться про те, що розподіл справ здійснюється автоматично.

Функціонування автоматизованої системи документообігу передбачено усіма чинними процесуальними кодексами України. Так, у Кримінально-процесуальному кодексі України міститься ст. 16-2 “Автоматизована система документообігу суду”, в якій записано, що в суді функціонує автоматизована система документообігу суду, що забезпечує:

- 1) об’єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями з додержанням принципів черговості та однакової кількості справ для кожного судді;
- 2) надання фізичним та юридичним особам інформації про стан розгляду справ, учасниками процесу яких вони є;

- 3) централізоване зберігання текстів вироків, постанов, ухвал та інших процесуальних документів;
- 4) підготовку статистичних даних;
- 5) реєстрацію вхідної і вихідної кореспонденції та етапів її руху;
- 6) видачу вироків, ухвал, постанов суду та виконавчих листів на підставі наявних у системі даних;
- 7) передачу справ до електронного архіву.

Визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідної кримінальної справи, скарги, подання чи іншого процесуального документа за принципом вірогідності, який ураховує кількість справ, що знаходиться на розгляді у суддів, заборону брати участь у перевірці вироків, ухвал та постанов для судді, який брав участь в ухваленні вироку, ухвали та постанови, про перевірку яких порушується питання, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відраженні та закінчення терміну їх повноважень. Справи розподіляються з урахуванням спеціалізації суддів. Після визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи внесення змін до реєстраційних даних щодо цієї справи, а також видалення цих даних з автоматизованої системи документообігу суду не допускається, крім випадків, установлених законом.

Доступ до автоматизованої системи документообігу суду надається суддям та працівникам апарату відповідного суду згідно з їх функціональними обов'язками.

Несанкціоноване втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду має наслідком відповідальність, установлену законом.

Статті відповідного змісту є і у Кодексі адміністративного судочинства, Цивільному процесуальному та Господарському процесуальному кодексах. При цьому функціонування автоматизованої системи документообігу передбачається у судах як першої, так і вищих інстанцій. Наприклад, у ст. 111-20 ГПК “Перевірка Вищим господарським судом України відповідності заяви про перегляд судових рішень господарських судів вимогам цього Кодексу” записано, що заява про перегляд судового рішення господарського суду, яка надійшла до Вищого господарського суду України, реєструється у день її надходження та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, визначеному автоматизованою системою документообігу суду.

Як зазначається у ч. 5 ст. 15 “Одноособовий та колегіальний розгляд справ” Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, Положення про автоматизовану систему документообігу затверджується Радою суддів України за погодженням з Державною судовою адміністрацією України з урахуванням специфіки спеціалізації судів.

У Положенні про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженому рішенням Ради суддів України від 26.11.10 р. № 30 [6], регламентується порядок автоматичного розподілу судових справ. Відповідно до Положень автоматичний розподіл судових справ здійснюється на підставі внесеної до автоматизованої системи інформації з урахуванням спеціалізації суддів. При цьому спеціалізація суддів визначається рішенням зборів суддів відповідного суду. Якщо судова справа підлягає розгляду (перегляду) колегією суддів, то при автоматичному розподілі судових справ автоматизованою системою в місцевому суді призначається головуючий суддя, а в судах апеляційної та касаційної інстанцій – суддя-доповідач з числа всіх суддів відповідного суду з урахуванням їх спеціалізації (за її наявності). Справа розглядається колегією суддів, до складу якої входить призначений автоматизованою системою головуючий суддя або суддя-доповідач. Засади формування колегії суддів визначаються зборами

суддів відповідного суду з унеможливленням впливу на формування осіб, зацікавлених у результатах судового розгляду справи.

Для перевірки Верховним Судом України відповідності заяви про перегляд судового рішення, яка надійшла до відповідного вищого спеціалізованого суду, вимогам процесуального закону при автоматичному розподілі справ автоматизованою системою у вищих спеціалізованих судах призначається суддя-доповідач. Перевірка заяви здійснюється відповідно до вимог процесуального закону. Питання про допуск судової справи до провадження вирішується колегією суддів у складі п'яти суддів, до складу якої входять призначений автоматизованою системою суддя-доповідач і чотири судді, які не приймали рішення, що оскаржується. Засади формування колегії суддів у цьому випадку визначаються зборами суддів відповідного суду.

У разі неможливості виконання суддею, який входить до складу колегії суддів, обов'язків судді (тимчасова непрацездатність, відрадження, відпустка тощо), який не є головуючим суддею (суддею-доповідачем) у справі, повторний автоматичний розподіл судових справ не здійснюється. Заміна відсутнього судді, який входить до складу колегії суддів, здійснюється відповідно до встановлених засад формування складу колегій суддів. В той же час повторний автоматичний розподіл справи у визначених законодавством випадках (відвід, самовідвід судді, недопустимість повторної участі судді в розгляді справи, відсутність допуску або дозволу до роботи з документами, що містять інформацію з обмеженим доступом тощо) здійснюється за письмовим розпорядженням керівника апарату суду (п.п. 3.1.12, 3.1.13 Положення).

При автоматичному розподілі судових справ, йдеться далі у Положенні, використовується та враховується така інформація:

- спеціалізація (за наявності);

- кількість судових справ, що надійшла на розгляд судді;

- кількість фактично відпрацьованого робочого часу (в днях);

- коефіцієнт складності категорій судових справ;

- коефіцієнт, що враховує форму участі судді у розгляді судової справи;

- категорія судової справи за загальним рядком відповідної форми звіту, що затверджується ДСА України, або загальним рядком класифікатора;

- наявність у судді повноважень для здійснення правосуддя на момент розподілу судових справ;

- наявність обставин, що виключають або не допускають повторної участі судді (складу суду) у розгляді судової справи відповідно до законодавства;

- наявність у судді допуску до державної таємниці;

- наявність у судді дозволу на розгляд судових справ з грифом “Для службового користування”;

- відсоток справ, що підлягає розгляду суддею, в разі виконання ним інших повноважень, не пов'язаних із здійсненням правосуддя;

- участь у роботі з допуску справ до провадження у Верховному Суді України.

Основним критерієм є річне навантаження суддів. Визначення річного навантаження здійснюється з урахуванням:

- кількості судових справ, що надійшли на розгляд за період;

- кількості фактично відпрацьованого робочого часу за період;

- коефіцієнта складності судових справ, що надійшли за період, за спеціальною формулою (п. 3.1.14 Положення).

Коефіцієнт складності категорій судових справ, виконання суддею інших повноважень, не пов'язаних із здійсненням правосуддя, відсоток адміністративних посад

тощо визначаються зборами суддів відповідного суду. Коефіцієнт, що враховує форму участі судді в розгляді судової справи, визначається зборами суддів відповідного суду.

Автоматичний розподіл справ, пов'язаних із виборчим процесом, процесом проведення референдуму, а також судових справ про встановлення або усунення обмежень щодо реалізації права на мирні зібрання, здійснюється з урахуванням навантаження судді судовими справами відповідних категорій за поточний день (п. 3.2. Положення).

Результатом автоматичного розподілу судових справ є протокол розподілу судових справ між судьями для відповідних судів. Протокол створюється автоматизованою системою автоматично. Доступ для коригування інформації у протоколі блокується. Внесення змін, видалення реєстраційних даних щодо конкретної судової справи не допускається, крім випадків, установлених законом. Усі зміни та видалення реєстраційних даних фіксуються автоматизованою системою автоматично.

У разі колегіального розгляду судової справи судом до протоколу автоматично вносяться прізвища суддів, які входять до складу колегії, із зазначенням прізвища головуючого судді та/або судді-доповідача. Протокол зберігається в автоматизованій системі та роздруковується за необхідності (за клопотанням осіб, які беруть участь у судовій справі, тощо).

Вищезазначеним документом передбачено і дії працівників суду у разі настання форс-мажорних обставин. Так, у п.п. 3.10.1 йдеться про те, що знеструмлення електромережі суду, вихід з ладу сервера автоматизованої системи та інші умови, що впливають на безперебійність та функціонування автоматизованої системи, відповідно до Положення фіксуються актами, складеними в порядку, визначеному головою відповідного суду, із зазначенням у них дати, часу настання та закінчення дії відповідних обставин, причин виникнення, заходів, вжитих для їх усунення. Автоматичний розподіл судових справ між судьями здійснюється невідкладно після налагодження роботи автоматизованої системи або на наступний робочий день після усунення зазначених у п.п. 3.10.1 Положення обставин (п.п. 3.10.2).

У разі настання обставин, зазначених у п.п. 3.10.1 Положення, розподіл судових справ, які за законом мають розглядатися невідкладно з метою недопущення порушення конституційних прав громадян (справи, пов'язані із виборчим процесом, вирішення питання про обрання міри запобіжного заходу у вигляді взяття під варту тощо) здійснюється головою суду з дотриманням принципів черговості до усунення відповідних обставин (п.п. 3.10.3).

За порушення зазначеного порядку передбачається кримінальна відповідальність. Згідно з ст. 376-1 “Незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду” Кримінального кодексу України [7] умисне внесення неправдивих відомостей чи несвоєчасне внесення відомостей до автоматизованої системи документообігу суду, несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в автоматизованій системі документообігу суду, чи інше втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду, вчинене службовою особою, яка має право доступу до цієї системи, або іншою особою шляхом несанкціонованого доступу до автоматизованої системи документообігу суду, – караються штрафом від шестисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від одного до трьох років. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб, – караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або

позбавленням волі на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від двох до трьох років.

В той же час, запровадження автоматичного розподілу судових справ призводить до виникнення певних проблем. По-перше, це значне збільшення витрат на відправлення судочинства. Виникає додаткова матеріальна складова – комп’ютерна техніка; суттєво збільшуються витрати на обслуговування системи (техніко-обслуговуючий персонал), контроль за додержанням встановленого порядку її функціонування. По-друге, це нерівномірний розподіл судових справ, здійснюваний без участі людини. Зафіксовані систематично повторювані масові випадки у всіх судах (включаючи суди вищих рівнів), коли частина суддів працює з великим перевантаженням, а частина не одержує зовсім ніяких справ. Це створює серйозні перешкоди для функціонування судів. По-третє, як правильно відзначають фахівці, у розробленому варіанті система не враховує деякі важливі критерії, що не піддаються, як правило, формалізації. До таких відноситься, зокрема, критерій терміновості та важливості справи. Також не береться до уваги той фактор, що в багатьох судах вже накопичено тисячі невіршених справ. Програма має на меті забезпечувати розгляд лише тих справ, що надійдуть з моменту вступу закону в силу. За таких умов судді не можуть покладатись на допомогу штучного інтелекту. Це є перешкодою для реалізації права на судовий захист. По-четверте, за умови тотальної недовіри суддям, яка виникає з введенням автоматичного розподілу судових справ, надзвичайно важко працювати. Дійсно, як можна довіряти суддям відправлення правосуддя, якщо ми не довіряємо найбільш досвідченим і кваліфікованим з них (а такими є, як правило, голови судів) розподіл справ?

Одержання такого роду негативних наслідків є, на наш погляд, закономірним і досить передбачливим результатом. Скоріше за все, розробники судово-правової реформи не обізнані з теорією автоматизованих систем управління, яка на сьогодні є достатньо розвиненою. Тому ми змушені будемо викласти деякі ази цієї теорії.

Насамперед відмітимо, що треба розрізняти автоматичне виконання трудової функції, що означає перекладення її повністю “на плечі” електронно-обчислювальної машини (далі – ЕОМ), і автоматизовану систему управління (далі – АСУ). В останньому випадку мова йде про систему, складовими якої є ЕОМ та людина. У режим автоматичного виконання переводяться рутинні, часто повторювані функції. Найбільш доцільна така (повна) автоматизація – на технологічному, виробничому рівні. Як відомо, автоматизовані робочі місця створюються для управління технологічним обладнанням. У системах організаційного типу (системах управління людьми) комп’ютер ніколи не повинен приймати остаточні рішення. Остаточне рішення має залишатися за людиною при будь-якому (навіть найвишому) рівні автоматизації. Тобто системи організаційного управління завжди будуть автоматизованими, а не автоматичними. У законах України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження автоматизованої системи документообігу в адміністративних судах” від 05.06.09 р. та “Про судоустрій і статус суддів” від 27.07.10 р., відповідних статтях процесуальних кодексів також йдеться саме про автоматизовану (а не автоматичну) систему документообігу суду.

Висновки.

Створення автоматизованих систем переслідує що має на меті підвищити якість прийняття рішень за рахунок поєднання того, що є найкращим у людини, тобто в особи, що приймає рішення, та ЕОМ. При цьому доведеним є висновок про те, що на будь-якому етапі технічного розвитку електронний мозок ніколи ні за яких обставин не зможе

повністю замінити людський. А ефективність автоматизації прийняття рішень визначається тим, наскільки саме використовуються сильні сторони особи, що приймає рішення, та ЕОМ, зменшується вплив слабких. Саме для цього і запроваджується людино-машинна система прийняття рішень, розробляються методи, алгоритми, за допомогою яких забезпечувалося б ефективне співробітництво людей і комп'ютерного середовища при підготовці та прийнятті рішень. Такий підхід у даний час широко використовується у найрізноманітніших областях людської діяльності [8].

Виконання функції розподілу судових справ не є винятком. Комп'ютер має допомагати, а не повністю замінити людину у здійсненні цієї функції. Адже оптимальні, ефективні з позицій інтересів суспільства рішення можливі лише у людино-машинній системі, коли машина надає альтернативні прораховані варіанти, а остаточний вибір найкращого має залишатися за людиною.

Отже, як вихід із ситуації, що склалася, доцільно запропонувати перевести розподіл судових справ із автоматичного режиму у автоматизований. Пропонуємо наступний порядок виконання функції розподілу судових справ. Цей розподіл здійснюється ЕОМ за заздалегідь визначеними критеріями. При цьому автоматизованою системою автоматично створюється не менше двох рівноякісних варіантів розподілу судових справ. Ці варіанти фіксуються у протоколі. Але остаточний вибір судді для розгляду конкретної справи повинен залишатися за головою суду. Якщо ж голова суду обере варіант який не передбачений у протоколі, створеному ЕОМ, він має бути готовим обґрунтувати своє рішення.

Використана література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
2. Про судоустрій України : Закон України. – Режим доступу: [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
3. Ємельянов В.М., Татаренко В.Б. Державна влада України в боротьбі з корупцією в органах правосуддя // Наукові праці. Державне управління. Політологія. Том 130. Випуск 117.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження автоматизованої системи документообігу в адміністративних судах : Закон України від 05.06.09 р. № 1475-VI. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua)
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 41-42; – № 43; – № 44-45. – Ст. 529.
6. Про Положення про автоматизовану систему документообігу суду : Наказ Державної судової адміністрації України від 26.11.10 р. № 188. – Режим доступу : [//www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SA10027.html](http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SA10027.html)
7. Кримінальний кодекс України : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
8. Коломейко В.В. Проблемы использования неформальной информации в задачах моделирования // УСИМ. – 2001. – № 6. – С. 17-24.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.9:004

ЗОЛОТАР О.О., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Науково-дослідного центру правової інформатики
Національної академії правових наук України

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Щодо критеріїв класифікації та видів інформаційної безпеки.

Аннотація. Относительно критериев классификации и видов информационной безопасности.

Summary. As to criteria of classification and types of information security.

Ключові слова: інформаційна безпека, класифікація інформаційної безпеки.

Кінець ХХ століття вніс значні зміни у розуміння інформації та її соціального значення в суспільстві. Це пов'язано з процесом формування інформаційного суспільства, тобто суспільства, основною ознакою якого є стрімко зростаюча, всепроникаюча інформація про всі сторони життєдіяльності людства. Головними аспектами, що визначають соціальне і політичне обличчя та рівень розвитку такого суспільства, є “інформованість населення, безперешкодна робота всіх служб масової інформації та їх здатність збирати і передавати об'єктивні відомості, їх оцінки, а також, що не менш важливе, інтерес до їх роботи у всіх верствах народу, доступність інформації та наявність технічних засобів, що дають змогу її отримати” [1, с. 130].

Сьогодні межа між реальним світом і віртуальним є надзвичайно прозорою. “Наші телефони й камери перетворилися на очі й вуха”, – констатує Тім О'Рейлі, видавець книжок на комп'ютерну тематику. “Датчики GPS визначають, де ми, на що дивимось і як швидко пересуваємось. ...Всесвітня мережа поступово замінює собою цілий світ – адже все і всі у світі відкидають так звану “інформаційну тінь” із даних, що мають величезний потенціал і можуть надати нам надзвичайні можливості” [2]. Зміна середовища призводить до зміни умов безпеки у цьому середовищі та обумовлює постановку питання щодо інформаційної безпеки людини, суспільства та держави.

Серед основних напрямів досліджень проблем інформаційної безпеки в юридичній науці Марушак А.І. називає “визначення основних понять та категорій, які застосовуватимуться для унормування відповідних суспільних процесів” [3, с. 18].

Метою статті є окреслення критеріїв класифікації та видів інформаційної безпеки.

Актуальність дослідження вказаної проблематики обумовлюється підвищеною увагою до питань інформаційної безпеки з боку вчених-правників, фахівців з державного управління, безпекознавства, політичних, соціологічних та інших наук: О.А. Баранова, К.І. Беякова, В.М. Брижка, В.І. Гурковського, Р.А. Калюжного, Б.А. Кормича, О.І. Косілової, В.А. Ліпкана, А.І. Марушака, В.Г. Пилипчука, М.І. Панова, Г.І. Почепцова, В.А. Петрика, В.С. Цимбалюка, І.І. Юзвішина, В.І. Ярочкіна та багатьох інших.

Інформаційна безпека у статусі національної інформаційної безпеки в Україні нині розглядається як багатофункціональна, багатоаспектна, багатозначна категорія у складі видів та різновидів національної безпеки [4, с. 72]. З точки зору нормативістського підходу це впливає із Закону України “Про Основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року № 964-IV [5].

Інформаційна безпека визначається законодавством України як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання, порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації. Це визначення, як і сам Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” [6], містить ряд дискусійних положень, зокрема щодо того, чи є інформаційна безпека станом, чи процесом, однак це не є предметом цієї статті.

Зупинимось лишень на тому, що в цьому визначенні закріплено поділ інформаційної безпеки на її різновиди: людини, суспільства і держави. Водночас, такий поділ цілком співзвучний з положеннями Закону України “Про основи національної безпеки України”, де об’єктами національної безпеки визначені:

людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;

суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;

держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Відповідно, *першим критерієм класифікації інформаційної безпеки можна визначити її об’єкти*. І за цим критерієм на основі чинного законодавства виділяються такі види інформаційної безпеки: інформаційна безпека людини, інформаційна безпека суспільства, інформаційна безпека держави.

Науковці, досліджуючи питання інформаційної безпеки, є цілком одностайними щодо використання категорій “інформаційна безпека держави” і “інформаційна безпека суспільства”. А от для означення першого й головного за змістом (якщо вірити ст. 3 Конституції України [7]) виду інформаційної безпеки поряд з категорією “інформаційна безпека людини” використовуються категорії “інформаційна безпека особи”, “інформаційна безпека особистості”, “інформаційна безпека громадянина”. При цьому різниця є й у змісті цих категорій. Для прикладу, В. Петрик вважає, що “інформаційна безпека – стан захищеності особи, суспільства і держави, при якому досягається інформаційний розвиток (технічний, інтелектуальний, соціально-політичний, морально-етичний), за якого сторонні інформаційні впливи не завдають їм суттєвої шкоди” [8].

Г. Сащук визначає інформаційну безпеку особистості як стан захищеності особистості, різноманітних соціальних груп та об’єднань людей від впливів, здатних проти їхньої волі та бажання змінювати психічні стани і психологічні характеристики людини, модифікувати її поведінку та обмежувати свободу вибору [9].

Найбільш слушною і обґрунтованою здається думка Б. Кормича, який відмежовуючи інформаційну безпеку людини від державної безпеки, зазначає, що її специфіка в тому, що вона базується, передусім, на чітких та дієвих гарантіях прав і свобод людини у сфері інформації [10, с. 235].

Водночас, повертаючись до видів інформаційної безпеки за ознакою об’єкта, слід зазначити, що науковці часто говорять про інформаційну безпеку та інформаційні загрози інтересам особи, суспільства, держави [3, 8, 11, 12]. Поняття “особа” змістовно охоплює фізичних осіб (громадяни, іноземці, особи без громадянства) і юридичних осіб (до яких також належить держава). Відповідно, така позиція є теоретично обґрунтованою, проте, слід зауважити, що при розмежуванні об’єктів інформаційної безпеки йдеться насамперед про різний правовий статус, а також різні загрози їх

безпеці. Саме тому вбачається необхідним чітке розмежування видів інформаційної безпеки з метою ефективної організації охорони і захисту визначених об'єктів.

Слід зауважити, що в законодавчому визначенні інформаційної безпеки не згадується про інформаційну безпеку юридичних осіб. Водночас, існує значний обсяг відносин, що виникають з приводу реалізації прав в інформаційній сфері юридичними особами. І ці відносини також регулюються державою. Тому ще одним видом інформаційної безпеки за об'єктною ознакою вважаємо *інформаційну безпеку юридичних осіб*.

Наступним об'єктом інформаційної безпеки вважаємо *міжнародне співтовариство*. Це обумовлено, насамперед, процесами глобалізації. З політичної точки зору глобалізація означає завершення холодної війни, руйнування біполярної картини світу, посилення взаємозалежності країн, становлення нового міжнародного та світового порядків. У цьому сенсі процеси глобалізації вносять певні корективи у геополітичну модель міжнародних відносин. Захист національних інтересів передбачає сьогодні не стільки розширення державою свого життєвого простору, скільки усунення іноземного втручання у свої внутрішні справи, забезпечення непорушності своїх кордонів, відстоювання своїх ідеологічних позицій. Життєвий простір розглядається не як територіально зумовлений, а як простір економічних зв'язків, телекомунікацій, інформаційного впливу тощо [13, с. 188]. Процеси глобалізації підвищують взаємозалежність сучасного світу, внаслідок чого відбувається значне послаблення національного державного суверенітету, і водночас підвищується значення колективної безпеки, в тому числі інформаційної.

Таким чином, *за об'єктною ознакою* інформаційна безпека може бути класифікована:

- інформаційна безпека людини;
- інформаційна безпека юридичних осіб;
- інформаційна безпека суспільства;
- інформаційна безпека держави (національна інформаційна безпека);
- інформаційна безпека міжнародного співтовариства.

У свою чергу, щодо інформаційної безпеки людини, можемо говорити про громадян, іноземців і осіб без громадянства, про осіб зі спеціальним статусом – державних службовців, журналістів, неповнолітніх тощо; щодо інформаційної безпеки юридичних осіб – стосовно комерційних і некомерційних організацій, в т.ч. об'єднань громадян, релігійних організацій тощо.

Інформаційна безпека кожного об'єкта становить його можливість існувати і розвиватись незалежно від наявності внутрішніх та зовнішніх інформаційних загроз. Відповідно *другим критерієм може бути визначено загрози інформаційній безпеці*. Згідно з поділом загроз на зовнішні і внутрішні можна виділити *внутрішню і зовнішню інформаційну безпеку*.

При цьому зміст кожної визначається залежно від того, що чи хто є об'єктом інформаційної безпеки. Наприклад, внаслідок глобалізаційних процесів у світі сформувався нова група загроз національній безпеці України, які полягають у можливості глобального контролю недержавними і світовими інформаційними мережами, мережами електропостачання та транспортування, розповсюдження масової безконтрольної та нелегальної міграції, появі та поширенні міжнародного тероризму тощо. [14, с. 23]. За змістом ці загрози є зовнішніми. Водночас, в Законі України “Про Основи національної безпеки України” серед загроз національній безпеці України в інформаційній сфері на першому місці визначено “прояви обмеження свободи слова та

доступу громадян до інформації”. Ця внутрішня загроза є очевидною не лише для громадян України, а й для міжнародного співтовариства. Правозахисна організація “Freedom House” в доповіді “Свобода преси-2010: Глобальне дослідження незалежності медіа” назвала Україну країною з “частковою свободою”. В рейтингу із 196 держав Україна розділяє разом з Мексикою та Кувейтом 115-е місце [15].

В залежності від того, яким загрозам необхідно протистояти, внутрішнім чи зовнішнім, повинні визначатись суб’єкти, способи і засоби інформаційної безпеки.

28 березня 2011 року 75-річна громадянка Грузії пошкодила оптиковолоконну магістраль Телеком Залізниці, внаслідок чого вся Вірменія і велика частина Грузії залишилися без Інтернету. Згідно з інформацією МВС Грузії, обвинувачена шукала в землі мідь, під час чого і пошкодила оптиковолоконну магістраль. “У жінки не було спільників і діяла вона самостійно. В результаті пошкодження Інтернет був відключений у Тбілісі й кілька годин повністю був відключений по всій території Вірменії” [16]. Таким чином, виявляється, що загрозою інформаційній безпеці цілої держави (і навіть частині сусідньої) може стати поведінка людини не спрямована безпосередньо на неї. Водночас, інформаційні загрози у формі умисних дій (бездіяльності), що спрямовані на інформаційну безпеку, є більш прогнозованими, а ймовірність їх виявлення і запобігання реалізації таких загроз є вищою за умови своєчасного виявлення їх джерела.

Висновки.

1. Інформаційна безпека як складне комплексне явище вимагає міжгалузевих досліджень, які здійснюються в межах правових, політичних, соціологічних наук тощо.

2. В межах цієї статті здійснено спробу класифікувати інформаційну безпеку за двома критеріями.

За *об’єктною ознакою* можуть бути визначені такі види інформаційної безпеки: людини; юридичних осіб; суспільства; держави (національна інформаційна безпека); міжнародного співтовариства.

Відповідно до *загроз інформаційній безпеці* пропонується розмежовувати внутрішню і зовнішню інформаційну безпеку. При чому зміст кожної визначається залежно від того, що чи хто є об’єктом інформаційної безпеки.

3. Класифікація інформаційної безпеки має як теоретичне, так і практичне значення. Розмежування видів інформаційної безпеки є необхідним задля визначення джерел виникнення інформаційних загроз, ефективної охорони і захисту об’єктів інформаційної безпеки, а також має враховуватись при визначенні суб’єктів, способів і засобів інформаційної безпеки.

Використана література

1. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество, культура / М. Кастельс ; [пер. с англ. под науч. ред. Шкаратана О.И.]. – М., 2000. – С. 351.
2. Беркмен О. Зникла межа між віртуальним і матеріальним світами / О. Беркмен. – Режим доступу : [//www.osvita.telekritika.ua/print/material/2099](http://www.osvita.telekritika.ua/print/material/2099)
3. Марущак А.І. Дослідження проблем інформаційної безпеки у юридичній науці / А. Марущак // Правова інформатика. – 2010. – № 3(27). – С. 17-21.
4. Гурковський В.І. Безпека як об’єкт правовідносин в умовах глобального інформаційного суспільства / В. Гурковський // Правова інформатика. – 2010. – № 2(26). – С. 72-77.
5. Про Основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
6. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.

7. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – ст. 141.
8. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи / В. Петрик. – Режим доступу : // www.defpol.org.ua/site/index.php/uk
9. Сашук Г. Інформаційна безпека у контексті розвитку інформаційного суспільства / Г. Сашук. – Режим доступу : // www.journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php
10. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи : навч. посібник / Б. Кормич. – К. : Кондор, 2004. – 384 с.
11. Цимбалюк В.С. Суспільна мораль як різновид інформаційної безпеки / В. Цимбалюк // Правова інформатика. – 2010. – № 1(25). – С. 23-28.
12. Брижко В. Про приведення інформаційного законодавства України у відповідність до положень європейського права / В. Брижко // Правова інформатика. – 2010. – № 1(25). – С. 14-22.
13. Шульга М. Геополітика в контексті світових трансформаційних процесів / М. Шульга // Вісник Ужгородського університету. – 2004. – С. 185-207. – [Вип.1]. – (Серія: Політологія, Соціологія, Філософія).
14. Косілова О.І. Інформаційна безпека України в умовах глобалізації / О. Косілова // Правова інформатика. – 2010. – № 3(27). – С. 22-28.
15. Свобода вірити // Кореспондент. – 9 вересня 2010 р. – Режим доступу : <http://www.ua.korrespondent.net/opinions/1114538>
16. Літня грузинка на кілька годин залишила Вірменію без інтернету // Кореспондент. – 5 квітня 2011 р. – Режим доступу : // www.ua.korrespondent.net/strange/1203961-litnya-gruzinka-na-kilka-godin-zalishila-virmeniyu-bez-internetu

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 316.16+351.862.4

КІСЛОВ Д., кандидат політичних наук, доцент кафедри суспільно-політичних наук, глобалістики та соціальних комунікацій Університету “Україна”

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ МЕДІА-БЕЗПЕКИ ТА МЕДІА-ТЕРОРИЗМУ

Анотація. Про сучасний стан та шляхи посилення медіа-безпеки соціуму.

Аннотація. О современном состоянии и путях усиления медиа-безопасности социума.

Summary. On current status and means of strengthening of media-security in society.

Ключові слова: медіа-безпека, медіа-тероризм, масові комунікації, національна безпека, міжнародна безпека, трансформаційні процеси, символічна влада.

Однією з центральних і домінуючих сучасних ознак тероризму є умова публічності здійснення терористичних актів. Отже, тероризм як сучасна форма політичного насилля без широкого розголосу та відкритого пред'явлення вимог не існує. Тобто відбулось поєднання традиційного використання зброї, особливо – вибухівки з діяльністю засобів масової комунікації. Це є принциповим та інноваційним засобом використання фізичного та психологічного насилля терористичним середовищем.

Медіа-безпека та медіа-тероризм. Медіа-революція, яка була одним із базових чинників глобалізації, згодом породила й медіа-тероризм як один з основних і напрямів діяльності світового терористичного середовища (міжнародного тероризму).

Таким чином, сучасний тероризм, що пов'язав себе із новітніми системами масових комунікацій (далі – МК), не має ніяких меж у просторі і часі, але ще не зруйнував політико-психологічні та політико-правові межі. Саме через засоби масової комунікації (далі – ЗМК) не тільки мультиплікується та підсилюється опосередкованими методами вплив від терористичних актів, а й поступово створюється віртуальний простір, в межах якого і ставляться реальні політичні вимоги до влади, держав, формуються засоби тиску на міждержавні, міжнародні та регіональні стосунки тощо.

Отже, використовуючи демонстративні сили телебачення як основної складової сучасних мас-медіа (масових комунікацій), необмежені можливості Інтернету, терористичне середовище формує найефективніші засоби для досягнення конкретних політичних цілей та задоволення інтересів своїх регіональних угруповань [1].

Через такі спрямування тероризму зростає загальна суспільна небезпека від зазіхань та дій терористичного середовища як для міжнародних відносин і міжнародної безпеки, так і для національних безпеок багатьох країн, що включає їх конституційний лад, права громадян, політикум і соціум. Насамперед, під загрозою руйнування виявляється політична безпека тих країн, проти державної влади яких найбільш активно спрямовані терористичні акти та їх медіа-супровід.

Таким чином, виникає імператив щодо аналізу, дослідження і вироблення ефективних та дієвих заходів протидії та нейтралізації негативного впливу від зростання медіа-тероризму. Тому є необхідним пошук інноваційних форм, які відповідають викликам нового напрямку безпеки – медіа-безпеки, яка по суті є політичною безпекою масових комунікацій. Медіа-безпека у свою чергу потребує глибоких фундаментальних теоретичних розробок щодо осмислення її ролі, значення, суті та можливостей, а з іншого боку, – негайного пошуку дієвих практичних заходів посилення боротьби з тероризмом, концентрації уваги відповідних державних структур та інституцій на цьому напрямі.

Деякі автори вважають, що засоби масових комунікацій на даному етапі розвитку суспільства “можуть бути невідомими посібниками терористів у створенні неадекватного страху” через природну для них гонитву за сенсаціями [2, с. 71]. Немає ніяких підстав замовчувати реальну суть діяльності таких засобів масової інформації (далі – ЗМІ).

Медіа-безпека повинна відбудовуватись нині тільки на основі розуміння, що така роль ЗМІ є свідомою і прибутковою для них. Отже, державний і громадський тиск на дії та методи мас-медіа повинен бути теж не лише чітко сформульованим, правовим, науково обґрунтованим, але й безкомпромісним [3].

Форми, методи та напрями тиску на мас-медіа повинні бути досконально виваженими, обґрунтованими та цілеспрямованими. Саме для цього мають бути вироблені теоретичні підвалини прогнозування та моделювання розвитку як медіа-тероризму, так і відповідних засобів посилення боротьби з цим явищем. Таке завдання медіа-безпеки може бути виконано завдяки розробці адекватних моделей поведінки медіа-терористичного середовища в умовах більш жорсткого тиску на його прояви з боку державних органів, силових структур, громадських організацій, суспільства в цілому [4].

Можливості тероризму значно підсилюються завдяки досягненням і здобуткам інформаційно-технологічної революції, стрімкому технічному прогресу засобів масової інформації та комунікації. Це дало можливість терористичним угрупованням активно і швидко засвоїти нові принципи та методи мережної технологічної культури, яка є багато в чому антагоністичною щодо ієрархічних державних систем та загальної ієрархічної культурології світової системи. Саме це дало змогу досягти значущих та ефективних медіа-ударів у багатьох державах світу, насамперед серед тих, що входять до клубу “G-8”, а зараз ще й до клубу “G-20”.

Вважається, що активне та ефективно використання ЗМІ (в першу чергу телебачення) терористами нового часу бере відлік з мюнхенської Олімпіади 1972 р., коли палестинські терористи захопили будівлю з ізраїльськими спортсменами. Саме з тих пір телебачення стало обов’язково демонструвати, коментувати, відеотиражувати теракти та їх наслідки, чим додатково й сприяло становленню міжнародного тероризму або розвитку глобального терористичного середовища. Тому масові комунікації (мас-медіа) стали центральним фактором становлення і розвитку сучасного глобального тероризму, його розгалуження, безпосереднього впливу на інші види та напрями: кібер-тероризм, біо-тероризм тощо.

У той же час, мас-медіа стали рупором уславлення терористичних ватажків типу Бен Ладена, Басасва та інших, чим також додали можливостей для розгортання і поширення нових та вже існуючих терористичних угруповань, узгодження та кореляції дій щодо втілення у часі й просторі сценаріїв жаху через демонстрації реальної загибелі десятків, сотень, тисяч невинних та непричетних до будь-якої зі сторін цієї жорстокої боротьби. Отже, після багаторазових демонстрацій терористичних атак на США (Всесвітній торговельний центр, Пентагон), подій навколо “Норд-Осту” в Москві, школи в Беслані в Дагестані, серії вибухів у метро Москви, постійних терактів в Іраку, Пакистані, Індії, терактів на залізницях в Європі та в Росії тощо виникла необхідність у дослідженні та аналізі безпосередньо такого напрямку, як медіа-тероризм, що став сам по собі окремою психологічною та соціальною загрозою для людства.

Медіа-тероризм насамперед пов’язаний з тим, що в останній чверті ХХ ст. й остаточно в ХХІ ст.:

- глядацькою аудиторією реального жаху став весь світ у постійному режимі;
- сценами трагедій стали реальні події в режимі он-лайн у конкретних місцях планети і в безпосередньому живому оточенні;

– трагічні події подаються та багаторазово повторюються в усіх новинах, поширюються і знову повторюються, тобто мають не тільки безпосередній, а й мультитивплив на свідомість, самопочуття та настрої людей.

Тому, якщо показ сцен жаху акторами для сотень або, навіть, тисяч глядачів у разовому варіанті та у замкненому просторі Аристотель близько 2350 років тому називав “терором”, то повністю правомірно вище означене явище назвати “мас-медіа-терором”. І тоді гігантський виток у часі – від моменту виникнення даного поняття й до сьогодення – замкнувся в історичній спіралі. Це повинно означати в найближчому майбутньому або затухання й завершення цього явища, або розгортання нового витка цієї жажливої для людства спіралі в досі ще невідомій якості.

Якщо ж розглянути трактування деяких подій у Старому Завіті, то їх переосмислення з позицій оцінки розвитку тероризму дійсно буде виглядати таким чином, що об’єктами нищівної атаки можуть стати: всі багатства і ресурси країни, що включають воду, врожай, сільське господарство, рослинність; люди, піддані країни (вже стали, наприклад, Ірак); домашні тварини. Тобто це є програма розгортання терористичних загроз від міфології до сучасної реальності. Терористичні акти повинні бути доведені до кожного дому, країни (світу) [5, с. 128].

Не вдаючись до тлумачень старовинних текстів, варто погодитись з В.В. Цигановим, що в цих описах приведена універсальна модель “висування вимог – загроза насилля – відмова – здійснення насилля” [6, с. 8]. В нашому контексті маємо на увазі те, що багаторазові демонстрації терактів, посилені відповідними телепрограмами та телефільмами з кадрами насилля, притуплюють враження, емоційний рівень глядачів спадає, та й телевізори завжди можна вимкнути, хоч інформація все одно “дістане” людину.

Наведені вище приклади є не аналогією або продуктом традукції (паралельного мислення), а відправною позицією щодо можливості нового майбутнього витка спіралі тероризму, який може бути спрямованим проти ресурсів країни або її регіону, продуктів харчування, а також інших сфер, де ефект буде комплексним і довгостроковим, а демонстрація наслідків також може бути довгою і жажливою. Саме такі операції можуть готуватись десятиліттями, відточуючи кожну дрібницю. Приклад дуже ретельної та довгострокової підготовки людство вже має. Терористичні акти демонструються не тільки для суспільства і влади, яку воно підтримує, а й для внутрішнього впливу у самому терористичному середовищі.

У всі історичні часи тероризм був в обкладинках багатьох проблем і теорій: філософських, соціальних, релігійних, ідеологічних, етнічних, історичних та правових. Тому й досі ідеологічні та політичні протиріччя, заангажованість прихильників тих чи інших позицій і поглядів поки що не дають можливості прийти до єдиного розуміння цих явищ та феноменів. Але в деяких моментах все ж є однаковість: терор і тероризм – не тотожні поняття. Невід’ємним елементом сучасного тероризму є публічність – йому обов’язково потрібна масова аудиторія, адже без використання масових комунікацій розвиток сучасного типу тероризму неможливий.

Підтвердженням цього положення є те, що ще у 70-ті роки ХХ ст. в енциклопедичних та інших довідниках вітчизняних видань не було трактування поняття “тероризм”, а тільки “терор” та “терористичний акт”. Терористичний акт розглядався як індивідуальне насилля, а терор – суто як фізичне насилля або фізичне знищення за політичними підставами (як політичний протест). Тобто масове фізичне насилля та вбивства у політичних цілях політично незаангажованих, непричетних до політичної боротьби людей та всесвітня демонстрація таких терористичних актів стали надбанням останньої чверті ХХ ст. І тільки на початку ХХІ ст. це явище стало об’єктом досліджень

фахівців з проблем розвитку журналістики, масових комунікацій та національної безпеки, в тому числі, таких авторів, як А. Боброва [2], В. Бебик [7], В. Євдокимов [8], О. Литвиненко [9], М. Вершинін [10], В. Циганов [6, 11], Д. Яковлев [12].

Тероризм як ідеологія і практика демонстраційного реального насилля та вбивства сформувався і поширився на основі глобалізаційної конкуренції за ресурси та владу. Завдяки принциповим протиріччям між головними геополітичними гравцями, які почали використовувати можливості тероризму у власних корпоративних цілях, терористичне середовище розвилось у самодостатню та невід’ємну систему сучасної цивілізації.

Таким чином, на початку ХХІ ст. тероризм став всесвітнім телетеатром жаху й натурального кровопролиття, “показ” яких готується в умовах суворої конспірації, але в принципі може бути спрогнозованим на основі розробки адекватних методів моделювання тенденцій розвитку терористичного середовища.

Трансформаційні процеси медіа-безпеки. Ключовим поняттям у визначенні категорії “трансформаційна система масової комунікації” є поняття “система”. Інші предикати лише уточнюють аспекти застосування цього поняття, закріплюють за ним певні змістовні ознаки. Оскільки система у філософському та управлінському розуміннях цього поняття визнається як цілісна сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв’язок чи взаємодія, то якісні характеристики елементів становлять зміст системи, а сукупність закономірних зв’язків між елементами – внутрішню форму або структуру самої системи. Систему можуть створювати як окремі тіла, явища і процеси, що вступають між собою у взаємодію, так і абстрактні та комплексні об’єкти, між якими виявлені чи встановлені співвідношення взаємозалежності, підпорядкування, послідовності тощо. Для об’єктів, які можуть характеризуватись як система, найважливішими рисами є внутрішня розчленованість та функціональна цілісність [3, 13].

При переході до демократичних режимів змінюється значення деяких функцій засобів масової інформації і засобів масової комунікації та їх співвідношення. Вони поширюють свої функції щодо формування та еволюції суспільної свідомості в цілому. Важлива роль засобів масової комунікації у просвітницькій, інформаційно-розважальній, рекламно-маркетинговій діяльності стає надбанням соціальної, економічної, політичної сфер, але у вигляді їх внутрішнього продукту. Це – всесвітній процес.

У процесі трансформації відбуваються як зміни у функціях самих засобів масових комунікацій, так і в значеннях деяких функцій, їх співвідношеннях. Разом такі зміни й становлять актуальну транзитологічну сутність масових комунікацій.

Якщо на першому місці стояла функція політичного виховання мас, то її замінила функція політичної соціалізації, тобто пристосування (приєднання, залучення) індивідів-членів суспільства до нових політичних цінностей, до нових форм суспільної і громадської діяльності.

В перехідні періоди зникає багато основних цінностей, а також руйнується загальна ідеологічна платформа. Тому консолідувати масову свідомість дуже складно. Простіше, навпаки, підтримувати деконсолідованість мас, вносити нові протиріччя. Тоді функція політичної соціалізації входить у внутрішнє протиріччя. З одного боку, вона стає вкрай необхідною, а з іншого, – складно здійсненою. Окрім того, з’являється безліч нових і новітніх політичних норм, при цьому одночасно зберігається багато старих. Деякі політичні лідери та агенти впливу намагаються заради своїх інтересів, свого розуміння сучасності, благ та шляхів розвитку суспільства чи в інтересах своїх “ляльководів” прискорити перехід до нових чи інпланованих цінностей. Інші, навпаки, намагаються будь за що зберегти, “зацементувати” старі цінності без їх модифікації чи

трансформації. Окрім цих прямо протилежних напрямів та відповідних дій політичних сил є і ті, які спекулюють, мімікують чи флюгерують залежно від кон'юнктури в усіх напрямках, де відчувають більшу на даний момент корисність. У найбільшій мірі це стосується представників засобів масової інформації, мистецтва, нових напрямів літератури – усіх тих, хто не має, не може мати чи не вміє мати особистої позиції, що спираються на стійку свідомість та глибокі знання, вміння критично мислити.

Отже, хоча ця функція дуже важлива і потрібна суспільству, але вищеназвані умови та реалії можуть привести і приводять у більшості випадків до маніпулювання суспільними міркуваннями і свідомістю мас. Наприклад, проект “Великі українці” на телеканалі “Інтер”.

Перед засобами масової інформації постає задача здійснення функції формування активної політичної і громадської культури, яка дозволила б суспільству, нації в цілому вийти на новий культурологічний рівень розвитку і, навіть, на новий цивілізаційний рівень (без чого, в принципі, неможлива інтеграція до Європейського Союзу та в інші світові структури). Якщо громадянські інститути слабкі й далекі від реального впливу на широкі маси, то ЗМІ як би їх замінюють (чи підмінюють) і вимушені або намагаються вирішувати і цю проблему. При цьому значення і роль ЗМІ як фактора, що встановлює соціально-політичні вектори й темпи розвитку, значно збільшуються.

При відсутності у мас довіри до центральних чи регіональних органів та структур влади всіх рівнів (що показують соціологічні опитування) ЗМІ здатні демонструвати свої організаційні можливості й у цій сфері. Те ж саме відбувається при нерішучості, непослідовності, різноплановості дій влади чи постійній неузгодженості дій різних гілок влади та їх запеклій або скритій боротьбі за вплив, за повноту влади, за бізнес-інтереси тощо. У таких випадках функція контролю за діяльністю влади, а також впливу на неї з боку ЗМІ теж зростає. Наприклад, діяльність проектів “Свобода” Савіка Шустера чи “Велика політика” Є. Кисельова, які намагаються збуджувати аудиторії телеглядачів для підштовхування владних структур до дій, зіткнення їх. Вони також займаються вдалим маніпулюванням свідомістю мас, представників політичних сил і масових комунікацій та проведенням над ними завуальованих експериментів для різних замовників.

Таким чином, одним з визначальних напрямів трансформації є ступінь довіри щодо конкретних ЗМК, законодавче забезпечення повноти їх функціонування та рівень громадського контролю за їх діяльністю.

Недосконалість правового поля обумовлює існування значної кількості характерних рис масової комунікації у перехідні періоди розвитку пострадянських країн. Стара законодавча база не відповідала новим сучасним вимогам та рівню економічних і політичних змін, а нове законодавство достатньо довго залишалося недосконалим, тому що опосередковано відображало зіткнення політичних інтересів різних гілок влади та політичних сил при слабкості суспільних, а також корпоративних структур, наприклад, таких, що призначені для захисту інтересів журналістів.

Існують і суто специфічні характеристики масових комунікацій, які притаманні тільки деяким країнам. Наприклад, у багатонаціональних країнах процеси політичної трансформації на етнічно-територіальному чи мовному ґрунті можуть вести до виникнення вогнищ сепаратизму і з позицій національної безпеки можуть мати загрозу розпаду держави. Існує і така особливість, як неоднорідність розповсюдження інформації у регіонах і неоднозначність впливу на них інформаційних потоків із сусідніх країн. Через масове скорочення накладів центральних видань успіхом почали користуватись деякі регіональні видання, які поступово все ретельніше стала підтримувати регіональна влада.

Тому однією з характеристик для масової комунікації і буде система змін у відносинах з владою: як центральною, так і місцевою. Другою ознакою є можливість брати активну участь у відтворенні та реформуванні політичної системи, просуванні ідей соціального розвитку. Але ЗМК відчувають значний вплив із внутрішнього та зовнішнього оточення. Кожна політична організація намагається мати власну пресу як серйозну зброю для боротьби за владу. Масова комунікація є фактором розвитку і розповсюдження як культури, так і антикультури або псевдокультури. В цьому полягають основні ризики від їх розвитку [3, 6–12].

Така увага до преси, до мас-медіа підвищує, з одного боку, їх значущість в очах суспільства, а з іншого боку, ставить під сумнів самоцінність їх дій. Тобто в самій сутності масових комунікацій закладено протиріччя необхідності одночасності інформаційного забезпечення функціонування владних структур і суспільства, інтереси яких можуть не збігатися. Тому ЗМК у сучасному вигляді розглядаються і в якості політичної влади (“четверта влада”), і в якості органу громадянського суспільства.

Наступним моментом ЗМК як об’єкта трансформації в практичному вимірі чи об’єкта транзитології в теоретичному вимірі є рівень свободи ЗМК. Прихильниками дерегуляції МК відтворений міф “про свободу ЗМІ” та необхідність забезпечення відсутності державного контролю, які були б (на їх погляд) благом для споживачів інформації. В дійсності цей міф служить тільки інтересам власників інформаційних імперій, які намагаються перетворити всю інформацію в ринковий товар, у засіб управління, систему символічної влади.

Сучасні механізми та технології, що використовують засоби масової інформації дозволяють погодитись з твердженням щодо виникнення так званої символічної влади як в межах окремих держав, так і в цілому в глобальному вимірі [3, 4, 14].

В поняття “символічна влада” будемо вкладати зміст за П. Бурдье. Він писав, що символічна влада є в дійсності така небачена влада, яка може здійснюватися тільки при підтримці тих, хто не бажає знати, що знаходиться повністю під її впливом. Таким чином влада змушує конструювати реальність, встановлюючи безпосереднє світосприйняття, тобто подчуття реального світу [14].

Виникає сіра гілка символічної влади – медіакратія. Медіакратія – прошарок власників, топ-менеджерів, продюсерів, політтехнологів та основних телеведучих, що реально здійснюють задачі утримання і встановлення символічної влади. Отже, медіа-тероризм, по-перше, використовується як один із засобів встановлення та зміцнення медіакратії. А по-друге, медіа-тероризм стає тіньовою ланкою зв’язку між медіакратією та терористичним середовищем.

Сучасне розуміння ринкової економіки визнає необхідність і, навіть, неодмінність тих чи інших форм державного управління, які повинні здійснюватись в інтересах суспільства та, безумовно і насамперед, задля забезпечення національної безпеки держави. Інакше нивелюється сенс всієї системи державного управління як такого. Таким чином, виникає складна функція – не цензури, а контролю за балансом інтересів у діяльності систем масової комунікації [15].

Феномен “масових комунікацій” є складним і багатомірним, але задля можливості моделювання його потрібно представити у цілісному та однозначному вимірі. На початок ХХІ ст. існувало більше ніж три десятки концепцій масової комунікації, і зараз постійно виникають нові. Практичні дослідження масових комунікацій саме з позиції природи масових процесів та явищ є надбанням тільки останніх років (з кінця ХХ ст.) [3, 6–8, 14, 16].

Матеріальні основи масової комунікації виникли у першій половині ХХ ст. з початку масового розповсюдження радіо. Головною ознакою її розвитку стала можливість технічних засобів дуже швидко передавати, масово тиражувати у великих обсягах вербальну та пізніше на ТБ і образну інформацію. Це й спричинило виникнення термінів “засоби масової інформації” та “засоби масової комунікації”.

Зупинимось на такій трактовці поняття “масова комунікація” – це виробництво та передача інформації засобами преси, радіо, телебачення, Інтернету та спілкування людей як членів маси, у тому числі за допомогою технічних засобів [15, с. 292].

Доцільним буде визначити термін “маси”. За В. Різуном, В. Ольшанським, Г. Лебоном та П. Бурдьє маси, на відміну від соціальних груп (великих чи малих, але завжди якимось чином організованих і структурованих), є принципово неорганізованими і неструктурованими суб’єктами суспільного життя [14 – 17]. Маси як носії масової свідомості є ситуативно виникаючими чи існуючими соціальними спільнотами, що за своєю природою функціонують за принципами ймовірності, гетерогенні за складом і є статистичними за формами цього функціонування.

Маси не є застиглою спільнотою, а мають свій онтогенез, життєвий цикл, що включає такі фази:

- зародження, що пов’язане з виникненням масового настрою серед людей;
- гуртування масових індивідів, заражених масовим настроєм і формуванням суспільної думки, масової свідомості, масової поведінки, що регулюється сформованою масовою свідомістю;
- виродження, тобто зміни настрою мас, переорієнтації масової свідомості [15 – 16].

Якщо взяти ці фази за основу моделювання життєвого циклу мас, то за характером розвитку та зміною цих фаз існування маси будуть відповідати життєвому циклу нестійких систем будь-якої природи. Отже, аналіз, дослідження та прогнозування поведінки мас та можливостей переходів до інших фаз їх життєвого циклу можуть здійснюватись за методами системного аналізу.

Більшість дослідників розвитку інформаційного суспільства визначають можливість формування нового типу організації життєдіяльності суспільства, де дійсно гарантується активна участь у ньому всіх громадян, розвиток творчої ініціативи через поширення своїх ідей у багатотисячних аудиторіях і отримання для себе необхідних знань. Здається, що такі вчені, як Ш. Вентуреллі, Н.Н. Моїсєєв, М.С. Вершинін, В.М. Межуєв, Р. Даль дивились на сучасний стан та перспективи розвитку подальшого інформаційного прогресу через рожеві окуляри, обумовлені шокуючими досягненнями інформаційно-технологічної революції [10, 18, 19]. Але вплив масових комунікацій, збільшення інтенсивності інформаційних потоків на соціальні та політичні відносини зростають такими темпами, що значно випереджає його теоретичне осмислення. Р. Даль вважав, що тільки зараз почали серйозно розуміти можливості, які відкриваються інформаційно-комунікативними технологіями [18, 19].

В наш час вибудовується новий політичний дизайн мережних відносин, які впливають на процеси ідентифікації громадян, організації й координації їх політичної участі, трансформації суспільства.

Ці трансформації означають, що влада і впливові ЗМІ можуть створювати нові культурні коди, що використовуються суспільством для відображення реальностей, впровадження нових політичних рішень. Отже, масові комунікації, в прямому сенсі, безпосередньо на наших очах продукують і народжують нові смислові образи влади, історичних і існуючих постатей, виробляють нові цінності, ієрархії, відносини, політичні норми, інститути та цілі. Одночасно масові комунікації багато в чому перетворюють (тобто трансформують) політичні границі на ілюзорні, підштовхують маси до форм

діяльності, що не вкладаються ні в правила національної політичної системи, ні в рамки інформаційної та політичної культури. Тобто поступово, але наполегливо руйнують ментальність народу задля майбутнього, а також вже й сьогочасного зомбування на користь інтересів, які не збігаються або суперечать національним інтересам [3, 6, 12, 20]. В багатьох країнах проглядається тенденція до все більшого використання психологічних знань та новітніх здобутків у роботі всіх видів масових комунікацій на користь не державних, а приватних МК з сумнівними інтересами. Це є прямою загрозою політичній безпеці, а також міжнародній безпеці в цілому. Сфера безпеки держав – у достатньо розгубленому стані щодо вище означених процесів. Але вони йдуть, зміцнюються та поглиблюються і можуть стати незворотними.

Висновки.

1. В сучасних умовах становлення і розвитку глобального інформаційного суспільства, зокрема з формуванням його в Україні, національна безпека країни потребує більш прискіпливого та постійного дослідження, моделювання та прогнозування негативних впливів терористичного середовища на масові комунікації та вироблення ефективних засобів протидії цим явищам і процесам.

2. Безпека національного політичного простору безпосередньо залежить від глибини, дієвості та адекватності аналізу стану соціальних, масових і окремих корпоративних, регіональних і галузевих комунікацій в загальній системі інформаційного простору країни; від своєчасного, об'єктивного та ефективного реагування на виклики та загрози від деструктивних, конкурентних, ворожих, у тому числі терористичних, об'єктів та середовищ.

3. Культура та безпека комунікацій стає домінуючим фактором, джерелом та імперативом формування життєдіяльного і прогресивного політичного простору в національному та міжнародному вимірах.

4. Трансформація політичної сфери внаслідок підвищення ролі та значення масових комунікацій потребує окремої спеціалізації щодо дослідження проблем та розробки практичних методів протидії медіа-тероризму в сфері медіа-безпеки, що дасть змогу контролювати, нейтралізувати антинаціональні дії та наміри щодо захоплення символічної влади чи суттєвого впливу на неї, встановлення панування над свідомістю мас, використання можливостей мас-медіа не в стратегічних інтересах людства.

Використана література

1. Кіслов Д.В. Формування відповідальності журналіста-аналітика за медіа-інформаційну безпеку теленовін // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22-23 березня 2007 р.). Т. 1. – К. : НАУ, 2007. – С. 233-234.

2. Боброва А. Основні форми сучасного політичного насилля / А. Боброва. – К. : “Світ Успіху”, “Юрінком Інтер”, 2005. – 142 с.

3. О.Г. Белорус. Глобализация и безопасность развития / О.Г. Белорус, М.О. Гончаренко, В.А. Зленко и др. / рук. авт. кол. и науч. ред. О.Г. Белорус. – К. : КНЭУ, 2002. – 782 с.

4. Кіслов Д.В. Безпека масових комунікацій та інформаційний суверенітет нації // Стратегічна панорама. – 2009. – № 1. – С. 184-189.

5. Косидовский З. Библиейские сказания / З. Косидовский. – [2-е изд.] ; [пер. с польск.] – М. : Политиздат, 1969. – 456 с.

6. Цыганов В.В. Медиа-терроризм: Терроризм и средства массовой информации / В.В. Цыганов. – К. : Ника-Центр, 2004. – 122 с.

7. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік рилейшнз : монографія / В.М. Бебик. – К. : МАУП, 2005. – 438 с.
8. Евдокимов В.А. Роль средств массовой информации в политизации социального конфликта : автореф. дис. ...доктора полит. наук. – Екатеринбург : ЕГУ, 2007. – 38 с.
9. Литвиненко О.В. Інформаційний істеблїшмент України у контексті національної безпеки // Стратегічна панорама. – 2002. – № 2. – С. 172-176.
10. Вершинин М.С. Политические коммуникации в информационном обществе / М.С. Вершинин. – СПб. : Питер, 2001. — 240 с.
11. Циганов В.В. Політична безпека і безпечна політика : складові, ознаки, стан, тенденції. – Ніка-Центр, 2006. – 112 с.
12. Яковлев Д.В. Масс-медиа и реальность: опыт политической трансформации // Філософія, культура, життя : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : Наука і світ, 1999. – Вип. 6. – С. 223-227.
13. Новейший философский словарь. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Минск : Интерпрессервис, Кн. Дом, 2001. – 1280 с.
14. Бурдые П. О телевидении и журналистике / П. Бурдые ; [пер. с франц.]. – М : Фонд научных исследований “Прагматика культуры”, Институт экспериментальной социологии, 2002. – 159 с.
15. Ольшанский Д.В. Психология масс / Д.В. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2002. – 363 с. – (Серия “Мастера психологии”).
16. Різун В.В. Маса : тексти лекцій. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2003. – 118 с.
17. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – СПб. : Макет, 1995. – 288 с.
18. Даль Роберт А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція ; [пер. з англ.]. – Х. : Каравелла, 2002. – 214 с.
19. Даль Роберт А. Демократія та її критики / Роберт А. Даль ; [пер. з англ.]. – Х. : Вид. група “РА-Каравелла”, 2001. – 428 с.
20. Кіслов В.В., Кіслов Д.В. Інформаційна культура державного управління в умовах глобалізації // Український соціум. – 2008. – № 3 (26). – С. 132-141.

~~~~~ * * * ~~~~~

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Редакційна колегія журналу звертає увагу авторів статей, які подаються на розгляд та відбір для друку, на необхідність дотримання правил, встановлених Постановою президії ВАК України від 15.01.03 р. № 7-05/1 “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України”. У зв’язку із зазначеним необхідно:

1) подавати статтю українською мовою, виготовлену у друкарський спосіб, та її електронну версію (структура та зміст якої повністю відповідають друкованому варіанту) у вигляді файлу:

- у текстовому редакторі Word, шрифт – Times New Roman, з розширенням .doc, кегль – 13;
- параметри сторінки – формат А-4, розташування тексту (таблиці) книжне, береги поля (верхній, нижній, лівий і правий краї) – 20 мм;
- відстань між рядками – 1 інтервал;
- кількість матеріалу однієї статті – не більше 10 стор.

Стаття повинна передбачати такі структурні елементи:

- УДК;
- ім’я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання автора;
- назва статті;
- анотації укр., рос. та англ. мовами; ключові слова;
- розв’язання проблеми:
  - загальна характеристика проблеми;
  - аналіз досліджень, в яких започатковано розв’язання проблеми, виділення невирішених її частин, котрим присвячується стаття;
  - формування цілей (постановка завдання) статті;
  - вирішення завдання та обґрунтування отриманих результатів;
- висновки, пропозиції;
- використана література (згідно з наказом ВАК України від 26.01.08 р. № 63);
- підпис, адреса, телефон автора;

2) подавати письмовий експертний висновок на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь. Висновок повинен висвітлювати такі питання:

- актуальність теми;
- новизна та обґрунтованість одержаних результатів;
- наукова (практична) цінність результатів;

3) рукопис статті та експертний висновок мають бути ретельно вчитаними, виправленими і підписаними відповідними особами.

Примітка.

- ✓ Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.
- ✓ Статті видаються в авторській редакції. Можливе внесення змін редакційного змісту без узгодження з автором.
- ✓ Редакція залишає за собою право на скорочення, якщо матеріал статті перевищує 10 стор., та його поширення, якщо інше не передбачене договором з автором.

~~~~~ * * * ~~~~~

ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Засновники	Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України;
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України;
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”.
Видавець	Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України.
Адреса редакції	01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України.
Тел.: 234-94-56, 234-91-33.
Реквізити для сплати послуг щодо публікації	ПІБ, Код ЄДРПОУ 25959933, р/р № 31258272210479, МФО 820019 в ГУДКУ у м. Києві (з приміткою – “Науковий журнал”).

Створення оригінал-макета, дизайн та наукове редагування – Брижко В.М. Редактор: Москаленко А.М.
Переклад з англ. на укр. мову Брижко В.В. Формат 70 x 108/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Офсетний друк. Ум. друк. арк. 10.8. Тираж: паперовий – 100 прим., на CD-ROM – 1000 прим.
Виготовлено з оригінал-макета в друкарні ТОВ “ПанТот”, м. Київ, вул. Щорса, 29.